

СПИСАНИЕ

НА ДРУЖЕСТВО НА ЗАВЪРШИЛИТЪ
ВИСШЕТО ТЪРГОВСКО УЧИЛИЩЕ—ВАРНА

Главенъ редакторъ СТ. ЧОЛАКОВЪ
Редактори: Б. БОИЧЕВЪ и ИВ. ПАНДОВЪ

ГОДИНА II

1 9 3 7

КНИГА 3

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

I. СТАТИИ

	стр.
Станчо Чолаковъ, редовенъ професоръ при Висшето търговско училище, Варна — Дирекцията за закупуване и износъ на зърнени храни като валоризационно сѣдство за пшеницата	201
Н. В. Долински, редовенъ професоръ при Висшето търговско училище, Варна — Новитъ социално-стопански процеси и идеологии	227
Д-ръ Ст. Спасичевъ, отъ Статистическия институтъ за стопански проучвания при Държавния университетъ, София — Новитъ вѣяния въ съвременната стопанска политика	247
Станчо Чолаковъ, редовенъ професоръ при Висшето търговско училище, Варна — Балансовото състояние на Б. з. к. банка	272

II. КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

Житната търговия на България, отъ Д-ръ С. Г. Кашевъ. (София, 1937 год. 295 стр.) Рецензира С. Ч.	280
Чуждитъ пазари въ връзка съ износа на грозде, овощия и зеленчуци, отъ Сирко Станчевъ, (София, 1937 год. 74 стр.) Рецензира С. Ч.	282

III. ВЪТРЕШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

Развоя на кооперациитъ презъ изтеклата година	284
Кризата въ нашето розопроизводство	286
Търговията на България съ Румжния преди войнитъ и сега	287

IV. ВЪНШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

Златниятъ въпросъ	291
Международната спогодба за захарята	296

V. СТОПАНСКИ КНИГОПИСЪ

1. Български	299
2. Чуждестраненъ	300

Списанието излиза тримесечно, съ повече отъ 25 печатни коли годишно. Абонаментътъ му е 125 лв. годишно както за членове на дружеството (въ тѣхъ е включенъ и членскиятъ вносъ), така и за външни лица, и 200 лв. почтенъ абонаментъ. Отдѣлна книга струва 50 лв. Списанието се изпраща само въ предплата.

Редакция и администрация: Дружество на завършилитъ Висшето търговско училище, Варна, телефонъ № 2265. Чековата с/ка на двото носи № 1373.

Редакционни сведения сж помѣстени на стр. 300 отъ книгата.

ПРОПУСНАТИ ПЕЧАТНИ ГРЪШКИ

въ

статията на проф. Станчо Чолаковъ

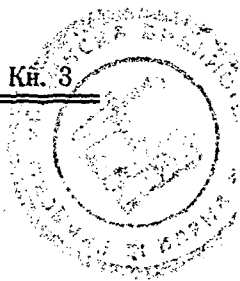
I стр. 215. следъ редъ 43. да се прибави: „Другъ примѣръ: за да установи припадащитѣ се лихви и магазинажъ на агентитѣ, счетоводството е командировало чиновници на самото мѣсто, за да се ориентиратъ по книгитѣ на самия агентъ! Можемъ ли да си представимъ едно що-годе уредено дребно частно предприятие, което да ходи по клиентитѣ си, за да се информира какво има да дава или какво има да взема? А Храноизносъ съвсемъ не е дребно предприятие. Годишниятъ му оборотъ е около 4—5 милиарда лева!

II стр. 226 т. 3. Текстътъ „Погледнато изцѣло, по-раншниятъ консорциумъ. . .“ да се чете:
„Погледната изцѣло, даже по-раншниятъ консорциумъ. . .“

СПИСАНИЕ

30263

НА

ДРУЖЕСТВО НА ЗАВЪРШИЛИТЪ
ВИСШЕТО ТЪРГОВСКО УЧИЛИЩЕ — ВАРНА.

ДИРЕКЦИЯТА ЗА ЗАКУПВАНЕ И ИЗНОСЪ НА ЗЪРНЕНИ ХРАНИ КАТО ВАЛОРИЗА- ЦИОННО СРЪДСТВО ЗА ПШЕНИЦАТА.

отъ

Проф. СТАНЧО ЧОЛАКОВЪ

I.

Дирекцията за закупуване и износъ на зърнени храни, наричана Храноизносъ, е най-голѣмото ни държавно стопанско предприятие. Сжщевременно, нейното поле за действие е най-деликатно. Тя урежда цѣлата вътрешна и външна търговия съ пшеницата и по такъвъ начинъ засяга производството, размѣната и консумацията на сжщата. Тъкмо за-това Храноизносъ заслужава внимание и представлява интересъ за обществото.

Дирекцията Храноизносъ се създаде като сръдство за борба срещу тъй наречената ножица на ценитѣ, като се има предвидъ раздвоеното между ценитѣ на индустриалнитѣ стоки и ценитѣ на земеделскитѣ произведения. Наистина, развихрилата се стопанска криза вече близо отъ 10 години насамъ удари както земеделскитѣ, тъй и индустриалнитѣ цени, обаче първитѣ паднаха по-силно. Причинитѣ за това явление сж многобройни и сж сложни. За тѣхъ се е писало надълго и нашироко. За цѣльта на настоящата статия ще бжде достатъчно, ако се споменатъ само по-основнитѣ отъ тѣхъ: 1) засиленото свѣтвно зърнено производство както поради подобрената производствена техника, особено въ задокеанскитѣ страни, тъй и поради аграризирането на индустриалнитѣ страни, съ цель да се доведатъ до състояние на самозадоволяване; 2) ограничаване на консумацията и промѣна въ структурата на житната размѣна както поради засилената консумация на животински продукти, плодове и зеленчуци, тъй и поради протекционистичното надпреварване между държавитѣ.

Нашата народостопанска структура и водената дори и до днесъ стопанска политика дадоха възможность за особено силното и дори болезнено разтваряне на ножицитѣ на ценитѣ. Широката протекция на мѣстната индустрия и високитѣ вносни мита и други барии за внасянитѣ отъ чужбина неземеделски стоки не дадоха възможность за сжщо толкова голѣмо поевтиняване на индустриалнитѣ продукти, колкото бѣше това на земеделскитѣ произведения. Върху този въпросъ съмъ се спрѣлъ на друго мѣсто, за да не го повтарямъ пакъ¹⁾. Предполагаше се, че

¹⁾ Ст. Чолаковъ, Обществено-стопанска характеристика на българската индустрия, 1936 год., стр. 38 и следващитѣ.

„равновесието“ между единия и другия цени ще се възстанови, ако се създаде единия институт за валоризиране цените на някои зърнени храни. Въ много страни бяха вече създадени такива институти, само че организацията и непосредственият им задачи бяха различни.

Prof. C. von Dietze разглежда валоризирането на цените на земеделските произведения в отделните държави в книгата си „Preispolitik in der Weltagrarkrise“ (Berlin, 1936) и идва до убеждението, че липсва еднаквост в начините и средствата на валоризирането. Само в няколко страни валоризационната система стояла в пряка връзка с определени държавно-политически идеи. По-точно, това били Съветска Русия, Италия и Германия. За всички други държави може да се каже, че се движат между следните две гранични положения: първо, че свободната игра на силите е почти изцяло отстранена преди всичко в пазара на земеделските произведения; от друга страна, обаче, второ, че нито разпределянето на земеделските произведения е поето от специална служба, нито пък производството в селските стопанства е подчинено на съответни предписания (S. 244).

Всяка държава валоризира по своему и като че по линията на най-малкото съпротивление. Валоризират се онзи култури, които представляват главните елементи на земеделските доходи (пшеница, царевича, кафе, мляко, добитък, захарно цвекло, грозде, плодове и др.) Системата и начините за валоризирането се меният от държава в държава и от време на време. Има случаи, когато една държава усвоява начини, от които се е отказала вече друга държава.

Като по-важни средства за изкуственото поддържане цените на зърнените земеделски произведения могат да се изброят следните:

1. Премии при износ (Пример: Румъния). Средствата за премията могат да бъдат събирани по няколко начина:

- а) чрез данъци по общия държавен бюджет;
- б) чрез процентно повишение на митата върху всички внасяни стоки;
- в) чрез валутен данък или валутни компенсационни премии за всички внасяни стоки.

2. Държавата гарантира една минимална цена:

- а) като закупува сама излишъците (Пример: Аржентина);
- б) като финансира основани за целта частни синдикати (Пример: Канада, Австралия, С. Щати).

Самата минимална цена може да бъде постоянна за цялата реколтна година, а може да бъде и степенувана: колкото по-късно земеделецът представи храната си, толкова по-голяма цена получава (Пример: Ирландия). Този начин има за цел да спре наплива на предлагания в началото на реколтата, за да не се затрудни складирането и запазването на храните.

Загубите при експорта на закупуваните по гарантирана минимална цена храни се покриват преди всичко чрез данъци:

- а) по общия държавен бюджет;
- б) данъци върху вътрешната консумация на брашно;
- в) данъци върху валутата, добивана от износа на зърнени храни (Аржентина).

3. Държавата гарантира една постоянна надбавка към свободните текущи цени в формата на бонове (Пример: Унгария). Боновете мо-

гатъ да бждатъ инкасирани въ брой или пъкъ могатъ да бждатъ употребени за изплащане на данъци. Необходимитъ за инкасирането суми се взематъ отъ общитъ бюджетни срѣдства на държавата или чрезъ облогъ върху брашното.

4. Даватъ се премии на земеделцитъ споредъ засяваната площъ или помощи за покупка на изкуствени торове, машини и др. (Примѣръ: Австралия). Необходимитъ срѣдства се взематъ:

а) отъ държавния бюджетъ;

б) чрезъ специални за целта облози на брашното и хлѣба.

5. Даватъ се обезщетения за намалено засяване и изобщо за намалено по количество производство. Такъвъ е случаятъ въ С. Щати съ Agricultural Adjustment Act отъ 1933 год. Срѣдствата за този родъ премии се добиватъ чрезъ данъци върху мелницитъ и другитъ предприятия, които преработватъ съответнитъ земеделски произведения или чрезъ тъй нареченитъ изравнителни данъци, съ които биватъ облагани онѣзи стоки, които изпитватъ нѣкакви косвени пазарни облаги отъ подобрената цена на земеделскитъ произведения.

6. Държавенъ монополъ за валоризираниъ земеделски произведения:

а) монополъ на вътрешната и външна търговия. Загубитъ отъ експортъ се покриватъ чрезъ печалбитъ отъ вътрешната търговия съ валоризираниъ произведения. Обременяватъ се, следователно, консуматоритъ на щитъ произведения (Примѣръ: България).

б) Монополъ само на експорта. Загубитъ се покриватъ чрезъ данъци върху едритъ производители на самитъ валоризирани произведения и то прогресивно. (Примѣръ: Франция следъ юлий 1936 год.). Могатъ да се покрятъ и съ общи бюджетни срѣдства.

7. Държавитъ-вносителки иматъ на разположение много по-леки начини за изкуствено повишаване на зърненото си производство. Това сж вносниъ мита.

Понеже настоящата статия не позволява едно по-изчерпателно критично освѣтление на различнитъ начини за валоризиране на земеделскитъ произведения, ще се задоволя само съ простото имъ изброяване. И това ще бжде достатъчно за по-лекото изясняване особеноститъ на нашата валоризационна система за зърненитъ храни. Другъ пжтъ сигурно ще имамъ възможность да направя единъ по-обстоенъ разборъ на различнитъ валоризационни начини.

II.

1. Презъ декемврий 1930 год. се внесе въ парламента законопроектъ за създаването на Дирекция за закупуване и износъ на зърнени храни. Мотивитъ бѣха много кратки. Дирекцията трѣбваше не само да противодействува на катастрофалното спадане на ценитъ на зърненитъ храни, но и да съдействува за тѣхното повишение надъ свѣтовния имъ паритетъ. Споредъ чл. 2 отъ закона Дирекцията, наричана „Храноизносъ“, закупуваше пшеница, ржжъ, царевича, ечмикъ, овесъ и просо. Чл. 3. предвиждаше срокъ до 30 юний 1931 год. Съ други думи на първо време Храноизносъ имаше да се справя съ реколтата 1930 год. Вътрешната и външна търговия съ зърнени храни остана напълно свободна (чл. 4) „Храноизносъ“ не измѣстваше и не замѣстваше никого отъ заварената верига на търговията. Купуваше на общо основание отъ производителитъ

успоредно съ търговците, само че заплащаше по-висока цена. Въ такъв случай, предполагало се е, че и търговците ще бъдат принудени да заплащат по-високи цени, защото иначе производителът ще потърси направо дирекционните агенти (кооперации, популярни банки и търговци, както чл. 5 предвиждаше). Дирекцията ще изнася закупените храни, но тъй като експортните цени са по-ниски, тя ще реализира загуби. За да се избегнат тези загуби, въведени бяха тъй наречените данъчни бонове (чл. 11). Сжщинското предназначение на тези бонове беше да прехвърлят загубите на Дирекцията върху държавата. Процедурата беше следната: Финансовото министерство предава на Дирекцията бонове, прилични на банкноти, а тя заплаща с тях на производителите 50% от цената на пшеницата и по 75% от цената на другите артикули. Съ тези бонове биват изплащани нъкои от данъците (чл. 14). Така Финансовото министерство си прибира боновете и ги унищожава. Фактически, значи, Дирекцията брой не по 4 лв. за 1 кгр. пшеница, каквато беше тарифната цена, а по 2 лв. Срѣдната борсова цена през 1931 год. въ експортните пунктове Варна и Бургасъ беше 2,26 лева. Това ще рече, че смѣтано въ пари, Дирекцията е заплащала цена, даже подъ борсовата.

Току що споменатите базисни цени за закупваните отъ Дирекцията зърнени храни се разбиратъ франко вагонъ въ пристанищата Варна и Бургасъ и за базисни качества. За всички други пунктове извън вътрешността на Царството цените се намаляватъ съ съответните транспортни и други разходи до Варна или Бургасъ. Цената се увеличава или намалява и въ зависимост отъ това, дали действителното качество на храните е по-добро или по-лошо отъ базисното. Въз основа на тези обстоятелства получава се следната срѣдна покупна цена за Дирекцията на 1 кгр.:

Пшеница	Ржжъ	Ечмикъ	Царевица	Овесъ	Просо
3,77 лв.	2,89 лв.	2,96 лв.	2,76 лв.	3,— лв.	3,32 лв.

Съ наредба отъ 17. IV. 1931 г. възлага се на Храноизносъ да доставя брашно за нуждите на държавните учреждения (войска, затвори и пр.). Доставка ще се извършва по костуема стойност.

2. Две нѣща са наложили измѣнение на режима още въ самото начало на търговската кампания реколта 1931 год.: 1) ролята на данъчните бонове се компрометира и 2) богатата реколта 1931 год. предлагаше голѣмъ експортъ, за покриване на загубите отъ който трѣбваше да се търсятъ други начини.

Не всички производители желаеха да продаватъ срещу данъчни бонове, затова предлагаха храните си на свободния пазаръ, макаръ и подъ базисната цена. Така се формира една втора „парична цена“, съ 10—20% по-ниска отъ базисната цена при боновете.

Голѣмиятъ експортъ, който реколта 1931 г. предлагаше, застрашаваше да донесе голѣми загуби, които никакъ не биха могли да бъдатъ покривани чрезъ системата на боновете. А ако тази система се остави, то значи населението да бъде принудено да продава на по-ниската „парична цена“ и, следователно, да се изгърбуши идеята за валоризиране на земеделските произведения. Назрѣваше идеята за единъ монополъ, който да може да привлече консумацията за покриване на очакваните загуби.

Наистина, на 11 август 1931 г. се намали базисната цена за пшеницата съ 0,60 лв., за просото—съ 0,70 лв. и за останалитъ артикули—съ по 0,40 лв. и то следъ като на 15 юлий бѣше измѣнена и пропорцията на боноветъ, като се остави съ тѣхъ да се заплаща само 30% отъ стойността на всички храни, а 70% да се заплаща въ пари, обаче положението бѣше пакъ неудържимо. На 12 октомврий 1931 г. се прие отъ Народното събрание измѣнението на закона за Дирекцията, споредъ което се дава право на Министерския съветъ да въведе монополенъ режимъ (чл. 4). Системата на боноветъ се сжщо запазва. Съ бонове се заплаща 30% отъ стойността на хранитъ (чл. 11).

На 21 октомврий 1931 год. Министерскиятъ съветъ поставя въ действие монополния режимъ, обаче само за пшеницата и ржжъта. (V Постановление на Министерския съветъ, протоколъ № 74). Системата на данъчнитъ бонове се премахва. Дирекцията заплаща само въ брой, понеже продава закупенитъ храни за нуждитъ на вътрешната ни консумация по една цена по-висока отъ покупната (Наредба № 12, § 4). Всички други храни оставатъ въ свободенъ пазаръ. Само за царевичата се предвиждаше експортна премия по 0,50 лв. за 1 кгр. Монополътъ трая до 20 юлий 1932 год., а експортната премия за царевича се отмѣни още на 28.II 1932 год.

Дирекцията закупува пшеницата и ржжъта чрезъ свои агенти — частни лица и кооперации. Кждето Дирекцията не открие свои приемателни пунктове, а това сж тѣй нареченитъ непроеизводителни райони, приемането на евентуално предлагани храни става отъ клоноветъ и агентуритъ на Българската земеделска банка. За услугата, Банката получава една комисиона отъ 15 стотинки на 1 кгр. (Наредба № 17 отъ 14. XI. 1931 год.).

Сжщитъ храни се продаватъ за изхранване на непроеизводителното население по цени, близки около коштуемитъ. Съ тази наредба въ режима на Дирекцията се вмѣкватъ и социални елементи.

3. Вече къмъ края на реколтната година 1931/32, значи къмъ май — юний 1932 год., се очертаваше едно настроение за премахването на монополния режимъ. За новата реколта 1932 год. се проектираше нѣщо друго. Повече отъ сигурно е, че априлската промѣна на валоризационния режимъ въ Югославия е упражнилъ сериозно влияние. И действително, на 8 юлий 1932 год. е публикуванъ законъ за измѣнение на закона за търговията съ зърнени храни и за покриване загубитъ отъ Храноизноса. Монополниятъ режимъ се премахва (чл. 1 отъ закона и чл. 4 отъ Наредба № 27). Дирекцията остава да закупува само пшеница по базисна цена 2,70 лв. за 1 кгр. франко Варна или Бургасъ. За покриването на загубитъ се въведоха тѣй нареченитъ хлѣбни марки за облепване на хлѣба и хлѣбнитъ и тестени издѣлия. Въвежда се и облогъ върху брашната (чл. 3) Службата по тѣхъ се възложи на Главното комисарство по продоволствието.

Съ редъ заповѣди на Главното комисарство, основани на чл. 3 отъ закона, сж били установени за времето отъ 15. VII. 1932 до 25. I. 1934 год., когато монополътъ бѣше наново въведенъ, следнитъ продоволствени облози:

Облогъ върху брашната:

1) Облогъ върху луксознитъ брашна, по

1.60 лв. кгр.

- 2) „ „ бѣлитѣ брашна, по 1.10 лв. кгр.
 Типовитѣ и по-долнокачественитѣ брашна бѣха освободени отъ облогъ.
 Отъ 1 септемврий 1933 год. се въведе универсаленъ облогъ върху
 брашната, събиранъ въ следния размѣръ:
1) Грисъ въ всѣкакъвъ амбалажъ, по	1.60 лв. кгр.
2) Луксозни брашна въ малки торбички	1.60 лв. кгр.
3) Бѣли брашна, по	0.50 лв. кгр.
увеличенъ, начиная отъ 10 ноемврий 1933 год. на	0.60 лв. кгр.
4) Типови и всички останали брашна по	0.20 лв. кгр.
увеличенъ, начиная отъ 10 ноемврий 1933 год. на	0.30 лв. кгр.
- Облогътъ върху брашната се събира чрезъ облепване на торбитѣ съ държавни контролни продоволствени свидетелства.

Облогъ върху хлѣба:

На единъ килограмъ бѣлъ, типовъ или ржженъ хлѣбъ по 1 лв. Хлѣбниятъ облогъ се събира чрезъ облепване на хлѣбнитѣ произведения съ продоволствени марки.

Облогъ върху тестенитѣ произведения.

Нишестето, макаронитѣ и фидето заплащатъ облогъ въ размѣръ 1 левъ на кгр.

Премахването на монополния режимъ лиши Дирекцията отъ постоянни и навременни оборотни сръдства, поради което населението предпочиташе да продава хранитѣ си на свободния пазаръ. И въ този случай се образуваха две цени: една дирекционна и една на свободния пазаръ, пакъ 10—20% по-ниска. По такъвъ начинъ се е дало възможностъ на мелничаритѣ да си набавятъ по-евтина пшеница. Единъ видъ като за компенсация е билъ въведенъ универсалниятъ облогъ върху брашната следъ 1. IX. 1933 г. Този режимъ е просъществувалъ за цѣлата реколта 1932 год.

4. Сжщиятъ режимъ се продължава и за реколтата 1933/34 г. Единственото забележително обстоятелство тукъ е това, че съ протоколъ № 80 отъ 10 ноемврий 1933 год., XIII постановление, Министерскиятъ съветъ разрешава на производителитѣ да изплащатъ закъснѣлитѣ си данъци съ пшеница. Цената, по която пшеницата бива пресмѣтана, е покупната дирекционна цена. Само допустимото качество е по-слабо — отъ хектолитрово тегло 70 и нагоре, вмѣсто отъ 75 нагоре, както е при дирекционнитѣ покупки. По този начинъ производителитѣ добиватъ възможностъ да се освободятъ и отъ по-долнокачествената си пшеница.

5. И този режимъ не е оправдалъ надеждитѣ. Международнитѣ цени на зърненитѣ храни падаха, а корективното намѣсване на Дирекцията въ пазара не можа да отстрани двойнитѣ цени. Както казахме, съществуваша успоредно една дирекционна цена и една цена на свободния пазаръ, 10—20%, а нѣкъде дори и 40%, по-ниска отъ първата. Причини за това явление бѣха, първо, липсата на достатъчни оборотни сръдства на Дирекцията, за да закупува по-усилено и, второ, ненавременното изплащане на покупките. Постепенно се създаваше настроение да се промѣни режима. И действително, съ I постановление, протоколъ № 3 отъ 20 януарий 1934 г. Министерскиятъ съветъ въведе монополъ за пшеницата и ржжъта. Пшеницата и ржжъта ще се закупуватъ чрезъ агентитѣ на Дирекцията, каквито могатъ да бждатъ частни лица и кооперации, стига да отговарятъ на известни условия, както още Наредба № 27 отъ 1. VIII.

1932 г. предвиждаше. Кждето Дирекцията не открие свои приемателни пунктове, защото сж слабопроизводителни или непроизводителни райони, случайнитъ предлагания на пшеница и ржжъ се закупуватъ чрезъ клоноветъ или агентуритъ на Българската земеделска банка (Наредба № 32 отъ 22. I. 1934 г.).

Въз основа на сжщото постановление Дирекцията издаде нѣколко наредби отъ 22 януарий. Наредба № 29 отъ 22 януарий 1934 год., по-жсно допълнена съ наредба № 37 отъ 2. III. 1934 г., опредѣля ценитъ, по които Дирекцията ще продава закупенитъ храни на вжтрешния пазаръ и, следователно, отъ които ще печели, за да покрива загубитъ си при експорта. Покупнитъ цени за пшеницата останаха сжщитъ, именно 2,70 лв., а за ржжъта се опредѣли 1,40 франко Варна или Бургасъ (Наредба № 35). Споредъ наредба № 30 отъ 22 януарий 1934 год. всички търговци на зърнени храни, на брашна и мелници трѣбва да декларирайтъ наличнитъ си количества отъ пшеница, ржжъ и брашно, както и покупната имъ цена. Мелничаритъ заплащатъ на Дирекцията разликата до продажната ѝ цена, а пшеницата и ржжъта, намиращи се въ търговцитъ житари, въ кооперациитъ и пр. се изземватъ, като се заплащатъ на собственицитъ покупната цена, плусъ 15 стотинки на 1 кгр. печалба. Наредба № 31 отъ 22 януарий 1934 г. поставя всички мелници — търговски и уемни — подъ контрола на Дирекцията.

Понеже така създадениятъ монополенъ режимъ посжжпява прехраната на населението отъ онѣзи околии и райони, кждето зърненото производство е слабо, наредба № 33 отъ 22 януарий 1934 год., допълнена съ наредба № 41 отъ 22 мартъ 1934 год. възприема идеята на наредба № 17 отъ 1931 г. и опредѣля сравнително по-ниски продажни цени за такива околии и райони.

Наредба № 46 отъ 3 юний 1934 год. прави една коренна промѣна въ сжщността на Дирекцията. Заплащанитъ на производителитъ цени не се пресмѣтатъ франко Варна или Бургасъ, намалявани съ съответнитъ транспортни разноски, които въ наредба № 27 сж показани срѣдно по 25—30 стотинки на 1 кгр. Отъ тукъ нататъкъ, именно отъ началото на реколта 1934 год., Дирекцията ще заплаща на всички производители отъ всички краища на Царството еднакви цени. Навлото до пристанищата е за смѣтка на Дирекцията. По такъв начинъ се подобрява положението на отдалеченитъ отъ пристанищнитъ пунктове производители и се възстановява една справедливостъ за еднакво подпомагане на производителитъ отъ всичкитъ пунктове. Сжщевременно цената се повишаваше на 3,20 лв. за 1 кгр. пшеница и 2,40 лв. за 1 кгр. ржжъ.

Наредба № 49 отъ 25 юлий 1934 год. запазва и режима за заплащане на държавни данѣци съ пшеница, ржжъ и смѣсь.

Една Наредба-Законъ отъ 13 октомврий 1934 год. натоварва Дирекцията да раздава заемообразно пшеница и ржжъ за посѣвъ на пострадалитъ отъ суша и други стихии земеделски стопани.

6. Реколтата 1935 год. се посрещна съ наредба № 55 отъ 23 юлий 1935 год. Режимътъ остава сжщиятъ, само ценитъ се намаляватъ: за пшеницата се плаща по 3,—лв. за 1 кгр. и за ржжъта по 2,25 лв. за 1 кгр. Новото е, че изолирано се подобрява цената, плащана въ Бургасъ, Варна, Русе, Свищовъ и Сливенъ съ по 10 стотинки за пшеницата и по 8 стотинки за ржжъта. За Ломъ и Видинъ е направено повишение по 5 стотинки

за пшеницата и по 4 стотинки за ржжта. Въроятно целта е била да се привлече търговията от околните села и гари.

На Дирекцията се дава правото да раздава на земеделските стопани доброкачествена пшеница и ржж въ замѣна срещу по-слаби качества, стига такива стопани да доплащат по 40 стотинки на 1 кгр. надъ покупната цена. Разбира се, че тѣхната недоброкачествена стока ще се приема по съответно бонифицирана (намалена споредъ качеството ѝ) цена. (XI Постановление на Министерския съветъ, протоколъ № 159 отъ 24.IX 1934 год.)

Презъ 1935 год. се разширява, макаръ все още плахо, и онзи новъ елементъ въ политиката на Дирекцията, който още наредба № 17 отъ 14.XI. 1931 г. бѣше засегнала за „непроизводителните райони“. Това сж интереситъ на консуматоритъ. Съгласно V. Постановление на Министерския съветъ, протоколъ № 117 отъ 25. октомврий 1935 год., Дирекцията намалява, начиная отъ 1.IX. с. г., продажната си цена на пшеницата и ржжта за Софийскитъ мелници съ по 4 стотинки. Целта е да се пооблекчи прехраната на софийското население и на населението отъ околните села. Все за сжщата целъ се отива още малко по-далечъ: всѣка провинциална мелница или търговецъ-брашнарь, които внесатъ въ София брашно № 3. следъ 1. ноемврий 1935 год., получаватъ отъ Дирекцията по 5 стотинки на 1 кгр.

7. Реколтата 1936 г. се уреждаше по заварения отъ 1934 и 1935 г. начинъ. Само интереситъ на консуматоритъ сж вече по-чувствително съблюдавани. Въмѣсто само София, взема се цѣлата Софийска област, която минава за сравнително най-слабъ производител на зърнени храни. Засяга се и цената. Цената на продаваната отъ Дирекцията пшеница въ Софийската област се намалява отъ 4,10 лв. за 1 кгр., колкото бѣше понижена на 1.XI. 1935 год., на 4,— лева, а ржжта става отъ 3,06 лв. на 3,—лв. за 1 кгр. Всички мелници отъ другитъ административни области, които внасятъ брашно въ Софийската област, получаватъ рефакция по 16 стотинки на 1 кгр.

III.

Дейността на Дирекцията Храноизносъ се очертава съ по нѣколко числа за покупкитъ на храни, за продажбитъ имъ и за движението на печалбитъ и загубитъ.

1. Да се спремъ на покупкитъ. Илюстрация за тѣхъ ще получимъ отъ следната табличка:

Реколтни години (отъ юлий до юний)		1930/31	1931/32	1932/33	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37 до 31.III 1937
Пшеница	тона	154.635	501.612	70.062	262.628	291.332	322.824	513.289
Ржж	"	22.226	47.610	—	8.244	8.237	24.301	27.659
Смѣсь	"	—	—	—	574	4.417	5.923	—
Царевица	"	54.124	10.240	—	—	—	—	—
Ечемикъ	"	17.083	21.932	—	—	—	—	—
Овесъ	"	116	396	—	—	—	—	—
Просо	"	119	10.063	—	—	—	—	—

Величината на покупките се изменя не само според различно богатите реколти, но и според упражняваните режими. Годишните 1930/31 и 1932/33 сж под режима на регулативната дейност на Дирекцията. Затова и покупките сж по-слаби. Причините бѣха вече споменати.

2. За по-голяма прегледност, базисните качества и базисните цени на закупваните зърнени храни сж съпоставени последователно едни след други въ следната таблица:

Реколтни години ¹⁾	Пшеница		Ржж		Царевица		Ечемик		Овес		Просо	
	Базисно качество	Базис. цена	Базисно качество	Базис. цена	Базисно качество	Базис. цена	Базисно качество	Базис. цена	Базисно качество	Базис. цена	Базисно качество	Базис. цена
1930/31	76—3—34	—	71—03	—	2%—16,4%	3,—	60—0	3,—	40—03	—	75—03	3,50
1931/32	76—0—04	—	73—03	—	2%—16,4%	3,—	65—0	3,—	44—03	—	75—03	3,50
1932/33	76—0—03	40	73—02	60	2%—16,4%	2,60	65/62—0	2,60	44—02	60	75—02	2,80
1933/34	76—0—02	70	71—01	40	—	—	—	—	—	—	—	—
1934/35	76—0—03	20	71—02	40	—	—	—	—	—	—	—	—
1935/36	76—0—03	—	71—02	25	—	—	—	—	—	—	—	—
1936/37	76—0—03	—	71—02	25	—	—	—	—	—	—	—	—

Да не се забравя, че базисните цени до 1934/35 сж франко пристанище Варна или Бургасъ, а базисните цени следъ 1934/35 сж франко всѣка гара изъ Царството.

3. Въ таблицата сж включени само зърнените храни, които сж обектъ на валоризацията за съответната година. Както въ по-горния текстъ бѣше казано, презъ 1934 и следните години Дирекцията е бивала натоварвана да закупува и предава на нуждаещото се население царевица, фий за посѣвъ и фуражъ. Царевица е била закупена и раздадена: презъ 1934/35 г. —32.419 тона и презъ 1935/36—4.867 тона. Презъ 1934/35 г. сж закупени и раздадени: просо—142 тона, трици—479 тона и фий—2.549 тона.

Освенъ това, отъ 1934 г. насамъ на Дирекция Храноизносъ последователно се възлагаше валоризирането и на други земеделски, само че незърнени, артикули. Тѣ не сж предметъ на настоящата статия, но за да закрѣглимъ представата си за дейността на Дирекцията, ще изброимъ нѣколко числа (вж. първата табл. на стр. 210):

Отъ тѣзи артикули подъ монополенъ режимъ се намиратъ памукътъ и памучното семе. Дейността на Дирекцията относително слѣночгледовото семе, оризовата арпа и конопа е само регулативна. Дирекцията закупува отъ тѣхъ, само когато пазарната цена падне подъ известенъ минимумъ. Понастоящемъ оризовата арпа е вече освободена отъ каквѣто и да е дирекционенъ режимъ.

¹⁾ Базисното качество се разбира въ следния смисълъ: Първото число означава хектолитровото тегло. При ечемика за 1931/32 год. е определено 65 за Северна България и 62—за Южна. Второто число при пшеницата означава % на примѣсената ржж. Третото число при пшеницата и второто число при другите култури означава % на чуждите тѣла (прѣстъ, къкълъ и др.) Базисното качество на царевицата е определено по другъ начинъ: първиятъ процентъ означава примѣсените развалени зърна, а вториятъ — влагата.

Реколтни години	Закупени количества, въ тонове						
	Слънчогл. семе	Оризова арпа	Оризъ	Конопъ	Омаганенъ памукъ	Неомаганен памукъ	Памучно семе
1934/35	25.883	—	—	—	—	—	—
1935/36	48.664	4.653	1.768	1.383	—	—	—
1936/37	51.605	—	—	77	3.062	11.110	9.295
(до 31.III.1937)							11

4. Понеже често ставаше дума за агенти на Дирекцията, за да добиемъ една общена представа за тяхната роля и дейностъ, ще приведемъ следната малка табличка за относителния дѣлъ на всѣка група агенти въ закупуването на пшеница:

Земедѣлскитѣ кооперации и търговцитѣ закупватъ по около $\frac{1}{3}$ отъ всичкитѣ дирекционни храни. Сжитѣ проявяватъ и едно сравнително по-постоянно отношение. „Задруга“ идва на трето мѣсто. И тя налага и затвърдява участието си въ дирекционната зърнена търговия. Сравнително по-малко устойчива и разпространена дейностъ проявяватъ кооперация „Напредъ“ и „Бълг. земеделско д-во“.

Години	Общъ съюзъ на бълг. земеделски кооперации	Търговци (тъкъ е включенъ и Съюза на нар. кооп. банки)	Задруга (при Съюза на популарнитѣ банки)	Кооперация Напредъ	Българско земеделско дружество	Всичко
1931/32	32,27%	37,25%	22,70%	6,40%	1,38%	100%
1932/33	44,26	33,68	—	20,41	1,65	100
1933/34	33,43	35,95	15,33	11,80	3,49	100
1934/35	30,54	35,14	18,43	9,83	5,06	100
1935/36	30,27	37,77	17,08	11,93	2,95	100
1936/37	33,27	35,97	18,43	9,66	2,67	100
Общо	32,55%	36,53%	18,18%	9,92%	2,82%	100%

5. Друго забележително явление при дирекционнитѣ покупки е, че сжитѣ не се разпредѣлятъ равномерно презъ цѣлата година, а се струпватъ въ самото начало. Това се вижда отъ следната табличка:

Реколтни години	Закупени колич., въ хиляди тона				Въ %			
	юлий — септемврий	октомврий — декемврий	януарий — юний	Всичко	юлий — септемврий	октомврий — декемврий	януарий — юний	Всичко
1931/32	277,4	116,4	107,8	501,6	55,2	23,3	21,5	100
1932/33	6,7	44,1	27,3	78,1	8,8	56,3	34,9	100
1933/34	127,3	47,1	88,2	262,6	48,4	18,—	33,6	100
1934/35	156,2	71,3	63,8	291,3	53,6	25,5	21,9	100
1935/36	245,4	51,5	15,9	322,8	76,—	19,1	4,9	100
1936/37	367,8	105,1	40,4	513,3	71,7	20,4	7,9	100
(до 31.III 1937)								

Табличката очертава интересното явление, че веднага следъ жетвата още до края на м. септемврий, на Дирекцията се предлагатъ 50—75% отъ излишнитѣ за производителитѣ количества. Презъ тримесечието октомврий — декемврий се предлагатъ около 20%. За следващитѣ 6 месеца отъ реколтната година оставатъ само 10—20%. Това явление затруднява извънредно много складирането и запазването на хранитѣ. Колкото монополътъ повече се затвърдява, толкова предлаганията на хранитѣ се натрупватъ още въ началото. Тѣкмо затова бонификацитѣ (загубитѣ) на Дирекцията отъ влошени качества на

ването на хранитѣ. Колкото монополътъ повече се затвърдява, толкова предлаганията на хранитѣ се натрупватъ още въ началото. Тѣкмо затова бонификацитѣ (загубитѣ) на Дирекцията отъ влошени качества на

складиранитѣ храни сж едно постоянно явление. По-важното, обаче, е че по този начинѣ се разсипва частъ отъ националното ни богатство, каквото е пшеницата.

6. Особено полезно за правилното ни отношение къмъ Дирекцията Храноизносъ ще бжде, ако се опитаме да очертаемъ районитѣ, които продаватъ на Храноизносъ и, следователно, които добиватъ облаги отъ нея. Тѣзи райони ще се очертаятъ чрезъ приемателнитѣ пунктове по ж. п. гари, понеже Дирекцията не води смѣткитѣ си по околии. Ще си послужимъ съ непосредствено стоящата таблица:

Р а й о н и	Въ хиляди тона						Всичко
	1931/32	1932/33	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37	
1. Ж. п. линия Видинъ и Ломъ за Мездра и Мездра — Червенъ бръгъ — Орѣхово (околии: Видинъ, Ломъ, Фердинандъ, Вратца, Орѣхово и Бѣла Слатина)	142,5	1,7	66,9	89,2	40,-	154,4	394,7
2. Ж. п. линия Телишъ - Плѣвентъ - Г.-Орѣховица — Астново, Свищовъ — Левски и Г.-Орѣховица — Две могили (околии: Ловечъ, Плѣвентъ, Никополъ, Свищовъ, Бѣла, Търново и Г.-Орѣховица)	85,4	0,7	23,7	31,9	35,-	61,2	237,9
3. Ж. п. линия Иваново — Русе — Самуилъ и Борисово — Дралфа (околии: Русе, Кубратъ, Исперихъ, Разградъ и Попово)	29,2	8,-	18,7	21,-	19,-	36,5	132,4
4. Ж. п. линия Търговище — Варна, Хитрино — Каспичанъ, Н.-Пазаръ — Каспичанъ, Оборище — Йовково и Дол.-Чифликъ — Спидѣлъ (околии: Търговище, Преславъ, Шуменъ, Н.-Пазаръ, Провадия и Варна)	46,8	15,3	26,9	19,9	43,7	60,4	213,-
5. Ж. п. линия Бургасъ — Ямболъ — Елхово и Зимница — Сливентъ (околии: Бургасъ, Карнобатъ, Сливентъ, Ямболъ, Елхово, Сръдецъ)	53,3	30,-	67,9	55,3	87,6	93,-	387,1
6. Ж. п. линия Керменъ — Н.-Загора — Ст.-Загора — Чирпанъ, Ст.-Загора — Джбово — Казанлъкъ и Н.-Загора — Гълъбово (околии: Н.-Загора, Ст.-Загора, Чирпанъ и Казанлъкъ)	55,-	14,9	18,-	42,1	54,4	48,3	232,7
7. Ж. п. линия Свиленградъ — Пловдивъ — Пазарджикъ и разклоненията отъ Пловдивъ (околии: Харманли, Хасково, Борисовградъ, Пловдивъ, Астѣновградъ, Пазарджикъ, Панагюрище)	26,1	0,5	11,2	21,4	21,9	22,3	103,4
8. Други райони	0,5	—	0,2	0,2	0,8	1,3	3,-

Още първиятъ погледъ върху табличката показва, че дейността на Дирекцията се концентрира въ Северо-западна България и Юго-източна България. Следъ това идватъ Загорското поле и Северо-източна България. Сръдна северна България участвува по-слабо, а Сръдна южна България — още по-слабо. Не правятъ никакви продажби балканскитѣ райони, юго-западна България и новитѣ земи.

Но посоченитѣ въ таблицата райони сж различни по голѣмина, затова сравнението между количествата на закупената пшеница въ тѣхъ не може да се прави безъ уговорки. По-задоволителна и по-нагледна картина ще получимъ, ако вземемъ предвидъ и общата площ на околитѣ и

сравняваме сръдното количество закупена пшеница на 1 клм.² Наистина, разпредѣлението на площта между обработваната и необработвана земя не е навсѣкжде еднакво, обаче изброенитѣ околии не сж балкански, тѣй че евентуалнитѣ разлики нѣма да укажатъ сжщественно влияние върху общата представа.

Да си послужимъ съ следната табличка:

Р а й о н и	Общо закупени колич., 1931/32 — 1936/37 въ х. тона	Площъ въ кв. клм.	Сръдно закупено на 1 клм. ² въ тона
1. Видинъ — Ломъ — Орѣхово — Бѣла Слатина — Фердинандъ — Вратца	394,7	7.982,7	49,4
2. Плѣвенъ — Никополъ — Свищовъ — Бѣла — Г.-Орѣховица — Търново — Ловечъ	237,9	9.547,9	24,9
3. Русе — Кубратъ — Исперихъ — Разградъ — Попово	132,4	5.030,6	26,3
4. Търговище — Преславъ — Шуменъ — Н.-Пазаръ — Провадия — Варна	213,-	7.891,9	26,9
5. Бургасъ — Карнобатъ — Сливенъ — Ямболъ — Елхово — Сръдецъ	387,1	9.018,2	42,9
6. Н.-Загора — Ст.-Загора — Казанлъкъ — Чирпанъ	232,7	6.557,7	35,5
7. Харманлий — Хасково — Борисовградъ — Асѣновградъ — Пловдивъ — Пазарджикъ — Панагюрище	103,4	10.317,5	10,—

Споредъ тази табличка, кждето сж показани сръднитѣ количества въ тона, които се падатъ на 1 клм.², на първо мѣсто стои четиригълникътъ Видинъ—Орѣхово—Б.-Слатина—Фердинандъ. Въ него пѣкъ господствува Видинъ (кржгло 25% отъ цѣлото количество). Следъ това се редятъ Червенъ бръгъ (кржгло 9%), Ломъ (кржгло 7%) и Б.-Слатина (кржгло 5%).

Вториятъ районъ по интензивностъ на продажбитѣ си е четиригълникътъ Бургасъ—Сливенъ—Елхово—Сръдецъ. Въ него господствува Бургасъ (кржгло 23% отъ цѣлото количество на района). Следъ това идватъ: Карнобатъ (кржгло 19%), Ямболъ (кржгло 18%), Айтосъ (кржгло 12%) и Стралджа (кржгло 9%).

Третиятъ по редъ районъ споредъ интензивността на продажбитѣ си е тригълникътъ Н.-Загора—Казанлъкъ—Чирпанъ. Въ него самия изпѣкватъ: Н.-Загора (кржгло 22% отъ цѣлото количество на района), Раднево (кржгло 17%), Ст.-Загора (кржгло 15%) и Керменъ (кржгло 13%).

Четвърти по редъ е районътъ на Северо-източна България отъ Търговище до Варна. Тука изпѣкватъ следнитѣ пунктове: Варна (кржгло 17%), Провадия (14%), Вълчидолъ (11%), Търговище (11%), Каспичанъ (10%), Шуменъ (9%) и Хитрино (7%).

Въ петия по редъ районъ, именно Русе—Разградъ—Попово, господствуватъ: Русе (27%), Самуилъ (25%), Разградъ (23%) и Попово (20%).

Въ шестия по редъ районъ, именно Плѣвенъ—Никополъ—Свищовъ—Бѣла—Г.-Орѣховица—Ловечъ, изпѣкватъ Телишъ (13%), Плѣвенъ (9%), Д.-Джбникъ (8%), Г.-Джбникъ (7%), Павликени (6%), Тръмбешъ (6%) и Ловечъ (3%). Тука нѣма едри събирателни пунктове, както при другитѣ

райони, което ще рече, че имаме работа съ единъ районъ на по-равномѣрно разпрѣснати събирателни пунктове. Това се дължи и на по-слабото му участие въ пшеничната търговия.

Въ последния по редъ районъ изпъкватъ Пловдивъ (крѣгло 11%), Пазарджикъ (10%) и Хасково (9%).

Всичкиѣ изброени производителни райони заематъ едно пространство отъ 46.029 квадратни километра срещу 57.117,2 квадратни километра на непроизводителнитѣ области. По население, обаче, първитѣ заематъ 3.708.720 души (споредъ преброяването отъ 1934 год.) срещу 2.381.495 души отъ непроизводителното население. Значи, че отъ валоризацията на пшеницата е засегната по-голѣмата частъ отъ населението (крѣгло 60%).

Но не цѣлятъ общъ брой на населението въ производителнитѣ райони е производително. На първо мѣсто, нека да бжде съ малки изключения, непроизводително е населението на градоветѣ, които иматъ поне надъ 10 хил. жители. То наброява 605.752 души (преброяване 1934 год.). Въ такъвъ случай общиятъ брой на селското население и населението на малкитѣ градове до 10 хил. души въ производителнитѣ райони остава 3.102.968 души срещу общо 2.987.247 души отъ непроизводителнитѣ области и градоветѣ надъ 10 хил. жители въ производителнитѣ. Но и тѣзи 3.102.938 души не сж облагодетелствувани отъ Храноизносъ. Между тѣхъ има дребни стопанства, които не само не продаватъ, но и купуватъ. Кѣмъ този въпросъ ще се повърнемъ малко по-надолу.

IV.

Закупуванитѣ валоризирани храни сж продавани отъ Дирекцията за експортъ, за вътрешното продоволствие и за държавни нужди (прехрана на войската и др.). Подъ вътрешно продоволствие се разбираѣтъ продажбитѣ на мелницитѣ и продажбитѣ на зърно, главно въ непроизводителнитѣ райони.

Продажбитѣ за една или друга цель ставатъ чрезъ нарядъ до съответнитѣ агенти. Тука сж допускани организационни грѣшки, които подсилятъ съмненията срещу съществуващия житенъ режимъ. Нарядитѣ до агентитѣ за предаване на храни не сж давани равномѣрно. Различнитѣ видове агенти не получаватъ пропорционални на закупенитѣ си количества наряди. Даже въ единъ и сщи пунктъ на едни агенти сж давани по-голѣми наряди, на други по-малки, съ което първитѣ сж облагодетелствувани, било че имъ се дава възможность да правятъ по-голѣмъ оборотъ, било че имъ се позволява да облекчатъ складоветѣ си, за да не се развалятъ хранитѣ имъ. Следъ като преваля житната кампания, значи следъ м. януарий, нѣкои агенти биватъ облагодетелствувани чрезъ спиране на нарядитѣ имъ, за да си получаватъ магазинажа по 240 лева на месецъ за 15 тоненъ вагонъ.

1. Да се спремъ на службата по пшеницата, която, въ сщность, представлява грѣбнака на дирекционната дейность. (Вж. табл. на стр. 214).

За реколтитѣ 1930/31, 1932/33 сме имали свободенъ режимъ на търговията съ зърнени храни. Дирекцията се е стремилa само да корегира ценитѣ. Затова презъ сщитѣ години закупената отъ Дирекцията пшеница е отивала почти изцѣло за експортъ. Може да се каже, че не е участвувала въ вътрешната консумация, щомъ е продала крѣгло по 5 и 4 хиляди тона. Половината отъ реколтата 1931/32 и 1933/34 попада подъ първия, съответно втория монополенъ режимъ, поради което и участието

Пшеница:

Продажби	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37
Експортъ тона	134.530	316.759	70.924	102.320	10.068	42.182	146.583
Вжтр. продоволствие	5.264	160.868	3.728	135.338	265.316	230.087	196.097
Държавни нужди	14.841	23.988	3.410	24.963	15.947	19.559	13.585
Всичко продадено	154.635	501.615	78.062	262.621	291.331	291.828	356.265
Закупено, плюс салдото отъ минала година	154.635	501.612	78.062	262.628	291.332	322.824	548.263
Остатъкъ	—	—	—	—	—	30.996	191.998

на Дирекцията въ вътрешната консумация нараства. Последните три реколти сж изцѣло въ монополенъ режимъ, поради което и продажбите на Дирекцията за вътрешното продоволствие господствуватъ надъ другитѣ видове продажби. На месецъ се падатъ крѣгло по 20 до 25 хиляди тона. Още това число подсказва, че Дирекцията не е можала и не може да обхване цѣлата подлежаща на контрола консумация. Това е консумацията на населението, което не произвежда никакъ зърнени храни или произвежда недостатъчни количества. Тука се включва градското и голѣма частъ отъ селското население. Тази статия не позволява едно по-детайлно изследване количеството на това население и неговата консумация, но като вземемъ предвидъ, че налично живѣещитѣ въ градоветѣ сж крѣгло 1,5 мил. души и че поне 0,5 мил. хора по селски пазарни центрове, гари и др. купуватъ хлѣбъ отъ фурна, то минималниятъ брой на лицата, чиято консумация би следвало да стои подъ прѣкия надзоръ на Храноизносъ, нѣма да бѣде подъ 2 мил. души. Оставяме на страна селскитѣ жители отъ непроеизводителнитѣ райони и дребнитѣ селски стопани отъ производителнитѣ райони. Последнитѣ макаръ и да иматъ едно недостатъчно производство, предпочитатъ да купуватъ зърно вмѣсто брашно. Тѣхъ пъкъ Дирекцията съвсемъ не може да обхване. Въ всѣки случай, да вземемъ първитѣ два милиона хора. Ако допуснемъ, че срѣдно на всѣки отъ тѣхъ се падатъ по 20 кгр. хлѣбъ на месецъ, то при рандеманъ на брашното 136% хлѣбъ и при рандеманъ на житото 76% брашно, срѣдно на единъ консуматоръ се пада по 19,4 кгр. пшеница. Това прави на месецъ крѣгло 38 до 40 милиона кгр. пшеница, вмѣсто крѣгло 20 до 25 милиона, колкото Дирекцията успѣва да улови. Че Дирекцията не може да обхване консумацията на недостатъчно производителното население по селата, а и въ градоветѣ, личи отъ срѣднитѣ месечни количества на продажбитѣ за вътрешна консумация. За тритѣ последни монополни години имаме следнитѣ срѣдни количества:

месецъ	юлий	августъ	септем.	октомври	ноември	декември
хил. тона	25	20	21	23	19	19
месецъ	януари	февруари	мартъ	априль	май	юний
хил. тона	19	19	22	21	24	23

Нѣмаме постоянно растящи или значително колебливи месечни количества, за да предполагаме, че последователно е обхващана пазарната консумация на лицата, които въ единъ или другъ месецъ привършватъ

собственото си производство и започват да купуват. Ако режимът на Дирекцията функционираше добре, тогава показаната месечна консумация щеше да расте от месец на месец, защото всеки нов месец по-голям брой стопани привършват собственото си производство и започват да купуват. Наблюдаваме тъкмо обратното, че количествата на средната месечна консумация през март или юни са почти същите, както през септември или октомври. От тука изплува първият сериозен въпрос: коя е причината, че Дирекцията не може да улови и да обуздае тъй очевиден и при това съвсем не оправдана контрабанда, която поставя цял режим под съмнение? Естеството на самата работа ли е такова, или причината лежи въ организационния и контролен апарат на Дирекцията? Ако е първото вярно, тогава по естеството си Дирекцията разделя производителите, мелниците и търговците на две групи: едни облагодетелствувани чрез контрабандата, а други, с малко надминаващи първите, поставя въ по-неизгодно положение от гледище на цени и формалности. Независимо от това, контрабандата става цел въ живота на лицата. Разбира се от само себе си, че ако подобен недъг е неизбежен, съществуването на Дирекцията не може да намъри оправдание. Няма защо да се заемаме с неща, които по естеството си не се поддават на организиране и контрол. Ако е второто вярно, значи ако причините за недостатъчното улавяне на вътрешната консумация лежат въ самия персонал, тогава съ право бихме могли да недоумяваме, че 6-годишното съществуване на един институт не е могло да оформи, обучи и възпита един достоен чиновнически кадър. За съжаление, без желание да се вмква въ статията какъвто и да е полемичен елемент, не може да не се признае, че въ очите на обществото чиновническият кадър въ Храноизносъ отстъпва предъ чиновническия персонал въ което и да е държавно учреждение. Това се изнесе публично и от бившия съветник при Храноизносъ Ив. Попрачевъ. Даже смѣтководният и книговоден персонал, който сме свикнали да виждаме най-дисциплиниранъ и подготвен, не се е отличавалъ съ необходимата акуратност и точност. Да оставимъ настрана инспекторския персонал, който толкова е занемарилъ работата си, че е билъ станалъ безполезенъ. Въ смѣтководството се наброяватъ разлики между данните за закупените количества пшеница споредъ книгите въ отдѣла зърнени храни, отъ една страна, и споредъ книгите на счетоводството за лихви и магазинажъ, отъ друга. За реколта 1933/34 г. четемъ 259.553 тона по едините книги, срещу 245.054 тона по другите. А за реколта 1935/36 г. имаме 312.980 тона срещу 320.739 тона. Разлика кръгло 8 милиона кгр., които по 4 лева продажна цена правятъ надъ 30 милиона лева. Чудно е, какъ ръководството на Дирекцията е можало да развива никаква политика при такива голъми неточности, а още по-чудно е, какъ въобще не ги е забелязало, за да ги избегне. Ако монополното положение на Храноизносъ е позволявало на ръководството му да води службата безъ ловкостъ и пресмѣтливостъ и да се движи по една слѣпа инерция; ако всичко е можело да става за смѣтка на обществото и държавата, все пакъ едно такова лекомислено отнасяне къмъ нуждите на най-големото държавно предприятие е несъвмѣстимо съ голъмитъ и сѣдбоносни проблеми на народното стопанство. Ако Храноизносъ не се крепѣше на монопола си и на строгите наказателни

санкции, ако това бѣше само едно търговско предприятие, отдавна щѣше да рухне подъ тежестта на собственитѣ си грѣшки.

2. Другитѣ зърнени култури, като ржжѣ, царевица, ечемикъ и пр., сж закупвани и продавани въ малки количества. За да добиемъ една най-обща представа за характера на дирекционната дейность при тѣхъ, ще дадемъ числата на експортиранитѣ количества и въ скоби до тѣхъ всички закупени количества.

Култури	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37
Ржжѣ	27.162(27.226)	44.598	—	260(8.244)	—(8.237)	5.500	11.155
Царевица	53.886	(47.610)	—	—	—	(24.301)	(28.375)
	(54.124)	9.625(10.240)	—	—	—	—	—
Ечемикъ	16.453	(17.083)	—	—	—	—	—
	(17.083)	13.944(21.932)	—	—	—	—	—
Овесъ	14(116)	30(396)	—	—	—	—	—
Просо	27(119)	9.721(10.063)	—	—	—	—	—

Като сравняваме експортиранитѣ количества съ закупенитѣ, идаме до заключението, че за монополенитѣ години презъ Дирекцията сж минали почти изключително експортни количества ржжѣ, царевица и ечемикъ.

3. По-горе ставаше дума за вътрешната консумация. Понеже тука се свързва дѣлата проблема за мелничарската ни индустрия, нека да кажемъ нѣколко думи и за нея. Наредба № 50 отъ 18 августъ 1934 г., която е въ сила и до днесъ, опредѣля режима за мелницитѣ. Въ сегашния моментъ Дирекцията има работа всичко съ 8889 мелници. Отъ тѣхъ 30 сж чисто търговски, 59 сж смѣсени (мѣлятъ търговско и небетчийско брашно), а остатъкътъ сж уемни (мѣлятъ само небетчийско брашно срещу уемъ).

Търговскитѣ мелници и смѣсенитѣ мелници за търговскитѣ си брашна купуватъ пшеница само отъ Дирекцията. Смѣсенитѣ закупватъ събрания си уемъ на общо основание пакъ отъ Дирекцията. Ценитѣ за различнитѣ мелници сж различни. Движатъ се отъ 3,83 до 4,— лева на 1 кгр. Първоначално продажната цена за софийскитѣ мелници бѣше 4,14 лева, но, както вече бѣше казано, тази цена се намали на два пѣти и е сега 4,— лева. Като вземемъ предвидъ продаденитѣ количества пшеница на търговскитѣ и смѣсенитѣ мелници и стойността на сжитѣ количества, намираме срѣдната продажна цена. За последнитѣ 3 години тя се движи между 3,86 и 3,90 лева за 1 кгр.

Да се повърнемъ къмъ въпроса за различнитѣ цени. Съ наредба № 12 отъ 21 октомврий 1931 г., значи при първия монополъ, продажнитѣ цени за търговскитѣ мелници сж опредѣлени франко товарна гара или франко дирекционенъ складъ и сж еднакви за всички пунктове. Значи навлото е за смѣтка на мелничаря. Смисълътъ на това постановление е този, че мелницитѣ иматъ възможность да получаватъ храна отъ различни пунктове и по такъвъ начинъ да си комплектуватъ единъ „харманъ“, който би имъ билъ най-доходенъ. При този режимъ мелницитѣ въ производителнитѣ райони сж поставени сравнително по-добре отъ мелницитѣ въ консумативнитѣ райони.

Сжият режим се продължава и през втория монополът. (Наредба № 29 от 22 януарий 1934 год.). Продажната цена става 3,90 лв.

Наредба № 50 от 18 август 1934 г. промѣня режима. Продажните цени се опредѣлят франко София (по 4,14 лева) и намалявани за останалата част отъ територията на Царството. Значи навлото е включено въ продажната цена. Отъ това, обаче, не бива да се разбира, че продажната цена е образувана чрезъ спадане на навлото отъ съответния пунктъ до София. Така, напимѣрь, сегашните продажни цени за София, Пазарджикъ, Пещера, Асеновградъ, Батановци, Враца и др. е все 4 лева. Все пакъ, забелязва се една тенденция на намалени продажни цени съ отдалечаването на пунктoветъ отъ София. Поради това, като че ли би могло да се предполага, че гр. София е взетъ за централенъ пазаръ на брашно, отъ който зависятъ ценитъ на сжщото. Вѣрно е, че София е най-големиятъ консумативенъ центъръ и че при невъзможния износъ на брашно той е мѣрoдавниятъ факторъ за образуване на ценитъ. Не е вѣрно, обаче, че при опредѣлянето на продажните цени, управлението на Дирекцията е спазило принципа за еднообразното образуване на цената, за да се предпази отъ възражения и подозрения. Когато ценитъ въ вжтрешността се образуваха подъ влиянието на експортните цени, роля играеха действителните транспортни разноски до пристанищните пунктове. Ценитъ въ вжтрешността бѣха съ толкова по-ниски, колкото бѣше навлото и свързанитъ съ него други плащания, като гербъ, застраховки и пр. Ако ценитъ въ вжтрешността сега се поставятъ въ зависимостъ отъ софийскитъ цени, то би трѣбвало да се очаква, че мѣрoдавно ще бжде навлото до София и че ценитъ ще се намаляватъ съ действителното навло. Нищо подобно. Така напимѣрь, за мелницитъ въ Левски, Н.-Загора, Ямболъ, Бургасъ и пр. продажните цени сж все по 3,90 лева за 1 кгр., а разстоянието имъ до София е съответно 259 ккм., 315 ккм., 360 ккм. и 473 ккм. При невъзможността и тукъ да намѣримъ опоренъ ржководенъ принципъ, бихме могли да опитаме да разсжждаваме и по другъ начинъ. Можемъ да допущаме, че въ наредба № 50 е била вложена идеята да се локализируютъ пласментните райони на мелницитъ и да се отстрани конкуренцията помежду имъ. Единъ видъ да се взематъ предвидъ по-малки консумативни райони и да се запазятъ тѣ за мѣстните мелници. За съжаление и единъ подобенъ принципъ е опороченъ. Така напимѣрь, градъ Бургасъ е безспорно значителенъ консумативенъ центъръ. Карнобатъ е отдалеченъ отъ него 62 ккм., а Ямболъ — 113 ккм. Въпрѣки това, продажната цена за Карнобатъ е 3,84 лв., а за Ямболъ — 3,90 лв. Вмѣсто по-ниска, тя е по-висока.

Изброявамъ тѣзи примѣри, не да взема отношение къмъ едни или други конкретни цени, а само да се види, че липсва единъ обективенъ и постояненъ принципъ, който би избавилъ управлението на Дирекцията отъ увлѣчение подиръ чувствата си къмъ едни или други мелници и би зацѣтилъ мелничаритъ отъ настроенията на едни или други чиновници.

Ако пакъ Дирекцията се е впуснала въ разборъ на мелничните съоржжения, за да опредѣли по-сжжли цени за по-усъвършенствуванитъ мелници, това е не само изразъ на произволъ, но то изразява или неразбиране къмъ естеството на индустриалното стопанство, или ударъ срещу социалните прояви на сжщото. Защото индустриалното стопанство е динамично стопанство и трѣбва да върви отъ усъвършенствани форми

къмъ по-усъвършенствани. Само тогава неговата социална услуга расте. Само тъй то изпълнява своята социална служба, да дава по-евтино и по-доброкачествено производство.

И най-после, ако Дирекцията е имала желание да запази малките търговски и смлени мелници, та затова е определяла продажните цени изолирано и често ги е корегирала, тогава не може да бжде обяснено, защо се поставя минимумъ на производството 500 хил. кгр. годишно и защо се налага доплащане по 5 стотинки на 1 кгр. за недокупените количества пшеница до този минимумъ.

Отъ тука явствува, че и по уреждането на мелничарския режимъ Дирекцията е вървѣла слѣпо и че не е опрѣна на една обективна организационна база.

Наредба № 23 отъ 25.XII. 1931 год. туря началото за уреждане режима на уемните мелници. Тѣ сж длъжни да предаватъ събрания си уемъ на Дирекцията. Само по изключение може да имъ бжде разрешено да го продаватъ на непроизводителното население.

Наредба № 36 отъ 12.II. 1934 год. раздѣля уемните мелници на две категории. Първа категория обхваща балканските мѣста на Северо-западна България, сегашната софийска областъ и южните части на пловдивската, ст.-загорската и бургаската области. Отъ втора категория сж уемните мелници въ останалите части на Царството. Мелниците отъ I категория сж длъжни да смилатъ уема си, като доплащатъ нѣщо на Дирекцията, и да продаватъ брашното на непроизводителното население отъ района си. Мелниците отъ II категория по принципъ предаватъ уема си на Дирекцията на общо основание, но могатъ и да го смлѣятъ, ако получатъ разрешение и ако доплатятъ разликата между дирекционната покупна и продажна цена.

Смлѣените мелници, за които по-горе бѣше дума, сж подъ режима на уемните мелници отъ II категория.

Видъ на мелницитѣ	Смлѣни колич. въ тона		Доплатено въ лева	
	1935	1936	1935	1936
Уемни I катег.	1.202	941	819.175	755.280
Уемни II катег.	942	617	714.421	486.595
Смлѣени	3.524	4.782	2.743.947	4.119.459
Всичко	5.668	6.340	4.307.543	5.361.334

Наредба № 50 (18.VIII.1934 г.) запазва сжщия режимъ за уемните мелници, само че прехвърля мелниците въ Северо-западна България отъ I въ II категория.

Смлѣните количества уемъ отъ мелниците се виждатъ по табличката въ лѣво:

Уемните мелници отъ II категория сж получили далечъ по-големи количества уемъ, но почти изцѣло сж го предали на Дирекцията. Затова смлѣните количества сж сравнително по-малко.

V.

Не по-малко живъ интересъ представляватъ загубите и печалбите. 1. Смѣтката на загубите по дейността на Дирекцията Храноизносъ се измѣня споредъ упражнявания режимъ за отделните години. Структурата и размѣрите на загубите сж показани на стр. 219.

Смѣтано на 1 кгр. пшеница, общо разноските по пунктове 3-8 се падатъ 40—50 стотинки на 1 кгр. Това сж разноските за издържане на предприятието. Презъ 1936/37 год. тѣзи разноси ще бждатъ по-малки, понеже реколтата е по-голяма. Все пакъ може да се разчита на 40—45 стотинки за 1 кгр.

Загуби, лева	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34
1. Отъ експортъ	259.929.484	413.433.278	2.191.225	85.445.906
2. Отъ вжтр. продовол. и за държ. нужди	8.246.584	7.933.340	—	195.570
3. Комис., магазинажъ и лихви за агентитѣ	34.524.345	106.145.210	12.733.282	58.728.593
4. Навла и др. разноси	39.176.185	82.092.337	15.528.209	31.467.639
5. Премии за застраховки	625.077	912.040	111.374	1.459.383
6. Лихви на Б. з. к. б.	—	56.229.372	—	20.482.502
7. Разноси по управл. на Дирекцията	4.839.553	16.364.354	7.343.559	9.841.079
8. Премии за експортир. на царевича	—	46.151.458	—	—
Всичко	347.341.228	729.499.962	37.907.649	207.620.672

Загуби, лева	1934/35	1935/36	1936/37
1. Отъ експортъ	22.769.078	43.053.042	54.950.996
2. Отъ вжтр. продовол. и за държ. нужди	168.892	958.931	4.690.778
3. Комис., магазинажъ и лихви за агентитѣ	68.111.618	75.323.441	56.810.562
4. Навла и др. разноси	38.901.368	41.290.692	46.573.396
5. Премии за застраховки	799.056	1.481.448	1.336.143
6. Лихви на Б. з. к. б.	27.105.753	27.201.992	23.666.453
7. Разноси по управл. на Дирекцията	16.448.262	24.726.734	16.801.881
8. Премии за експортир. на царевича	—	—	—
Всичко	174.304.027	214.036.199	198.956.813

Загубитѣ отъ експортъ сж най-големитѣ, освенъ за годинитѣ, когато експортътъ е съвсемъ слабъ. Тѣ зависятъ отъ два елемента: 1) отъ подбора или по-слаба реколта и 2) отъ разликата между покупната цена на Дирекцията и борсовата цена на експортиранитѣ артикули. Както казахме, мѣродавенъ артикулъ за настоящата статия е пшеницата. Ржжѣта играе съвсемъ слаба роля. Количествата на закупуваната и експортирана пшеница установихме по-горе. Сега ще съпоставимъ покупнитѣ и борсовитѣ цени.

Цени на пшеницата	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37
Базисна	4,—	3,40	2,70	2,70	3,20	3,—	3,—
Срѣдна покупна	3,77	3,05	2,48	2,37	3,18	2,96	2,96
Срѣдна борсова за експортъ	2,26	2,11	2,36	1,92	1,40	1,74	2,60
Разлика между базисната и срѣдната покупна цени	0,23	0,35	0,22	0,33	0,02	0,04	0,04
Разлика между срѣдн. покупна и срѣдн.борсова цени	1,51	0,94	0,12	0,45	1,78	1,22	0,36

Разликата между базисната цена и срѣдната покупна цена е особено голѣма (22—35 стотинки на 1 кгр.) до 1933/34 год., понеже дотогава базисната цена бѣше опредѣлена франко вагонъ пристанище Варна и Бургасъ. Навлото и други манипулационни разноси оставатъ за смѣтка на производителитѣ. Тази разлика веднага спада на 2 — 4 стотинки на 1 кгр. следъ 1934/35 год., понеже базисната цена стана еднаква за всички

пунктове изъ Царството. Навлото и другитъ разноси се поематъ отъ Дирекцията.

Разликата между срѣдната покупна цена и срѣдната експортна борсова цена е най-голѣма презъ 1934/35 и следъ това презъ 1935/36 г., но тогава пъкъ експортнитъ количества бѣха по-малки. Затова и загубата отъ експортъ е сравнително по-малка. Голѣма е споменатата разлика и презъ 1930/31 и 1931/32 год., която се съвпада и съ голѣми експортни количества, затова и загубата отъ експортъ е внушителна.

Загубитъ отъ вътрешното продоволствие споредъ по-предната таблица сж резултатъ отъ продажбитъ за държавни нужди или пъкъ отъ снабдяването на непроизводителното население съ зърно за изхранване, за посѣвъ или заемообразно. Това бѣше второто перо отъ загубитъ на Дирекцията.

Третото перо на загубитъ е единъ видъ възнаграждението на агентитъ, Състои се: 1) отъ комисиона, имаща за целъ да покрива манипулационнитъ разноси на агента и да му остане печалба; 2) отъ наемъ на магазинитъ, смѣтано на 15-тоненъ вагонъ за денонощие и 3) отъ лихви за използванитъ капитали на агента. Брутната комисиона за агентитъ не е еднаква за всички пунктове. Дирекцията си е запазила и използва правото си да опредѣля различни комисиони за различни пунктове, които вариратъ отъ 8 до 19 стотинки на 1 кгр. Съ това се изразява едно желание да се плаща споредъ необходимо присжитъ разноси за товаренето на вагоми и за манипулирането при различнитъ гари. Срѣдната комисиона е крѣгло 14 стотинки на 1 кгр., отъ които 6 стотинки печалба за агентъ. Магазинажътъ е по 8 лева на 15-тоненъ вагонъ за денонощие, което прави по 240 лева за месецъ.

Другитъ видове загуби сж изяснени отъ самото имъ наименование, за да не се отнема време за обясняването имъ.

Заслужава да се каже, че Дирекцията плаща на Б. з. к. банка 8% лихва и 5% комисиона върху оборота на по-голѣмата страна. Тази комисиона повишава реалното лихвено бреме на 12 — 15%. Чрезъ това високо реално лихвено бреме надъ днешната нормална лихва на Б. з. к. банка, Дирекцията заплаща повече около 10 милиона лева.

2. Структурата на печалбитъ се изразява чрезъ следната таблица:

	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34
1. Отъ вътрешна консумация	—	122.547.721	561.596	199.493.482
2. Отъ продовол. на войскови части и др.	—	15.829.617	—	20.431.738
3. Глоби, конфискации и други	—	4.832.706	9.108	5.398.333
4. Лихви отъ Б. з. к. б. и други	3 365.446	—	—	—
5. Отъ хлѣбни марки и облогъ в/у брашното	—	—	128.697.131	93.866.943
Всичко печалби	3.365.446	143.210.044	129.267.835	319.190.496
Всичко загуби	347.341.228	729.499.962	37.907.649	207.620.672
Чиста загуба	343.975.782	586.289.918	—	—
Чиста печалба	—	—	91.360.186	101.569.824

	1934/35	1935/36	1936/37
1. Отъ вътрешна консумация	218 810.678	245.456.849	177.968.648
2. Отъ продовол. на войскови части и др.	—	—	8.000.000
3. Глоби, конфискации и други	3.480.986	3.877.665	735.746
4. Лихви отъ Б. з. к. б. и други	—	—	—
5. Отъ хлѣбни марки ноблогъ в/у брашното	—	—	—
Всичко печалби	222.291.664	249.334.714	186.704.394
Всичко загуби	174.304.027	214.036.199	198.256.813
Чиста загуба	—	249.334.714	11.552.419
Чиста печалба	47.987.637	35.298.515	—

Печалбитъ на дирекцията идватъ почти изцѣло отъ вътрешната консумация. Безразлично е дали имаме монополенъ режимъ или режимъ на хлѣбнитъ марки. Все пакъ сравнението между еднитъ и другитъ показва, че контролътъ при хлѣбнитъ марки е по-малко ефикасенъ, затова и приходитъ сж сравнително по-слаби. Монополната печалба се дължи на разликата между покупнитъ цени на Дирекцията и продажнитъ ѝ

цени. Отъ по-горе привеждани-тъ данни знаемъ, че срѣдната действителна покупна цена за последнитъ две години е по 2,96 лева (База 3 лева), а срѣдната продажна цена е 3,86—3,89 лева. За брутна печалба остава-тъ, значи, 0,90 до 0,95 лв. за 1 кгр. Отъ тази брутна печалба оставатъ да се покриватъ както разноситъ на предприятието, тъй и загубитъ отъ експортъ.

Печалбитъ отъ вътрешна консумация биха били съ нѣщо по-голямъ, ако цѣлата продаж-на дейность на Дирекцията бѣ-ше сложена на чисто търговска база. По-горе нѣколко пѣти бѣ-ше споменувано, че Дирекцията е натоварена и съ не чисто търговски функции. Размѣрътъ на сжщитъ, както и самото имъ естество, ще проличатъ отъ стоящата вдѣсно табличка:

Дирекцията би печелила и отъ чуждитъ девизи, както пе-челятъ всички други експортьо-ри, ако девизитъ не бѣха отст-пени на Б. Н. банка за нейни нужди. За изнесени 146,985 тона пшеница отъ реколта 1936/37 год. сж отстъпени девизи, сво-

Реколтни години	Пшеница (тона)	Свѣсъ (тона)	Ржжъ (тона)	Царевица (тона)	Пшен. браш-но (тона)	Ржж. браш-но (тона)
1. Продоволствие на непроизводителното насе- ление (по костуеми цени, съгласно наредби № 25, № 33 и № 48)						
1931/32	5.629	—	429	5.441	2.503	135
1932/33	—	—	—	975	—	—
1933/34	1.070	—	378	—	1.324	—
1934/35	4.720	1.105	724	—	260	—
1935/36	1.747	2.381	1.439	417	—	—
1936/37	1.508	925	520	—	—	—
(до 31.III.1937)						
2. Раздадени заемообразно за изхранване и посѣвъ						
1934/35	23.934	59	1.324	6.583	—	—
1935/36	11.199	—	467	96	—	—
1936/37	98	—	—	—	—	—
(до 31.III.1937)						
3. Раздадени по фонда „Обществ. бедствия“						
1933/34	2.931	—	—	—	—	—
1934/35	843	19	11	2.259	—	—
1935/36	76	13	114	4.359	—	—
1936/37	46	13	12	599	—	—
(до 31.III.1937)						
4. Предадени на кооперации и общини за продажба на населението въ видъ на зърно по намалени цени						
1934/35	174	5	97	—	—	—
1935/36	201	24	924	—	—	—
1936/37	32	—	425	—	—	—
(до 31.III.1937)						

бодни за арбитражиране, на една почетна сума. Отъ тѣхъ се получава премия 30 — 35%. Общата печалба за Дирекцията отъ тази премия била около 120 милиона лева.

Значението на тази сума изпква релефно, когато се сравни съ чистата печалба отъ вътрешната консумация. Брутната печалба бѣше 90—95 стотинки на 1 кгр. Разноснитѣ варираха отъ 40 до 50 стотинки — нека да вземемъ 45 стотинки. Остава чиста печалба 45—50 стотинки. При единъ оборотъ отъ крѣгло 250 милиона кгр. за вътрешната консумация (безъ по-горе показанитѣ нетърговски доставки) получава се чиста печалба отъ 112 до 125 милиона лева. Значи едната и другата суми сѣ еднакви. Това ще рече, че производителтъ би получилъ сѣщата цена, ако се даваше валутната премия, безъ да се прибѣгва до сложния механизъмъ на Дирекцията за контролиране и обременяване на консумацията. Разбира се, че по такъвъ начинъ ще загуби Б. н. банка, понеже нѣма да разполага съ по-евтини девизи за покриване на задълженията си къмъ чужбина. То е другъ въпросъ, разрешението на който, все пакъ, може да се търси и по други начини.

3. За времето отъ откриването на Дирекция Храноизносъ до 31. мартъ 1937 год. тя е реализирала загуби отъ зърненитѣ храни, главно отъ пшеницата и ржжъта, общо сумата 941.818.119 лева. За сѣщото време е реализирана обща печалба отъ 276.216.162 лева. Остава чиста загуба отъ лева 665.601.957.

Такова би било положението, ако Дирекцията заплащаше закупуванитѣ храни само въ брой. Ний знаемъ вече, че Дирекцията заплащаше реколтата 1930/31 год. и частъ отъ реколтата 1931/32 год. не само въ пари, а и въ данѣчни бонове, които получаваше отъ Финансовото министерство. Значи фактически то понасяше загубитѣ подъ формата на опрощавани данѣци. За реколтата 1930/31 год. сѣ издадени бонове на обща сума 493.949.680 лева. За реколтата 1931/32 г. сѣ издадени бонове на стойностъ 541.902.600 лева. Общата стойностъ на боноветѣ за дветѣ реколти става 1.035.852.280 лева. Това е то прехвърлената загуба върху държавата. Въ такъвъ случай за Дирекцията остава една парична печалба отъ държавата на сума 370.250.323 лева. Отъ тѣхъ държавата си е удържала сумата 102.722.634 лева, представляваща задълженията ѝ за продоволствието на войсковитѣ части, на затворитѣ и пр. По този начинъ тя намали загубитѣ си на 933.129.646 лева.

VI.

Въ края на краищата, какъ конкретно се изразява сѣщността на Дирекция Храноизносъ? Отговорътъ е простъ: печели отъ консуматоритѣ, за да плаща на производителитѣ, да възнаграждава агентитѣ си и да поддържа персонала си. Отъ сѣщитѣ печалби се заплащатъ и грѣшкитѣ на вътрешната организация и на политиката на Дирекцията, каквито отъ основаването ѝ до сега се наброяватъ твърде много и на голѣми суми. Следователно, тя преразпредѣля доходитѣ изкуствено. Една подобна задача е напълно естествена за съвременната държава, защото стопанскитѣ отношения тѣй се усложниха и изостриха, че въпросътъ за разпредѣлението на доходитѣ става сѣщо толкова ежедневенъ, колкото въпросътъ за самото производство. Самото стопанство, съ своя спекулативенъ духъ за печалби по всички пѣтица и своята вътрешна тен-

денция към монополизиране на облагитѣ, докара работитѣ до този край. Само че всѣка организирана намѣса на държавата въ това отношение се ръководи отъ принципа за по-голъма социална справедливостъ и за по-голъма стопанска предвидливостъ и устойчивостъ. Защото именно това бѣше пренебрегнато отъ свободното капиталистическо стопанство. Тѣкмо пшеницата, обаче, заема едно изключително положение въ сравнение съ всички други артикули, поради което за нея мѣчно би могло да се приложи онова, което е полезно приложимо за другитѣ артикули. Пшеницата мѣчно би могла напълно да се подведе подъ знаменателя на памука, конопа, тютюня и пр.

1. Облагодетелствувани сж отъ сегашния дирекционенъ режимъ производителитѣ на пшеница въ половината околии отъ Царството. И това е повече отъ успѣхъ, ако срещу него нѣма нѣкои по-сериозни възражения. Все по-полезно е, ако половината стопанства сж добре отколкото всички да сж зле. Знаемъ, че селскитѣ производители сж изобщо зле. Знаемъ още, че срѣдниятъ брой на членоветѣ отъ едно селско домакинство е 5—6 души. За по-голъма предпазливостъ вземаме 5 души. За изхранването имъ сж необходими срѣдно по 20—22 кгр. зърно на човѣкъ за 1 месецъ. За година сж необходими 1200 — 1500 кгр. При срѣдна реколта 100 кгр. отъ декаръ (безъ семето 25 кгр.), изхранването на срѣдното домакинство предполага 12—15 декара съ пшеница. Толкова декари засѣватъ стопанитѣ, които иматъ обща работна земя 25—30 декара. Отъ тука би следвало, че стопанствата съ земя до 30 декара купуватъ зърно или брашно кой 2 месеца следъ реколтата, кой — 3, кой — 5 и т. н., споредъ голѣмината на стопанствата. Стопанствата съ земя 30 — 40 декара сж самозадоволяващи се, стопанствата 40 — 80 декара продаватъ отчасти и само стопанствата надъ 80 и, особено надъ 100 — 120 декара продаватъ по-чувствителни количества. Значи селскитѣ стопани, които иматъ земя до 30 декара, не само не се ползватъ отъ облагитѣ на Дирекцията, но сж и обременени отъ нея. Общо стопанствата до 30 декара заематъ крѣгло 36% отъ всичкитѣ, стопанствата 30—40 декара — крѣгло 11%, стопанствата 40—80 декара — крѣгло 30% и стопанствата надъ 80 декара — 23%. Като се повърнемъ къмъ споменатия по-горе брой на населението отъ производителнитѣ и непроеизводителнитѣ райони, което не продава зърно, би следвало да прибавимъ къмъ него и крѣгло 40% отъ членоветѣ на селскитѣ домакинства отъ производителнитѣ райони. Тѣхъ всички сегашниятъ дирекционенъ режимъ обременява. А тѣкмо тѣ заслужаватъ облекчено задоволяване на първата и най-необходима и неизбѣжна нужда — нуждата отъ хлѣбъ. Учителитѣ, а и наборнитѣ комисии сигурно ще могатъ да кажатъ, дали децата и младежитѣ иматъ сжщото физическо здраве и сжщата физическа жизнерадостъ, както по-преди. Висшитѣ държавни нужди налагатъ да не се обременява и спѣва най-обикновената прехрана на нашия народъ. Отъ това гледище, следователно, печеленото отъ този родъ консуматори, за да се даде на по-заможнитѣ производители, едва ли би могло да намѣри едно необоримо оправдание.

2. Да оставимъ настрана другия въпросъ, доколко и самитѣ производители сж облагодетелствувани по този начинъ и доколкото ножицата на ценитѣ за тѣхъ се затваря. Пшеницата заема малъкъ процентъ отъ общитѣ имъ доходи, тѣй че и повишената ѣ цена не би могла да окаже

осезателно влияние върху общия имъ доходъ. Още по-слабо ще ни се види отражението на пшеницата върху реалната покупателна сила на селянина, като си дадемъ смѣтка, че ценитѣ на купуванитѣ отъ него стоки, лихвитѣ му и задълженията му сж далечъ по-високи отъ евентуалнитѣ придобивки само отъ изкуствено повишената цена на пшеницата. Ако, при все това, съответнитѣ производители биха се задоволили съ изкуствено подържаната цена на пшеницата, то опитътъ на другитѣ държави подсказва сравнително по-оправдани срѣдства, отколкото е нашето косвено облагане на хлѣба.

3. Лансира се мнението, че подобрената цена на пшеницата се отразява благотворно върху ценитѣ и на другитѣ земеделски стоки, тъй че и сравнително по-дребнитѣ селски стопанства получавали облаги. Косвено влияние изпитвали и надницитѣ, тъй че облаги получавали и малоземелнитѣ селски стопани (Г. Каназирски въ реферата си предъ Бълг. икономическо дружество презъ м. февруарий т. г.) Прави се алюзия, че изкуственото поскъпване на пшеницата разрешава цѣлата селско-стопанска проблема. Такова твърдение е лишено отъ каквато и да е реална база. Ще подкрепимъ мисълта си съ следнитѣ числа, изразяващи ценитѣ на нѣколко артикули въ лева.

Години месеци	1934 год.							1935 год.						
	пшеница кг.	царевица кг.	бобъ кг.	картофи кг.	яйца броя	лукъ кг.	сирене кг.	пшеница кг.	царевица кг.	бобъ кг.	картофи кг.	яйца броя	лукъ кг.	сирене кг.
януарий	3,18	2,26	3,34	1,85	1,41	1,25	21,64	2,96	2,21	5,07	1,76	1,38	5,03	20,96
февруарий	3,18	1,23	3,38	1,77	0,88	1,15	21,59	2,96	2,24	5,09	1,81	1,22	5,06	21,16
мартъ	3,18	1,25	3,31	1,61	0,65	1,06	21,32	2,96	2,26	4,93	1,89	0,82	5,12	20,85
априлъ	3,18	1,29	3,34	1,70	0,59	1,04	19,91	2,96	2,22	4,78	2,03	0,92	5,42	19,88
май	3,18	1,49	3,58	2,91	0,61	1,25	19,29	2,96	2,21	4,82	2,45	0,96	5,24	18,81
юний	3,18	1,81	4,15	3,36	0,63	2,10	19,29	2,96	2,23	4,82	3,72	0,87	4,86	18,22
юлий	3,18	1,89	4,31	2,40	0,61	3,13	19,50	2,96	2,19	4,79	2,51	1,01	3,96	18,13
августъ	3,18	2,05	4,98	2,—	0,72	3,38	19,91	2,96	2,16	4,70	1,95	1,18	3,21	18,29
септемврий	3,18	2,02	5,16	1,88	0,94	3,48	20,08	2,96	2,03	4,53	1,80	1,21	2,75	18,60
октомврий	3,18	2,01	5,28	1,77	1,17	3,99	20,33	2,96	1,95	4,58	1,80	1,55	2,63	19,38
ноемврий	3,18	1,96	5,25	1,67	1,39	4,71	20,50	2,96	1,92	4,76	1,83	1,70	2,78	19,67
декемврий	3,18	1,96	5,26	1,75	1,34	5,02	20,70	2,96	1,95	4,83	2,08	1,74	3,02	19,90
Срѣд. за год.	3,18	1,68	4,28	2,14	0,91	2,63	20,34	2,96	2,13	4,81	2,14	1,20	4,09	19,49

Отъ таблицата се вижда, какъ ценитѣ на разнитѣ артикули се измѣнятъ отъ месецъ на месецъ, макаръ цената на пшеницата да остава една и сжща. При това самото измѣнение на ценитѣ не върви нито успоредно при отдѣлнитѣ артикули, нито пъкъ се запазва нѣкаква постоянна тенденция. По всичко се вижда, че цената на пшеницата не може да играе онази обща командна роля, каквато референчикътъ желаетъ да ѝ припише.

4. Независимо отъ всичко, ако допуснемъ, че валоризирането на пшеницата разрешава проблемата за по-едритѣ селски стопанства отъ тѣхното лично гледище за момента, то отъ гледище на стопанската ни политика валоризирането на пшеницата не е лишено отъ сериозни въз-

ражения. Когато разглеждаме и анализираме структурата на свѣтовния пазаръ, не можемъ да не дойдемъ до заключение, че нашето мѣсто тамъ не е вече въ житния секторъ. Ние всѣкога ще бждемъ конкурирани по цени и по качество отъ американското житно производство, отъ австралийското, отъ руското, изобщо отъ онова житно производство, което е масово и машинизирано. Ще ни конкуриратъ както по цена, тъй и по качество. По-добро мѣсто за насъ въ свѣтовния пазаръ остава въ сектора на животинскитѣ произведения, плодетѣ, зеленчуцитѣ и други търговско-индустриални култури. Пласментътъ имъ е по-сигуренъ и ценитѣ имъ сж всѣкога по-добри.

Сжщо и наши вътрешни стопански и социални причини налагатъ едно ориентиране къмъ изброенитѣ по-интензивни култури. Скотовѣдството, производството на плодове, зеленчуци и пр. изискватъ повече трудъ, поради което явната и латентната селско-стопанска безработица ще бжде намалявана. Понеже доходитѣ отъ сжщитѣ култури сж по-добри, то и желанието за търсене работа другаде ще намалѣе, а съ това ще отслабва и подбитото самочувствие у хората.

А тъкмо изолираното изкуствено поскъпяване на пшеницата закрепостява съзнанието на селянина къмъ пшеницата и го кара да увеличава площта, засявана съ нея, вмѣсто да се ориентира къмъ други култури. Най-важното е, че и дребнитѣ стопани се ориентиратъ къмъ пшеницата. По такъвъ начинъ изкуствено даваме едно фалшиво направление на народното ни стопанство да произвеждаме и да експортираме сравнително най-евтиния продуктъ на свѣтовния пазаръ. Тази погрѣшна политика би получила, въ края на краищата, единъ реаленъ видъ: ще хранимъ чуждия свѣтъ съ цената на голѣми жертви отъ собствения си народъ.

Срѣдниятъ ни годишенъ експортъ за последнитѣ 5—6 години е около 200 хил. тона. При добивъ 100 кгр. отъ декаръ, този експортъ се получава отъ кржгло 2 милиона декара. Проблемътъ е не да се увеличаватъ декаритѣ съ пшеница, а 2 милиона декари отъ досегашнитѣ да се засѣятъ съ фуражъ и съ други култури. И безъ друго доброто изхранване на днешния ни добитѣкъ предполага 2 пжти повече фуражъ отъ сегашния. А безспорна истина е, че нашето народно стопанство би спечелило много повече при едно засилено овцевѣдство, птицевѣдство и пр. или при засяване на по-голѣми пространства съ памукъ, конопъ и др., отколкото още да увеличаваме засѣването на пшеницата.

5. Изтъква се още, че Дирекцията отстранила експлоатацията надъ селскитѣ производители, като наложила продажбитѣ на тегло. И тука може да се усъмнимъ. Смѣткитѣ на много отъ дирекционнитѣ агенти показватъ, че сжщитѣ сж приели отъ селенитѣ и сж имъ заплатили едни количества и качества, а когато сж предали на Дирекцията сжщата пшеница, получили сж пари за по-голѣмо количество и за по-добро качество. Споредъ актоветѣ на финансовитѣ инспектори, които произвеждатъ ревизия, такива разлики се наброяватъ вече до десетки милиона лева. Това показва, че производителитѣ сж подбивани както по количеството, тъй и по качеството на предаваната пшеница. Затова, именно, лансираната заслуга на Дирекцията е повече отъ илюзорна. Ако единъ институтъ не може да приложи нѣкакъвъ желанъ режимъ, не само не бива да си приписва предимствата и заслугитѣ му, но не бива и да търси оправдание въ сжщия. Пакъ може да бжде повторено, че причинитѣ

биха лежали или въ естеството на режима, или въ качествата на персонала.

VII.

Да обобщимъ.

1. Валоризацията на пшеницата действително подобрява положението на стопанитѣ, които я произвеждатъ и за пазара. Тѣхнитѣ доходи, обаче, не могатъ толкова да бждатъ подобрени, че за тѣхъ да се затвори ножицата на ценитѣ. То би могло да стане по единъ отъ следнитѣ три начина: 1) когато още се повиши цената на пшеницата, 2) когато се повишатъ ценитѣ на други артикули и 3) когато се намалятъ ценитѣ на купуванитѣ отъ селскитѣ стопанства стоки и услуги. Всѣки отъ тѣзи три начина си има свои особености. Да се повиши цената на пшеницата, значи да се поощри производството ѝ и да понасяме по-голѣми жертви за добрата и евтина храна на чуждия свѣтъ. Независимо отъ това, то значи още, че ще подобряваме положението само на частъ отъ селскитѣ стопанства. Да се повишатъ ценитѣ на други артикули, напримѣръ плодове вълна, млѣко памукъ, яйца и други, значи да се поощри производството на трудоинтензивни култури и по такъвъ начинъ да задоволимъ мѣстнитѣ си нужди безъ вносъ (напримѣръ памукъ, вълна и др.), или да засилимъ износа тъкмо на артикули, които иматъ сравнително по-добъръ приемъ на свѣтовния пазаръ. Независимо отъ това, то значи и да се подобри положението на всички селски стопанства, защото всички могатъ и трѣбва да отгледватъ птици, добитѣкъ и пр. Да се потърсятъ начини за поевтиняването на стокитѣ и услугитѣ, които селското стопанство купува, значи да се създаде едно по-естествено и по-поносимо съотношение на ценитѣ за всички слоеве отъ населението. По този начинъ ще останемъ по-плѣтно привързани къмъ механизма и структурата на свѣтовното стопанство, ще бждемъ по-отзивчиви на условията и нуждитѣ му за производство и ще се движимъ споредъ изискванията и възможноститѣ на пазара.

2. Събирането на парични срѣдства за провеждане на валоризирането е другата страна на валоризационната система. И то, отъ своя страна, може да стане по нѣколко начини. Това пролича още при изброяването на различнитѣ валоризационни режими въ отдѣлнитѣ страни. Зависи на какво становище ще застане стопанската политика и кой начинъ ще възприеме. Могатъ да се взематъ срѣдства отъ общитѣ данъчни постѣпления. Могатъ да се използватъ и нѣкои специално за целта създадени прѣки или косвени данъци. Може да се налага и данѣкъ върху девизитѣ, плащанъ отъ всички или само отъ нѣкои внасяни стоки. Сжщо може да се наложи и данѣкъ върху консумацията на хлѣбъ, плащанъ отъ консуматоритѣ. Ако е въпросъ да се сравнятъ другитѣ начини за набиране на срѣдства съ практикувания у насъ начинъ, тука би могло да бжде казано, че финансовата практика и финансовата теория отдавна сж осждали косвеното облагане на хлѣба. Смѣтатъ го като признакъ на по-слаба духовна и обществена култура.

3. Погледнато изцѣло, по-раншиятъ консорциумъ (Законъ отъ 5 декемврий 1913 г.) е билъ изразъ на една по-закръглена и всеобемна идея, безъ, обаче, и той да е билъ пощаденъ отъ грѣшкитѣ на вътрешната си организация и на политиката си. Консорциумътъ е обединявалъ за единно

и цялостно разрешаване на следните проблеми: 1) за организирането на износа, 2) за осигуряване на евтина прехрана на непроеизводителното население и 3) за организиране девизния притокъ, за да се стабилизира лева.

НОВИТЪ СОЦИАЛНО-СТОПАНСКИ ПРОЦЕСИ И ИДЕОЛОГИИ

отъ

Проф. Н. В. ДОЛИНСКИ.

Свѣтовната война създаде едно ново положение, което не се ограничава само съ грандиозните политически промѣни. Колкото и да сж грандиозни тѣзи промѣни, въ сравнение съ които изглеждатъ незначителни пертурбациите, предизвикани отъ други голѣми свѣтовни военно-политически катаклизми отъ новата история, колкото и да сж обилни съ можществени последици фактите на загиване на едни свѣтовни държави на крушение на други, на поява на нови държави и т. н., още по-голѣми сж тѣзи последици, които засягатъ стопански и социални промѣни, настъпили въ следвоенната епоха. Преди всичко, въ нашето съзнание изплува идеята за руската революция, като образъ на преустройство на социално-стопанските отношения при съвършено нови начала. И наистина, независимо отъ индивидуалните ни симпатии или антипатии, тази социална революция ще остане като важна дата въ историята на човѣшкото стопанство. Но не нея имаме предвидъ, когато подчертаваме великите социално-стопански послѣствия на войната, а тѣзи, които сж станали и ставатъ въ народните стопанства на страните, формално не претърпяли революциите, външно като че ли запазили предишните довоенни стопански основи и принципи. Защото въ цѣлия културенъ свѣтъ ставатъ извънредно дълбоки социално-стопански промѣни, които сж толкова позначителни, колкото на пръвъ погледъ тѣ по-малко биятъ на очи. Революционните избухвания могатъ да отслабнатъ и въ по-нататъшния ходъ на историческото развитие да загубятъ значителната частъ отъ своята революционна стихия; въ съгласие съ многократно наблюдавани въ историята революционни процеси, революционниятъ нагонъ извѣтрява съ течение на времето и много малко се запазва отъ това, което отначало се е смятало като най-характеренъ белегъ на станалата революция: кжде сж стремежите, тежненята, принципите на „великия октомврий“? Не увѣхнаха ли лозунгите и мечтите на 1917 г. и не плащатъ ли съ своите глави въ наши дни тѣзи, които въ Съветска Русия се борятъ за идеалите на 1917 г.? Кжде е „царството на свободата“, кждето свободата замѣства необходимостта, кждето нѣма бедни и богати, кждето сж изгонени парите, този символъ на умразните неравенство, стремежъ къмъ натрупване и т. н.? „Връща се вѣтрътъ въ своя кръгъ“, казва пророкътъ: съ голѣми мъки, съ страшни трусове революцията изживява своите крайности, за да създаде нѣщо неочаквано, което много малко прилича на предиреволюционната епоха, но още по-малко напомня на това, което революцията искаше да въплоти. Оставатъ нѣкои общи принципи, нѣкои нови идеи; най-материалистическата отъ революциите се свършва не съ

материални, а съ идеологически промѣни. Наново се доказва, че „въ началото бѣ Слово“.

Толкова по-интересно е да се отбележат онѣзи промѣни, които ставатъ въ социално-стопанскитѣ отношения на народитѣ, които не сж се подложили на революционнитѣ бури, които вървятъ по пътя на мирно и еволюционно движение. Защото безъ да сж предизвикани отъ революционнитѣ движения, тѣзи страни и народи осъществяватъ дълбоко проникващи, революционно промѣняващи стопанската система нови социално-стопански начала и идеи. Тѣкмо на тѣхъ ние желаемъ да се спремъ сега.

Всички съзнаватъ, че съвременнитѣ стопански процеси не се намиратъ въ редъ, че културниятъ свѣтъ преживява тежки затруднения. При това се иматъ предвидъ не затрудненията, възникнали поради и вследствие съвременната икономическа криза, а тѣзи, които сж съществували и преди кризата и които не ще изчезнатъ съ изживяване на кризата. Но ако злото се признава отъ всички, то нѣма никакво единодушие по въпроса за причинитѣ на това зло и за начинитѣ на неговото лѣкуване. Както сполучливо казва авторътъ на една интересна книга за „Планиране при капитализма“: „Макаръ че компетентното мнение е далечъ отъ единодушие относно причинитѣ на болшинството следвоенни стопански затруднения, има съществено съгласие въ единъ важенъ пунктъ. Малочислени сж гласоветѣ, които подържатъ status quo. Немногобройни сж и тѣзи, които признаватъ сегашнитѣ ни стопански затруднения, като резултатъ на преходящи причини, които автоматически ще преминатъ.

...Колкото и полезни да се смѣтатъ международнитѣ съглашения относно тарифи или дългове, или разумния кредитенъ контролъ отъ страна на властѣта, ние схващаме, че икономическата система може да се опре на здрава основа само чрезъ по-фундаментални мѣрки. Общопризнато е сега, че причинитѣ на сегашнитѣ ни стопански затруднения сж присъщи на сега функциониращата система. Какви сж, обаче, тѣзи иманентни дефекти, това е въпросъ, за който имаме много противоположни възгледи.“¹⁾ Тѣзи многочислени и разнообразни схващания могатъ да се сведатъ къмъ следнитѣ три основни групи. Първата твърди, че дефектитѣ на съвременната стопанска система въ края на краищата се коренятъ въ неразумната държавна намѣса. Споредъ второто разбиране, стопанската система не е смогнала да се приспособи и да се справи съ новитѣ фундаментални социално-стопански фактори. Другото пъкъ схващане, не отричайки нито значението на неразумната държавна намѣса, нито усложняващитѣ се действия на новитѣ фактори, подчертава, че коренътъ на злото лежи въ вътрешнитѣ противоречия на опиращото се на ценитѣ стопанство, които не могатъ да се разрешатъ по пътя на реформи и на приспособяване. Поради важни принципални въпроси, които повдига всѣко отъ казанитѣ схващания, заслужава да се спремъ върху всѣко отъ тѣхъ по-отдѣлно. Това е толкова по-целесъобразно, че дори между нашитѣ по-просвѣтени слоеве често отсътствува достатъчно ясно различаване на тѣзи учения.

Подържницитѣ на идеологията, че неразумната държавна намѣса въ стопанския процесъ прѣчи на последния да осъществява присъщитѣ

¹⁾ A. W. Rather — Planning under Capitalism, London 1935 p. 1.

му творчески сили и възможности, се концентриратъ край Лондонската школа на икономиститѣ. Преди всичко се подчертава, че модната въ нашето време идея за планъ въ стопанската дейность съвсемъ неоснователно противопоставя колективното стопанство, като планово стопанство, на съвременното частно или индивидуално стопанство, като на таково, което е непланово. Много интересно формулира това схващане известниятъ ученъ, директоръ на Лондонската школа за икономика, проф. W. H. Beveridge. „Въ широкъ смисълъ, ние стоимъ предъ избора между два типа управление, за да стигнемъ тази целъ: между процеса на ценитѣ при капитализмъ и заповѣдитѣ на планиращия центъръ при социализмъ... Азъ разглеждамъ двата тѣзи типа, като алтернативи, между които трѣбва да се избира. Наистина сж ли тѣ алтернативи или съ изгода могатъ да се комбиниратъ, предивиква въпроситѣ за планиране при капитализма, които азъ оставямъ на страна. Тукъ е важно да се схване, че всѣки отъ дветѣ, процесъ на ценитѣ и заповѣди отъ единъ центъръ, е сръдство за призната желана целъ, е една машина, която трѣбва да се преценява споредъ това, работи ли тя добре или зле.

Отъ различни гледни точки полезно е да се разглеждатъ и дветѣ като машини, които се преценяватъ споредъ тѣхната работа. Първо, ние имаме повече шансове да ги разглеждаме безпристрастно и критично, безъ да приемемъ едната или другата, защото тѣ изглеждатъ приятни или нови, защото ги препорѣчватъ нашитѣ дѣди, или нови приятели, защото тѣ се натрапватъ отъ тази или онази политическа партия, която се стреми да продаде — въ американския смисълъ на думата — своята програма на избирателитѣ. Второ, важно е да се разбере, че процесътъ на ценообразуването е единъ механизъмъ, макаръ той да се мисли като автоматъ: той представлява обмисленъ планъ за постигане на целта, а не отказъ въ полза на хаоса. Изборътъ е не между „планъ“ и „отсъствие на планъ“, а между дветѣ машини, една отъ които има претенция да работи безъ да ѝ обръщатъ внимание, а друга претендира на даване по-добри резултати при съответнитѣ грижи. Трето, преоценяването на ценитѣ при капитализма и на заповѣдитѣ на центъра при социализма като машини ще осигури спрямо прекаленитѣ очаквания всѣкого, който разбира нѣщо отъ машини. Нито една машина въ свѣта нѣма 100% ефективность или ефективность близо до тази величина: това означава, че нито една машина въ крайна смѣтка не преобразува въ нова форма точно толкова енергия, колкото е било пласирано въ нея, като въглища, или нафта, или въ нѣкаква си друга форма. Единъ съществень процентъ неизмѣнно се загубва — въ търкане, въ топлина, или въ безполезно движение. Практическиятъ въпросъ е винаги този: коя отъ дветѣ, или повече, конкуриращимашини се отдалечава повече отъ техническата ефикасность¹⁾. Понататѣкъ Beveridge се спира върху тѣзи недостатѣци, които характеризиратъ работата на едната и другата машина, т.е. върху тѣзи дефекти, съ които е свързано функционирането на капиталистическата стопанска система, опираща се на ценообразуването и на социалистическата стопанска система, опираща се на заповѣдитѣ на планиращия центъръ. Недостатѣцитѣ на капиталистическата машина изпъкватъ въ следното: 1) въ връзка съ паричнитѣ сътресения, 2) въ голѣмото неравенство на доходитѣ.

¹⁾ William H. Beveridge — Planning under Socialism, London 1936, p. p. 4—6.

и 3) въ антагонизмитъ между участниците въ производствения процесъ. Тѣзи дефекти иматъ, като свой краенъ резултатъ, неефикасността на капиталистическата машина, която е далечъ отъ 100%-ния максимумъ на нейното полезно действие. Недостатъцитъ на социалистическата машина се свеждатъ къмъ това, че при отсъствие на частната собственостъ на производствения сръдства не може да съществува пазаръ за последнитъ, което лишава планиращитъ власти отъ възможността да определятъ, дали сръдствата на производството се използватъ обществено най-изгодно, поради което тѣхнитъ решения сж въ края на краищата произволни, а не рационални.

Много интересно е, че при това съпоставяне на добритъ и лошитъ страни на капиталистическата и социалистическата стопански системи единъ социалистически авторъ трѣбва да признае, че трудноститъ на капитализма не може да избегне и социализма. А именно, Durbin посочва, че подобно на капиталистическото стопанство и социалистическата държава трѣбва да реши, дали нейната постоянна политика ще се стреми къмъ стабилизация на ценитъ, или къмъ стабилизация на паричнитъ доходи и идва къмъ следното заключение: „Нѣмамъ ясностъ въ собственото си съзнание, дали ще бѣде възможна стабилизацията на ценитъ въ напълно планираното стопанство и азъ не вѣрвамъ, че който и да е отговорилъ задоволително, какъ може да стане това“.¹⁾ Много силно впечатление прави тази грижливо обмислена работа за социалистическата кредитна политика тъкмо поради това, че сжитъ трудни проблеми, надъ които ние чупимъ главитъ си при капиталистическата стопанска система, оставатъ мжчно разрешими и при плановото стопанство на социализма.

Отъ казаното следва, че теоретически социализмътъ има известни предимства предъ капитализма при разрешение на трудноститъ, свързани съ паричната устойчивостъ, неравенството на доходитъ и различието на интереситъ. Но затова пъкъ социалистическитъ управници трѣбва да притежаватъ такива духовни сили — умствени и морални качества — които не сж обичайни всрѣдъ обикновени хора, или както изразява тази идея Beveridge: „Изследването на тази проблема може да доведе до заключение, че технически най-ефективната икономическа машина практически е по-слаба, защото изисква повече политическа интелигентностъ и почтеностъ, отколкото може да се гарантира“. Поради това, редица други икономисти на Лондонската школа поддържатъ идеята, че капиталистическото стопанство е практически по-пригодно сръдство за разрешаване на стопанскитъ проблеми, стига само да не му се прѣчи въ неговото функциониране. Такива прѣчки вижда, напимѣръ, Robbins, който последователно и решително прокарва тази гледна точка, че съществуващитъ социално-стопански трудности се коренятъ въ многочисленитъ спънки, създадени въ послевоенния периодъ, които, обаче, сж въ основата си резултати на държавната машина. „Сега, казва Robbins, много малко може да се съмняваме, че въ следвоенния периодъ сериозно е пострадала способността на икономическата система да издържа ударитъ и да се приспособява къмъ процеситъ на бързитъ промѣни. Същността на предвоенния капитализмъ е била свободния пазаръ... въ този смисълъ, че купуване и продажба на блага и на производствени

¹⁾ Durbin — *Socialist credit Policy*, p. 26.

фактори не сж били подложени на произволна намѣса отъ страна на държавата, или на строгъ монополистически контролъ... Отъ войната насамъ изпѣква тенденция къмъ все по-голѣми ограничения... Картелирането на индустрията, увеличаването силата на работническитѣ сдружения, засилването на държавния контролъ сж създали икономическата структура, която... опредѣлено е по-малко способна къмъ бързото приспособяване къмъ измѣненията, отколкото е била предишната система съ по-голѣма конкуренция... Елементитѣ на нееластичностъ и на неустойчивостъ сж резултатъ на политиката¹⁾. И като изводъ отъ тѣзи представи, че стопанскиятъ процесъ придобива черти на старческа слабостъ и неподвижностъ вследствие парализиращи неговитѣ действия актове на държавната политика, Robbins много последователно твърди, „... че, ако трѣбва да се поддържа възстановяването и да се осигури бждеция напредѣкъ, трѣбва да има повече или по-малко пълненъ отказъ отъ съвременнитѣ тенденции на властно регулиране на предприятията. Целта на държавната политика спрямо индустрията трѣбва да бжде създаване на областъ, въ която силитѣ на предприятията и разпореждането съ ресурситѣ да сж достъпни повече на управление отъ пазаря“¹⁾.

Войната е размѣстила стопанската система, като е създавала грандиозенъ апаратъ отъ технически инсталации, станалъ въ значителна степенъ излишенъ следъ приключването военнитѣ действия и предизвикалъ проблемата за свѣрхкапацитетъ на основнитѣ индустрии. Централизиранитѣ контролъ надъ индустриалнитѣ операции, мѣрка необходима презъ военнитѣ години, спѣва възможноститѣ на стопанския развой, когато се запазва следъ войната. Разпокжването на свѣтовния пазаръ и разрушението на международното парично единство сж сжщо така военни послѣдствия. Ако всичко това е било неизбежно стопанско послѣдствие на свѣтовната война, то по-нататѣшното запазване на тѣзи резултати не е била нѣкаква си обективна и непреодолима необходимостъ, а само съзнателно послѣдствие на възприетата държавна политика. Другояче казано, лондонскитѣ икономисти отричатъ обективната необходимостъ на запазване мѣрkitѣ, породени отъ войната, отричатъ появата на новитѣ стопански сили и социални фактори, които биха налагали и по-нататѣкъ запазване на казанитѣ мѣрки. „Сигурно никой, който се мжи да разбере наличието на неприспособеността къмъ голѣмитѣ трудности, не може да отрече элементитѣ на нееластичностъ и на несигурностъ, въведени отъ различнитѣ системи на съглашения и ограничения, неподвижностъ на трудовия пазаръ и на картелнитѣ цени, които сж характерни прояви на това развитие... Тѣзи тенденции сж създадения на политиката. Понѣкога се мисли, че тѣ сж неизбежни послѣдствия на съвременнитѣ технически условия. Но това не е така. Исторически фактъ е, че элементитѣ на застиналостъ и на неустойчивостъ, които ние разглеждаме, сж прѣки продукти на политиката. Въ свѣтовната история картелитѣ и работническитѣ организации, които осжществяватъ строго монополистически тенденции, не изтѣкватъ способността сами да се запазватъ, но сж резултатъ на прѣката или косвена държавна поддръжка. Ние видѣхме вече, какъ ръстѣтъ на военния контролъ ускорява увеличаването на тѣзи организации. Картелната система на континентална Европа е прѣко-

¹⁾ Robbins — The great Dedression, London 1934, p. p. 59—60, 193, 61.

създадена от тарифите и държавната намеса. Следвоенната застина-
лост на работническите заплати е добавъчен резултат на осигуров-
ката от безработицата. Сжщо така е и съ схемите на голъмитъ огра-
ничения, които сж упражнявали толкова влияние върху пазарите на раз-
личните стоки... Всички тѣ не могат да се разбератъ безъ прѣка
държавна намеса“.

Въ нѣкои кръгове, както въ чужбина, така и у насъ, сжществува
широко разпространена представа, че въ съвременната наука нѣма се-
риозно застъпена позиция за защита на свободното капиталистическо
стопанство. Посочените възгледи на Robbins, ученъ съ голъмо име и
заслужена репутация, не сж изолирано и единично явление въ съвре-
менната икономическа литература. Наопаки — редица учени икономисти
съ свѣтвно име застъпватъ сжщото становище. Стига да споменемъ
трудовете на L. v. Mises, G. Halm, E. Barone и много други. Характерно
е не само това, че въ 1935 год. се издава единъ сборникъ отъ научни
работи („Collectivist Economic Planning“), който представлява научна кри-
тика на социалистическата стопанска система и на плановото стопанство
изобщо, но че въ сжщата 1935 год. комитетътъ на Международния земе-
дѣлски институтъ въ Римъ дава премия на работата, която рѣзко се
опълчва противъ политиката, спираща свободната проява на капитали-
стическото стопанство. Тази премирана работа на W. H. C. Кларъ —
World Dislocation and World Recovery (London 1935), макаръ и да има за
главна задача проучването на земеделското стопанство и неговите затруд-
нения, сочи главните причини на стопанските бедствия въобще, и въ-
особено на земеделското стопанство въ политиката, която изкуствено
спира стопанските прояви на свободния стопански процесъ. Ние не мо-
жемъ да се спираме по-подробно върху тази интересна книга, но нѣколко
характерни цитати сж достатъчни, за да представимъ основните идеи
на нейния авторъ. „Сега думата „капитализъмъ“ сигурно не е идеална
дума за посочване на това, какво наистина има предвидъ да означава
този терминъ въ икономиката. Той има тенденция да предизвиква пред-
става за малка група хора съ добро положение, която управлява и експлоатира
лишените отъ собственост класи.

Този възгледъ е напълно различенъ отъ онзи, който се разбира съ
тази дума. Фактически, принципалната характеристика на капитализма
не означава нищо друго, освенъ индивидуална отговорност, частна соб-
ственост и свободна конкуренция. Последните две черти въ действи-
телностъ възникватъ отъ личната отговорност, тъй като тя прави необ-
ходимо и притежаване, и известна свобода на дейност на индивида въ
стопанския животъ. Тази свобода образува съставна частъ на капи-
тализма“ ...

„Причините на затрудненията, отъ които толкова тежко страда
сега свѣтътъ, ... сж отстраняване на свободната конкуренция въ една частъ
на стопанския животъ чрезъ установяване на работните заплати, възна-
граждения, а често и печалби. Вследствие на това социалниятъ орга-
низъмъ е напълно парализиранъ, а пълната парализация означава смъртъ.

Ако нашето общество, като много сложенъ и чувствителенъ орга-
низъмъ, трѣбва да живѣе и да расте, трѣбва да се отстрани причината
на парализацията, и то колкото по-скоро, толкова по-добре.

Всѣки, който признава правилността на това гледище, открито ще

поддържа, че обществото може да бжде спасено само чрез възстановяване на естествения редъ. А това е възможно само, когато съществува свободна конкуренция въ всѣка частъ на промишления животъ“.

„Трѣбва по-нататѣкъ да признаемъ, че капиталистическия начинъ на производство не е крайния резултатъ на системата, измислена отъ остроумнитѣ учени въ тѣхнитѣ студии, т. е. изкуствено, но начинъ изникналъ естествено следъ годинитѣ на практическия опитъ. Въ съответствие съ психологията, капитализмътъ е менталитетъ на народа. Тѣзи факти сѣщо така иматъ предвидъ превъзходната работа на системата, напримѣръ презъ втората половина на миналия вѣкъ и началото на текущия вѣкъ. Въ съответствие съ това тогава не възниква въпросъ за капиталистическата безредица, относно която толкова често викатъ въ наши дни. Но ако системата се лишава отъ своя реаленъ характеръ, съ други думи, ако регулирането, организирането и други подобни нѣща се прилагатъ, то се достига до противоположно на това, което се е имало предвидъ, а именно — нередовностъ, размѣстване, безредица!

Когато въ последнитѣ години на капитализма се прѣчи въ самитѣ негови основи чрезъ отмѣняване на свободната конкуренция въ индустриалната областъ, трѣбва въ края на краищата да се разбере, че голѣма грѣшка е да се мисли, че сегашното повече или по-малко увеличаващо се хаотическо състояние трѣбва да се вмѣни на системата на свободната конкуренция. Тѣкмо противоположното повече подхожда къмъ случая, а именно, че сегашното размѣстване е предизвикано преди всичко отъ това, че самата система е сериозно нарушена. Ние наново повтаряме, че нарушаването на принципитѣ на свободната конкуренция е равнозначно съ препрѣчване на пѣтицата на капиталистическитѣ методи на производство.“¹⁾

Изложенитѣ възгледи на тѣзи икономисти, които смѣтатъ, че сегашнитѣ трудности идватъ не отъ капиталистическата стопанска система, а отъ прѣчкитѣ за свободното функциониране на тази система, означаватъ сѣщевременно отричане отъ новитѣ сили и фактори, които създаватъ необходимостта отъ промѣни въ капиталистическата стопанска система. Разбира се, посоченитѣ учени, като просвѣтени и образовани хора, не могатъ да не видятъ, че има много различия между свѣта на нашето време и този отъ началото на миналия вѣкъ. Но тѣ не виждатъ принципално нови сили, които биха предизвикали радикално измѣнение на свободното индивидуалистическо стопанство. Т. е., другояче казано, съществуващитѣ нови социално-стопански условия и обстоятелства, не сѣ, споредъ тѣхъ, предизвикани отъ иманентнитѣ сили на социално-стопанския развой, а сѣ натрапвани на стопанството изкуствено чрезъ осъществяваната политика. А това значи, че чрезъ сѣщата политика стопанството може наново да се очисти отъ тѣзи чужди примѣси и да се върне къмъ осигуряващитѣ здраво развитие естествени стопански начала на стопанската свобода и свободната конкуренция. Такова е, напримѣръ, следното твърдение на Е. J. Working: „Има обилни свидетелства, че при индивидуалистическия стопански строй стопанската депресия е резултатъ не на конкуренцията, но по-скоро на липсата на конкуренция. Не-

¹⁾ W. H. C. Knapp — Op. cit., p p 129, 165, 182.

успѣхитѣ, въ които толкова често обвиняватъ съществуващата система на конкуренция, въ повечето случаи по-добре могатъ да се прехвърлятъ върху неспазването на свободната и справедлива конкуренция, като основна сила въ насочване на икономическата ни активностъ... Казахъ, че стопанската депресия въ значителна степенъ е предизвикана отъ недостатъчното удържане на конкуренцията въ ценитѣ. Може би, по-точно е да се твърди, че тя повече се дължи на неспазване на тази конкуренция въ нѣкои сегменти на нашата индустрия, тогава когато другитѣ сегменти спазватъ условията на силната конкуренция. Работата е тамъ, че съществува фундаментална несъгласуваностъ въ икономическата ни система, въ която се предполага, че цената е регулаторъ на стопанската дейностъ, но въ която голѣмо мѣсто заема застиналото въ ценитѣ. Доколкото тѣзи противоположни тенденции ще продължаватъ да траятъ, както това е било въ миналото, ние можемъ да очакваме, че депресиитѣ отъ голѣма сила ще ставатъ, каквито голѣми приспособявания и да правимъ въ характера на нашето индустриално и земеделско производство.

Цената на труда — т. е. работната заплата — и цената за използване на покупателната сила — лихвата — трѣбва да се включватъ въ разглеждане на неподвижността на ценитѣ сѣщо така, както цената на благата... Съществува сѣщата необходимостъ отъ гъвкавостъ въ структурата на ценитѣ на благата, за да могатъ да ставатъ необходимитѣ приспособявания и да могатъ тѣзи цени да действуватъ, като ефективенъ регулаторъ, подпомагайки насочването на труда, използването на природнитѣ ресурси и производството на благата¹⁾.

Тъкмо това твърдение, че нѣма никакви принципиално нови сили, които биха наложили необходимо измѣнение на капиталистическата стопанска система, предизвика рѣзки възражения отъ редица икономисти, които виждатъ и посочватъ тѣзи нови сили.

Последнитѣ засягатъ както духовно-психологическитѣ черти на съвременнитѣ люди, така и социално-стопанскитѣ особености на нашата епоха. Ако по-рано и единитѣ и другитѣ сѣ били благоприятни условия за поява, развой и разцвѣтъ на капиталистическата стопанска система, то кореннитѣ промѣни, ставащи и въ менталитета и въ материалната срѣда, подготвятъ смѣната и на самата стопанска система.

Новиятъ менталитетъ изпѣква въ това, че стопанскитѣ интереси, намиращи своя краенъ изразъ въ стремежа къмъ неограничени печалби, преставатъ да се издигатъ на преденъ планъ. Новиятъ човѣкъ, който има много и разнообразни интереси наредъ съ стопанскитѣ такива, много повече съответствува на съвременността, отколкото представата за homo economicus, олицетворяващъ само стопански стремежи. Но ако стопанскиятъ субектъ не е въплотение само на стопанскитѣ стремежи, ако той подчинява последнитѣ на други интереси, които смѣта за по-високи, то става напълно разбрано новото отнасяне къмъ човѣшкия факторъ въ стопанството — къмъ наемнитѣ работници: последнитѣ трѣбва да получаватъ такава заплата, която да имъ осигурява възможността за съществуване, последнитѣ трѣбва да бждатъ осигурени и при безработица, и при болестъ, и при старостъ, съ една речъ и тогава, когато тѣ не могатъ да получаватъ работната си заплата.

¹⁾ E. I. Working — The Objectives of economic Control, Essays in Honor of T. N. Carver, p. p. 61, 62, 63.

Промъннитѣ, които засягатъ общата социално-стопанска обстановка, сж многобройни и многостранни. Само схематизирайки, ние можемъ да ги представимъ като такива, които се отнасятъ до търсенето и до предлагането на благата.

Промъннитѣ въ областъта на търсенето идватъ преди всичко отъ измѣнения въ нарастването на населението, т. е. иматъ задъ себе си монографически основи. Намалението на детеражданията има извънредно голѣми последици за стопанската дейность. Ако бързото нарастване на населението улеснява стопанската експанзия—впрочемъ, тукъ връзкитѣ не сж еднозначно опредѣлими, а наопаки, ние имаме една двустранна зависимость, т. е. не само бързия ръстъ на населението улеснява увеличаването на капиталистическото производство, но увеличениитѣ стопански възможности въздействуватъ на растежа на населението — то забавянето въ ръста на населението, което дори стига до една стационарность на населението, задържа стопанската експанзия и модифицира стопанскитѣ прояви.

А. В. Wolf много сполучливо формулира какво могъщо въздействие иматъ демографическитѣ процеси върху движението на народното стопанство. Отбелязвайки, че подемотъ и успѣхътъ на съвременното капиталистическо стопанство сж имали задъ себе си буйния растежъ на населението, той предвижда много голѣми трудности и усложнения, вследствие сегашнитѣ рѣзко проявени процеси на спадане растежа на населението. „Съвременниятъ капитализъмъ никога е нѣмалъ другъ опитъ, освенъ динамическитѣ условия, създавани отъ растежа на населението, технологическия прогресъ и експанзията на пазаритѣ. Когато се отстрани единъ отъ тѣзи главни фактори за нарастване на населението, очевидно е, че по необходимость ще настѣпятъ радикални промѣни въ стопанската психология, както и значителни промѣни въ общата икономическа политика.

Най-значителнитѣ последици, които очевидно идватъ отъ стационарното или намаляващото се население, сж финансови и инструментални измѣнения въ търсенето и въ предлагането на труда и капитала, и въ търсенето на консумативнитѣ блага. Възможни сж доста основателни предсказания относно въроятнитѣ промѣни въ търсене на известни типове блага, особено земеделскитѣ произведения. Очевидно е, че намаляването броя на консуматоритѣ означава намаляване въ търсенето на благата за прехрана, нуждата отъ които е много нееластична... Понижаването въ равнището на растежа на населението е вече причина, съдействуваща за затруднения на земеделеца, макаръ че неговото влияние далечъ не може да се сравнява съ влиянието на увеличената производителность на земеделското стопанство, загубата на чуждитѣ пазари и финансовата невъзможность на милионитѣ безработни да купуватъ съответната храна. Фундаменталната черта на добре организираното стопанско общество е надлежниятъ балансъ между запаситѣ на земеделския и промишленъ трудъ. Въ епохата, когато всичкото нарушава баланса и когато първоначалното действие на намалената земеделска площъ и земеделска дейность трѣбва още повече да заливатъ градоветѣ съ безработнитѣ, идеята за такъвъ единъ балансъ може да се чини илюзорна. И все пакъ, той ще бжде постигнатъ по нѣкакъвъ начинъ. Въ сѣщото време, когато увеличаването на населението ни съ 30 милиона хора ще помогне на земеделския пазаръ, предполагайки, че тѣзи хора иматъ работа и притежаватъ попула-

телна сила, ще действува въ противоположна посока на по-нататъшното подобрене на земеделската техника. Сетне, продължаващото се улесняване на индустриалния труд благодарение природните сили и машини съдействува за намаление на необходимия срѣденъ обемъ на калориитѣ. По такъвъ начинъ бждащото търсене на земеделски произведения е тѣсно свързано съ проблема за бждащото търсене на индустриалните произведения и труда на индустриалните работници¹⁾

Авторътъ намира, че посоченитѣ процеси въ размножението на населението изискватъ радикални измѣнения на социално-стопанскитѣ процеси. Или трѣбва да се осъществи такава организация, при която намаленото население ще има възможностъ да консумира нарастналото количество блага, или трѣбва да се организира самото производство така, че капацитетътъ на отдѣлните индустриални предприятия или на цѣлата индустрия да се приспособи къмъ намалената поглѣтателна способностъ на намалилото се население.

Намаляването и дори спирането въ растежа на населението се отразява върху търсенето по два начина. Първо, упадъкътъ въ нивото на ражданията означава, че по-малкъ дѣлъ отъ семейния доходъ се изисква за отглеждане на децата, вследствие на което повече срѣдства оставатъ за самитѣ нужди на семейството и въ частностъ за задоволяване потребности отъ масовия луксъ. Отъ друга страна, поради същото спадане на броя на детеражданията—промѣня се съотношението между възрастното и детско население въ състава на семейството, което има за резултатъ увеличаване дѣла на активните членове на семейството, т. е. на тѣзи, които печелятъ. И това обстоятелство води къмъ същитѣ резултати, т. е. къмъ увеличаване консумацията на предмети на масовия луксъ. Както духовито отбелязва проф. Н. Сlau: при намаление броя на децата въ състава на семейството, не може да се очудваме, че пласментътъ на цигари и шоколадъ не се спира и въ годинитѣ на стопански затруднения.

Наредъ съ това изпъква едно своеобразно преразпредѣление на националния доходъ, което има същитѣ послѣдствия, а именно въ сравнение съ предивоенния периодъ по-малко заможните класи население получаватъ по-голямъ дѣлъ отъ резултатитѣ на стопанската дейностъ. A. Loveday отбелязва, че навсѣкжде въ свѣта има покачване на заплатата на по-малко квалифициранитѣ работници. Това покачване се дължи отчасти на засилената механизация на производството, която предизвиква увеличено търсене на по-малко квалифициранъ трудъ; отчасти на разширяване обсега на социалната политика и въ частностъ на осигуровката на безработните. Първиятъ факторъ — засилването на механизацията — увеличава заплатата на по-малко квалифициранитѣ работници за смѣтка на по-квалифициранитѣ такива; вториятъ факторъ — засилването на пазарната позиция на наемния трудъ вследствие по-енергичната социална политика — увеличава работническата заплата за смѣтка на печалбата на предприемачитѣ и на доходитѣ на консуматоритѣ. Ако първото обстоятелство води само къмъ преразпредѣлението на работническата заплата между отдѣлните слоеве на работническата класа и именно въ полза на по-малко квалифициранитѣ и въ вреда на по-квалифициранитѣ, то второто обстоятелство довежда къмъ същото увеличаване на разходния бюджетъ

¹⁾ A. B. Wolf — Rationalized Production and Reproduction, Essays in Honor of T. N. Carver, p. p. 234—235.

на по-неземажните обществени кржгове, което става възможно и поради намаляването на детеражданията.

Всички посочени процеси улесняват задоволяването на основните нужди и откриват по-големи възможности за задоволяване на потребности не от първа необходимост. А. Loveday сполучливо формулира: „Щом като основните нужди сж задоволени, търсенето започва да избира. Щом като се стигне до известен размър на дохода, цялото търсене придобива този стремеж да избира, защото може да се избира една форма на хранене вмъсто друга, и въ границите на модата един вид текстил за облекло вмъсто друг.“¹⁾

Колкото повече търсенето се отдалечава от предметите от първа необходимост и се насочва към предметите на масовия лукс, толкова повече търсенето се отдалечава от устойчивостта и става неустойчиво. Защото търсенето на предметите от първа необходимост се намира въ по-тъсни, въ по-неподвижни рамки въ сравнение съ тъзи по-широки и по-свободни рамки, въ които се движи търсенето на по-луксозни блага. Значи, отбелязаните фактори водят към засилване на неустойчивостта на търсенето. Това е отдавна установено въ теорията на икономическата наука, която подчертава нееластичността на търсенето на предметите от първа необходимост и еластичността въ търсенето на луксозните блага.

Неустойчивостта на търсенето се засилва още повече вследствие увеличената производителност на индустрията. Ако следвоенната епоха изобщо се характеризира съ много силен подъем на индустриалната производителност, то този процесъ най-много засяга индустрията, произвеждаща за масовата консумация. Това увеличаване на производството, вървящо успоредно съ посочените процеси на намаленото и измънено търсене, още повече усложнява стабилизирането на стопанските отношения. Защото растящата подвижност и колебливост на търсенето, която сама по себе си затруднява предвиждането насоката на търсенето, още се натъква на това препятствие, че индустриалният апарат изхвърля все по-големи маси продукти. Всички тъзи отношения се усложняват още повече вследствие това, че индустриалните процеси ангажират все повече време, за да стигне благото от началния моментъ на производство до ръцете на крупния консуматоръ. Тъзи, тъй наречени обходни пътища на производството, изискващи толкова продължително време, правят още по-затруднителна възможността да се установи хармония между резултатите на индустриалната дейност, създадени въ граматни размъри чрез обходните пътища на производството, и потребността въ тях, потребност, която се характеризира съ своята постоянна неустойчивост и колебливост.

При посочените условия извънредно се затруднява правилното схващане относно състоянието на търсенето и сполучливото приспособяване на производството към това колебливо и неустойчиво търсене. Но не само от процесите, идващи от страна на самото търсене, но и от процесите, засягащи производството, идват трудности, когато стопанските дейци се стремят да преодолеят казаните колебания и неустойчивостта на търсенето. Има два нови фактори въ областта на про-

¹⁾ А. Loveday — Britain and World Trade, London 1931, p. 92.

изводството, които довеждат до неподвижност на индустрията, които правят последната все повече и повече нееластична. Това е, отъ една страна, загубването еластичността на работната заплата, а отъ друга страна — засилването на масовото производство.

Нееластичността на работната заплата се дължи на обстоятелствата, познати вече и преди войната, но придобили много по-важно значение въ следвоенното време. Ние имаме предвидъ както прѣката намѣса на държавната властъ въ процеситѣ на ценообразуването на работната сила — установяване минимална работна заплата, прокарване на колективенъ трудовъ договоръ и т. н., така и на много разширили се обсега на социалната политика и особено на осигуровката на безработнитѣ. Работната заплата се откъсва отъ конкретнитѣ условия на дейността на отдѣлнитѣ индустриални отрасли и не се намира въ тѣсенъ досегъ съ състоянието на общата стопанска конюнктура. Отъ величината, която се обуславя отъ успѣшния или неуспѣшния ходъ на отдѣлното предприятие и отъ повишителното—понижителното състояние на конюнктурата, голѣмината на работната заплата придобива характеръ на безусловна и независима величина, защото минималната работна заплата е задължителна при всички условия, защото плащането помощъ на безработнитѣ трѣбва да става постоянно и независимо отъ състоянието на конюнктурата и на успѣшността на индивидуалнитѣ предприятия. Правилно подчертава А. С. Pigon, че „преди войната не може да има съмнение, че равнището на работната заплата въ Великобритания се е приспособявало къмъ условията на търсенето и на предлагането... Въ следвоенния периодъ, обаче, има достатѣченъ основания да приемаме, че въ това отношение е станала съществена промѣна; че ... ставкитѣ на работническата заплата сж се запазили на много високо равнище“¹⁾). Това неизбежно довежда къмъ несѣответното покачване на работническата заплата, явление многократно установено и доказано статистически. Ще напомнимъ, напримѣръ, проучванията на Arthur Bowley, който дохожда до заключението, че индексътъ на работническата заплата не само изпреваря значително движението на общия индексъ на ценитѣ при успоредно покачване и на заплатитѣ и на ценитѣ, но и когато движението на ценитѣ придобива понижителната насока равнището на работническата заплата неизмѣнно запазва своята височина.

Това влияние на държавната намѣса въ процеситѣ на ценообразуването на работната сила има редица важни последици за индустриалния развой. Работната сила е еластична стока, която поради това често пѣти се купува отъ предприемачитѣ въ толкова по-малки количества, колкото по-скѣпо струва тя. Застиналостта на работната заплата на едно по-високо равнище, отколкото това е обективно-стопански необходимо, е една отъ основитѣ, както за спиране на разширяването на съществуващитѣ предприятия, така и за въздържаностъ въ отварянето на новитѣ предприятия. Държавната намѣса въ пазаря на труда се плаща доста скѣпо: покачването на безработицата е цената на тази намѣса и на енергичната социална политика.

Наредъ съ посоченитѣ процеси въ областта на труда и на работническитѣ заплати, и особеноститѣ на съвременната индустриална организа-

¹⁾ А. С. Pigon — *Economic Journal*, September 1929.

ция създават спънки за еластичността на индустрията. Обстоятелството, че съвременният развой на индустрията върви отъ едноличното предприятие къмъ колективното такова и въ частности къмъ онази негова форма, която се характеризира като обединение на капиталитъ, а не на лицата; както и това обстоятелство, че предприятията преминаватъ отъ дребенъ и срѣденъ размѣръ къмъ все по-голѣмъ и по-голѣмъ размѣръ иматъ неблагоприятни послѣдствия за запазване на подвижността и еластичността на самата индустрия.

Едрото индустриално предприятие придобива такава организация, която е по-малко способна да се нагажда къмъ промѣнящитъ се обстоятелства. Едноличното предприятие има много по-голѣма възможностъ бързо и решително да проявява своята инициатива и предприемчивостъ, отколкото едно акционерно предприятие, защото първото при всѣка промѣна на своята политика взема подъ внимание само собственитъ интереси, които съвпадатъ съ интереситъ на самото предприятие, тогава когато ръководителитъ на акционернитъ предприятия трѣбва да иматъ предвидъ наредъ съ обективнитъ интереси на самото предприятие и многобройнитъ и нерѣдко противоположни интереси и на отдѣлнитъ категории акционери, и на кредиторитъ и на висшитъ служаци въ това предприятие. По такъвъ начинъ се загубва бързината и решителността при вземане на необходимитъ решения; вмѣсто тѣхъ изпъкватъ сложнитъ смѣтки, налагатъ се компромиси и нагаждания къмъ отдѣлнитъ групи влиятелни слоеве въ съответното предприятие, и всичко това съвсемъ не гарантира, че интереситъ на самото предприятие ще решаватъ при вземане отговорни решения.

Самиятъ размѣръ на едрото предприятие прѣчи на неговата гъвкавостъ. Едрото предприятие изхвърля голѣма маса произведения, което е неизбежно послѣдствие на неговата голѣмина. Ако споредъ състоянието на търсенето се налага намаляването на маса производими блага, това е много мжчно осществимо за едно едро предприятие, защото само при пълненъ капацитетъ, т. е. при изхвърляне на множество блага, може това предприятие да работи успѣшно, т. е. съ минимални стойностни разности. Тукъ техниката прѣчи на икономиката; техниката, която трѣбва да бжде ржка на икономиката, придобива такава властъ, която спѣва правилното осществяване на стопанскитъ цели. Още по-рѣзко изпква това, когато техническиятъ напредѣкъ или стопанскитъ обстоятелства налагатъ необходимостта отъ едно рѣзко реорганизиране на едрото предприятие: съпротивителната сила на това предприятие е извънредно голѣма, защото много голѣми сж загубитъ, свързани съ измѣняване или изхвърляне на скжпо струващитъ инсталации на това предприятие. Това отслабване на инициативата, това засилване на неподвижността, това стремление къмъ запазване на сжществующитъ особености на предприятието и желанието да се използва цѣлия капацитетъ на едрото предприятие води понѣкога къмъ производство на такъвъ голѣмъ брой блага, които мжчно могатъ да се погълнатъ отъ пазаря. На тази връзка между голѣмината на едритъ предприятия и свръхпроизводството често се спира вниманието. Авторътъ на студията за еволюцията на индустриалната организация подчертава, че „преди 1880 г. конкуренцията не е била толкова интензивна... капиталътъ, въ частности фиксирания капиталъ, е билъ по-малко важенъ, тъй че е сжществувала по-малка опас-

ностъ отъ тежки загуби; съ разширяване на пазаритѣ и съ увеличаване на едрото производство конкуренцията често става унищожителна. По отношение на нѣкои едри промишлени или търговски предприятия, въ които по-голѣмата частъ на разноснитѣ върху отдѣлното произведено парче не се измѣня значително съ увеличение или намаление на броя на произведенитѣ парчета, всѣко увеличение въ производството означава намаление на стойностнитѣ разноси върху единица производство. Съответно съ това конкуриращитѣ фирми полагатъ усилия, за да увеличатъ тѣхното производство. Това води къмъ такова понижение на ценитѣ, което рано или късно изпреваря намалението на разноснитѣ.¹⁾

Още единъ въпросъ отъ областта на производството трѣбва да се спомене въ връзка съ сега разгледанитѣ въпроси. Най-новото време, следвоенната епоха, наново тури на дневенъ редъ въ една много остра форма стария въпросъ за рационализацията на производствения процесъ и, въ частностъ, за машинизъма. Следвоеннитѣ години сж години на такъвъ подеиъ на индустриалната техника, който, наистина, нѣма прецеденти въ свѣтовната история, който безъ всѣкакво преувеличение се характеризира, като нова индустриална революция. Въ резултатъ на всички тѣзи нови издирвания и изобретения производителността на човѣшкия трудъ се покачи до размѣри, за които е било мжчно по-рано дори и да мечтаемъ. И ако още неотдавна W. Sombart на конгреса на Verein für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik е изказалъ доста песимистичния възгледъ (въ реферата за промѣнитѣ въ капитализъма), че производителността на човѣшкия трудъ не може въ бждаще значително да се покачи, то животътъ много бързо е опровергалъ този песимизмъ. В. Зомбартъ каза, че прогресътъ въ областта на преработващата индустрия, въ областта на транспорта и на търговията има само второстепенно значение, защото истинскиятъ стопански прогресъ трѣбва да засегне първо производството, т. е. добиването на суровитѣ материали, а тъкмо тукъ той не вижда никакви възможности за дълбоки промѣни и за истински напредъкъ. Безъ да сме съгласни съ истинността на такова второстепенно значение на индустриалния прогресъ, ние трѣбва да подчертаемъ, че тъкмо въ областта на производството се наблюдава извънреденъ и нечуванъ скокъ на производителността. Липсата на мѣсто ни кара да се въздържимъ да дадемъ поразителни цифрови характеристики за повишението на производителността въ такива области, като добиване на нафтъ, използване водната енергия за електрифициране, добиване на въглища, получаване на нови сурови материали, напримѣръ азотъ, поразителнитѣ промѣни въ областта на житното производство и т. н.

Грандиознитѣ промѣни въ областта на техниката и организацията на производството, всичко това, което се обхваща въ общото понятие—рационализация на производствения процесъ, наново повдигатъ въпроситѣ за социално-стопанскитѣ последици на тази рационализация за работнишката класа, както това е станало и при първата поява на машинитѣ. Това е напълно разбрано, защото, както вече споменахме, новиятъ подеиъ на техническия напредъкъ не напразно се преценява като нова индустриална революция. Така, напримѣръ, единъ авторъ на специално изследване върху рационализацията, казва: „Отъ времето на появата на

¹⁾ B. F. Shields — The Evolution of Industrial Organisation, London 1928, p. 534.

машинитѣ, историята на стопанскитѣ явления не познава по-виженъ фактъ отъ този, който се появява следъ войната подъ името „рационализация“. Машината е била техника на производството, рационализацията е техника на предприятието, нѣкои други смѣтатъ нея, като основа на новата стопанска и социална организация¹⁾. И сѣщо така, както въвеждането на машинитѣ предизвика различие на възгледитѣ относно тѣхното въздействие на работнишката класа, въ резултатъ на съвременната рационализация на стопанството и особено на производството, наново се подигатъ тѣзи проблеми. Чуватъ се гласове, че тази рационализация довежда до катастрофа работницитѣ и чрезъ това предизвика трусове въ цѣлото народно стопанство; наредъ съ това, други не могатъ да намѣрятъ подходящи думи, за да изразятъ грамаднитѣ облаги, които рационализацията донася на цѣлото общество, въ всичкитѣ негови слоеве, въ това число и на работницитѣ.

Въ отличие, обаче, отъ полемиката относно първата поява на машинитѣ, когато защитницитѣ на новата машинна техника сѣ били и подържници на новата стопанска система, а противницитѣ на машинитѣ сѣ били сѣщевременно и критицитѣ на сѣществующия стопански редъ, сегашнитѣ защитници и противници на рационализацията сѣвсемъ не съвпадатъ съ сторонницитѣ и неприятелитѣ на сѣществующия стопански строй. Много характеренъ въ това отношение е фактътъ, че между защитницитѣ на рационализацията се намиратъ представители на организираното работничество и на социалистическото учение, а критицитѣ на рационализацията сѣ нерѣдко представители на тѣй нареченитѣ буржуазни кръгове.

Не се ли чуватъ аргументитѣ на Д. Рикардо относно изгодата на машинитѣ въ следнитѣ аргументи на най-мощната организация на френскитѣ работници, *Confédération Générale de Travail*: „Тя (Т. Г. Т.) отхвърля демагогския и упростенъ тезисъ на тѣзи, за които интензификацията на производството докара безработицата. Не е вѣрно — фактитѣ доказватъ това —, че увеличаването на индивидуалната производителност на работника фатално влѣче следъ себе си ограничаване на работнитѣ рѣже. Тѣкмо обратно, при условията на понижена себестойност и свързаното съ това повишаване работнишкото възнаграждение, повишената производителност на труда увеличава способността на потрѣблението, предвизква разширение на пазаритѣ, а по-голтмото търсене на богатата се изразява по-нататѣкъ въ увеличени възможности за работа“.

Ако въ тѣзи думи на социалистическата организация на работницитѣ възкръсва духътъ на Д. Рикардо, то идеологията на J. B. Say напомня аргументацията на социалистическия авторъ Dubreuil. Той се стреми да реабилитира въ очитѣ на работницитѣ и на интеллигентитѣ въведената отъ рационализацията система на производство. Подобно на тейлоризма, нѣкои се мжчатъ да представятъ и рационализацията на производството само като начинъ за усиляване експлоатацията на работницитѣ. Споредъ Dubreuil, рационализацията напотивъ е инструментъ за освобождаване на работницитѣ отъ тѣхнитѣ неволи. „Рационализацията тури народнитѣ маси предъ най-дълбока трансформация, къмъ която тѣ трѣбва да се приспособятъ, тѣй като масовото производство неизбѣжно трѣбва да по-

¹⁾ J. Hénous — La querelle de la rationalisation, Paris 1935, p. 2.

влече следъ себе си таково разпространение на знанията, което никога досега свѣтътъ не е знаелъ. Минало е вече времето, когато знанието и изкуството е трѣбвало да се криятъ задъ монастирскитѣ стени¹⁾. „Старата идея за господаря и слугата е на пѣтъ да изчезне и да се замѣсти съ концепцията, споредъ която индустрията е общо дѣло, не само дѣло на хората, които сж я снабдили съ капитали, но и на тѣзи, които действуватъ за нейното сществуване съ силитѣ на своитѣ рѣце и на своя разумъ... Тука въ действителностъ е изворътъ на новия моралъ на труда“²⁾. По такъвъ начинъ, рационализацията подготвя за бъдещата социалистическа държава индустриалната и стопанската техника и доставя и новия моралъ. Що се касае до безработицата, Dubreuil не отрича опасността отъ идващата рационализация, но смѣта, че вмѣсто да се преувеличаватъ тѣзи опасности, по-добре е да се намалятъ тѣхнитѣ лоши последици чрезъ осигуровки за въ случай на безработица, намаление на работния день, по-правилно разпредѣление на работата презъ отдѣлнитѣ сезони и т. н. И аргументитѣ относно загубването на интереса къмъ работата отъ страна на работника Dubreuil подлага на преценка, като казва: „Истинската монотонностъ на труда се създава отъ живота безъ надежда, отъ чувството на невъзможностъ да излѣземъ отъ това мрачно повтаряне, при което се вижда какъ потъватъ изгледи и разумъ... Това, което прави живота монотоненъ, е активността безъ целъ, е тѣсниятъ и ограниченъ кръгъ, е сивото сществуване, е съзнанието на лишения отъ хоризонти затворенъ животъ“³⁾, т. е. не техниката на работата, а битътъ, самитѣ условия на живота, а не на работата, опредѣлятъ монотонността на живота.

Доколкото рационализацията означава впрягане въ производствената работа всички възможни сили на разума, съзнанието и науката, работничеството не трѣбва да се страхува отъ изникващитѣ промѣни, защото по-голѣмото богатство, което се получава въ резултатъ на производството, осигурява и на работничитѣ по-голѣмъ дѣлъ жизнени блага. Това открито проповѣдва другиятъ представител на социализма, Ch. Spinasse.

„Много естествено е, че всички погледи сж насочени къмъ Америка, като къмъ страната, кждето твърдятъ, че благосъстоянието е резултатъ на строго прилагане на научното знание къмъ всички отрасли на човѣшката дейностъ и на следващата отъ това сътрудничество между хората и групитѣ, които сж се убедили отъ опитъ, че най-добриятъ начинъ за подобрене на сждбата на най-много хора е увеличаване на подлежащитѣ на разпредѣление блага, че лесно се намаляватъ разносцитѣ и се увеличаватъ заплатитѣ, като се прилагатъ въ фабричитѣ методитѣ на биологията и химията и че никога силата не ще измѣсти науката“⁴⁾.

Ние съзнателно привеждаме мненията на социалистическитѣ учени по въпроса за рационализацията, защото тѣ посочватъ сжщитѣ съображения, които вече много отдавна сж били развити отъ основнитѣ дейци на науката за стопанството, отъ класицитѣ.

Обаче, рационализацията на труда и засилването на машинната тех-

¹⁾ Dubreuil — Nouveaux standards, p. 274.

²⁾ Dubreuil — Ib., p. 312.

³⁾ Dubreuil — Ib., p. 168.

⁴⁾ Ch. Spinasse, Le Peuple, 16 Novembre 1927.

ника съживява и едно друго течение на научната мисъл. Като характерно явление на нашето време, тръбва да се напомни за това движение, което се характеризира като технократия. Представителитъ на това направление много рѣзко формулиратъ своитѣ съмнения въ целесъобразността на по-нататъшното техническо развитие и изтъкватъ голѣмитѣ неизгоди на безспирния растежъ на производственитѣ сръдства. „При съвременната система, ако технологията завладѣе нови области на социалната активностъ, нивото на производството ще има тенденция да изпревари нивото на ръста на населението и на възможното увеличение на потрѣбленето; това ще има за резултатъ една нарастваща безработица“¹⁾. Стремезътъ да се разшири пласмента на растящитѣ планини стоки чрезъ понижаването на тѣхнитѣ цени се натъква на непреодолими трудности, които се проявяватъ въ форма на грамадна безработица, която е предизвикана отъ безспирния технически напредъкъ: „тука се кръстосватъ пѣтицата: отъ една страна благодарение на техническия прогресъ се увеличава производството, отъ друга страна благодарение на сѣщия технически прогресъ се намалява потрѣблението“²⁾.

Тукъ се долавя старата аргументация на Сисмонди, когато той се бори противъ въвеждането на машинитѣ. И както Сисмонди въ края на краищата се опълчва не толкова противъ самитѣ машини, колкото противъ неудовлетворителната система на разпредѣлението на доходитѣ въ съвременното общество, така и критицитѣ на съвременнитѣ машини и рационализацията намиратъ, че съвременното стопанство сполучливо разрешава проблемата на производството, но търпи неудачи въ областта на разрешението проблемитѣ на пласирането произведенитѣ блага тъкмо вследствие неправилното разпредѣление на доходитѣ. Като резултатъ на това, споредъ мнението на нѣкои технократи, се полага да се подложи на единъ общественъ контролъ цѣлата стопанска дейностъ и въ частностъ самата производствена техника.

Такива сж новитѣ явления въ областта на социално-стопанския животъ, които следъ войната изпъкватъ на преденъ планъ. Промѣнитѣ въ духовния животъ на хората, новата идеология въ сръдата на стопанскитѣ дейци, промѣнитѣ въ социалната и стопанската организация, а сжщо така и въ самата производствена техника, всичко това налага да се замислимъ може ли да се запази старата икономическа система, като хармонично включи въ себе си посоченитѣ нови елементи, или последнитѣ властно опредѣлятъ измѣнението на самата стопанска система. Тъкмо възъ основа на такава алтернатива се очертава, както стремезътъ къмъ пълно замѣстване на свободното стопанство възъ основа на ценообразуване съ планираното отъ публичната властъ стопанство, така и стремезътъ къмъ запазване на свободното стопанство въ неговитѣ основни черти, реформирани, обаче, въ съответствие съ изискванията, идващи отъ посоченитѣ дълбоки промѣни въ социалния и стопански животъ. Изборътъ на едно отъ дветѣ посочени решения съвсемъ не е проста работа. Много хубаво посочва грамаднитѣ трудности въ разрешаване на този проблемъ J. M. Keynes, като казва: „Сектата на класовата борба върва, че е много добре известно, какво тръбва да се направи; че ние

¹⁾ M. Druesne — Les problèmes économiques et la technocratie.

²⁾ Duboin — La grande relève, p. 128.

сме раздѣлени между беднитѣ и добри хора, които сж готови да направятъ потрѣбното, и богатитѣ и лоши хора, които поради личнитѣ си интереси се мжчатъ да попрѣчатъ въ извършването на необходимото; че лошитѣ притежаватъ властѣта и че революцията е необходима, за да бждатъ тѣ измѣстени отъ своитѣ позиции. Азъ виждамъ другояче тѣзи нѣща. Азъ мисля че извънредно трудно е да знаемъ, какво трѣбва да се направи; извънредно трудно е сжщо така за тѣзи, които знаятъ (или смѣтатъ, че знаятъ), да убедятъ другитѣ въ своята правота...¹⁾. Защо е така мжчно да реши този проблемъ такъвъ единъ издигнатъ познавачъ на стопанството и такъвъ смѣлъ и мжжественъ мислителъ, какъвто е J. M. Keynes? Затова ли, че той е отъ групата на богатитѣ и лоши, които поради користни изгоди прѣчатъ да се реализира общото благо, или защото той добре съзнава страшнитѣ рискове за общественото благо и, преди всичко, за беднитѣ и добри хора, които носи отстраняването на свободното стопанство, построено възъ основа на ценообразуването? Едва ли има мѣсто за съмнения, че J. M. Keynes се страхува, че най-характерната черта на свободното стопанство, „самоприспособяемостъ на тази индивидуалистическа, конкурентна, свободна, нерегулирана, непланирана и непланираща система“, която осигурява „максималенъ обемъ на свободното приспособяване и на свободната предприемчивостъ“ (споредъ израза на Sir Arthur Salter), може да бжде потъпкана въ друга стопанска система и да предизвиква поради това неисчислими бедствия и невъзстановими трусове.

Отъ тукъ идва стремежа да се запази свободата на стопанската дейность, която е свързана и съ запазване на частната собственостъ на срѣдствата за производство и съ свободата на консумация у отдѣлния индивидъ. Но този стремежъ нѣкои се мжчатъ да свържатъ и съ посоченитѣ нови сили и обстоятелства отъ социално-стопанския животъ. Така се пораждатъ различнитѣ варианти на планиране при запазване на капиталистическото стопанство. Би било интересно да охарактеризираме по-подробно тѣзи отдѣлни варианти. За съжаление, поради недостатъчно мѣсто, ние не можемъ да направимъ това сега, а ще засегнемъ този въпросъ само схематично. Преди всичко, както вѣрно забелязва A. W. Rather, ние можемъ да набележимъ три разновидности на такава стопанска система. „Нашата проблема е тогава да разгледаме възможноститѣ на успѣшното конструиране на плановото стопанство съ цената; т. е. стопанство, въ което механизмътъ на цената не е отстраненъ, но е допълненъ съ обмисленъ планъ. Въ такава стопанство може да се различаватъ три различни вида планиране: 1) планиране, което действува главно отдолу; 2) планиране отгоре; 3) планиране, което идва първоначално отгоре, но което се администрира независимо отъ държавата отъ ad hoc създаденитѣ тѣла“.

Планирането отдолу може да се опредѣли като сътрудничество на производителитѣ въ отдѣлна индустрия, имащо работа съ такива проблеми, които, макаръ и общи за цѣлата индустрия, излизатъ вънъ отъ обсега на индустриалнитѣ фирми. Необходимостта отъ такова сътрудничество отдавна се признава въ тѣзи индустрии, въ които такива проблеми сж особено настоятелни. Наистина, ако известни важни явления,

¹⁾ J. M. Keynes въ писмото къмъ New Statesman and Nation, November 24 th, 1934.

въ които сж заинтересувани всички участници на една индустрия, не си остават, както до сега, незасегнати, или се подлагат на въздействие от неадекватна машинария, то тѣ сж предметъ на почти общо съгласие между ръководителитѣ на основнитѣ индустрии, за да могатъ да се елиминиратъ нѣкои несѣответствия на съвременната индустрия и за да може да се осъществи повече съзидателна работа, осигуряваща ефикасна дейностъ. Въ очи се хвърлятъ такива явления, като извъннѣрно производство, изследвателски проблеми, въпроси за пазари, масово купуване, часове и условия на работа¹⁾

Би могло да се посочи, че тъкмо това върши всѣка картелирана индустрия. Но това не би било едно възражение, а по-скоро едно указание, че стремехътъ къмъ обединена работа не е нѣщо ново, че само наименованието на тази дейностъ е ново, а самата работа отдавна се върши отъ заинтересуванитѣ отрасли на индустрията.

Двата други варианти на планирането, идващо отгоре, характеризиратъ стопанската уредба на фашизма въ Италия и на национал-социализма въ Германия. Защото основния социално-стопански смисълъ и съдържание на тѣхната стопанска организация е тъкмо стремехътъ къмъ едно запазване на най-ценнитѣ елементи на капиталистическата стопанска система — свобода и инициатива на стопанствующитѣ субекти, опиращи се на частната собственостъ, отъ една страна, и отъ друга, законното оформяване на тѣзи нови сили и фактори, за които говорихме по-горе. Анализътъ на тази модифицирана форма на капиталистическата система е, обаче, една съвсемъ самостоятелна тема, на която ний сега не можемъ да се спираме. Но свършвайки този бѣгълъ прегледъ, ние бихме желали да приведемъ мнението на Beveridge относно всички тѣзи планове за компромисъ между свободното и плановото стопанства. Последниятъ подчертава, че „много хора се стремятъ къмъ единъ компромисъ между свободнитѣ цени и плана, къмъ кѣща на половинъ пътъ между Кобленъ и Ленинъ; тѣ искатъ да планиратъ частично, безъ да вървятъ по цѣлия пътъ, който води къмъ Русия. Тѣ не искатъ да отминаятъ напълно ценитѣ, пазаритѣ, конкуренцията, но искатъ да ги регулиратъ, да ограничатъ тѣхнитѣ действия. Моралътъ, който азъ извеждамъ отъ опита съ млѣкото и отъ много други експерименти на държавния контролъ, е, че този родъ компромиси, колкото и да е привлѣкателенъ, съвсемъ не е лекъ. Азъ не казвамъ, че той е невъзможенъ, но той не е простъ. Вие не можете съ парламентаренъ актъ да спрете частъ отъ стопанската машина — да установите свободно движение на пазарнитѣ цени и да чакате, че всичко останало ще върви, както и по-рано. Следъ като сте започнали единъ пътъ да се намѣсвате, не е лесно да се ограничатъ размѣра на тази Ви намѣса. Вие можете да стигнете къмъ много по-голѣма намѣса и по-пълно пласиране, отколкото сте имали предвидъ, когато сте започнали“ . . . (Op. cit., p. 106—107).

Анализътъ на стопанската политика на редица държави свидетелствува колко вѣрно е току що приведеното твърдение, че не е лесно да се осъществява едно регулиране на стопанската дейностъ успоредно съ запазване системата на свободното ценообразуване. Защото тогава става едно изпреварване между двата противоположни стремежи, при които,

¹⁾ A. W. Rather — Planning under Capitalism, p. p. 33—34.

или се спира свободното ценообразуване, тъй като изпъква на преден план стремежа на стопанството да върви според плановият нареждане; или се спира плановият стремеж, тъй като на преден план изпъква свободното ценообразуване; или нито едното, нито другото начало не заемавта господствующо положение и тогава стопанската дейност се насочва отъ противоположните принципи и се парализира отъ тѣзи изключващи се едно друго нареждания. Тази последна възможност се срѣща доста често; тя е ставала и става въ редица държави, защото държавната икономическа политика е въ сжщностъ осжществяване на единъ стопански планъ и когато неговото осжществяване става не въз основа на механизма на свободното ценообразуване, неизбѣжни сж сблъсквания между последното и плановото начало. Наистина, понѣкога не се вижда ясно, че за постигане на целитѣ на държавната икономическа политика сж пуснати въ ходъ силитѣ на свободното ценообразуване; това става, когато държавнитѣ стопански нареждания се мжчатъ да предвиждатъ вѣроятното движение на ценитѣ, което би станало, ако би сжществувало свободното ценообразуване. Ако въ тази си имитация на свободното движение на ценитѣ, плановото или регулиращото начало има успѣхъ, това не може да се запише за смѣтка на плана: тукъ формалното планово стопанство въ своето истинско сжщество е прикрито стопанство съ свободно ценообразуване. Нерѣдки сж случаетѣ, когато този стремежъ къмъ компромисъ придобива такава форма, че едни части на народното стопанство се опиратъ на принципитѣ на свободното ценообразуване, но сжщевременно другитѣ части на сжщото народно стопанство осжществяватъ единъ стопански планъ. Тогава рано или късно ще се прояви вътрешната несъгласуваностъ на такава едно народно стопанство и всички онѣзи борби за надмощие, за които подчертахме, че тѣ неизбѣжно довеждатъ къмъ стопанска неразбория и парализъ. Много правилно отбелязва това за народното стопанство на Съединенитѣ щати Е. J. Working, като казва: „Въ течение на много години ние сме преминали къмъ известна политика на контрола, която има обща тенденция за подържане на конкуренцията, а сжщевременно сме ангажирани въ различнитѣ форми на държавната активностъ, която представлява измѣстване на конкуренцията. Имаме, отъ една страна, федералната комисия за търговия (Federal Trade Commission), която се стреми да подобри условията на конкуренцията, а отъ друга страна, комисията за търговия между щатитѣ (Interstate Commerce Commission) и комисията за различнитѣ публични облаги, създадени, за да се контролиратъ индустриитѣ, кждето се предполага, че конкуренцията не може да функционира задоволително.

Обаче, за съжаление, двата типа на икономическия контролъ не сж добре съгласувани. Отъ известна гледна точка правителственият контролъ надъ желѣзницитѣ и надъ ставкитѣ на публичнитѣ облаги не се намиратъ въ конфликтъ съ системата на частната предприемчивостъ и конкуренцията въ другитѣ индустрии, но трѣбва да се напомни, че правителственият контролъ надъ ценитѣ се е съпровождалъ съ почти сжщата негѣвкавостъ на ценитѣ, както и административният контролъ надъ ценитѣ при организациитѣ на предприятията. Както е било установено по-горе, неподвижността на ценитѣ въ една група на индустриитѣ не се съгласува съ общата система на индивидуалната предприемчивостъ и съ запазва-

нето на конкуренцията въ останалитѣ индустрии. Разбира се, до известна степенъ се взематъ подъ внимание общитѣ стопански условия при установяване равнището на желѣзопѣжнитѣ фрахти, на работнитѣ заплати на желѣзничаритѣ и при контролиране на ставкитѣ, съ които се обременяватъ публичнитѣ блага. Обаче решенията относно тѣзи величини въ структурата на ценитѣ сж се опирали до по-голѣма степенъ върху идеята относно тази роль, която трѣбва да играятъ тѣзи цени въ съгласуване на стопанската дейность... Ако ние трѣбва да запазимъ икономическата система, която най-главно се характеризира съ свободата на индивидуалното предприятие, то трѣбва така да се контролиратъ елементитѣ съ монополистически характеръ, щото да действуватъ тѣ по-плавно наредъ съ елементитѣ на свободната конкуренция. Кждето ценитѣ, работнитѣ заплати и другитѣ пера трѣбва да се регулиратъ, тѣ трѣбва да се регулиратъ, а не да се фиксиратъ. Тѣ трѣбва да се промѣнятъ въ съгласие съ измѣняващитѣ се нужди на цѣлата стопанска структура¹⁾.

Виждаме наново формулировката на изискването, щото елементитѣ на плана и на властното регулиране да имитиратъ елементитѣ на свободното ценообразуване и на иманентната приспособимостъ.

НОВИТѢ ВЪЯНИЯ ВЪ СЪВРЕМЕННАТА СТОПАНСКА ПОЛИТИКА

отъ

Д-ръ СТ. СПАСИЧЕВЪ

Покрай голѣмото нещастие, което имаме, да бждемъ съвременници на днешнитѣ тежки и неспокойни времена, ний имаме и щастieto да живѣемъ въ една отъ най-интереснитѣ епохи презъ последнитѣ 2—3 вѣка. Защото сега се руши една стара, солидна и здрава стопанска система — системата на либерализма, за да се замѣсти отъ друга, чиито тъмни контри още не могатъ да се доловятъ въ далечината, но чиито признаци непрекъснато и все по-често и по-осезателно почнаха да се появяватъ въ стопанския животъ на народитѣ. И ако е вѣрно, че е още много рано да се даде една обща представа за онова ново въ стопанския животъ на народитѣ, което иде, сжщо така е вѣрно, че е вече много късно, за да се мисли, че едно връщане къмъ стария либерализмъ е нѣщо възможно. Днесъ, дори и за най-убеденитѣ привърженици на старата стопанска школа е вече ясно, че принципитѣ, на които тѣ градѣха своитѣ теории и които изглеждаха като гранитни пиедстали на тогавашното стопанство, сега сж издѣно разклатени. Нанстина, има все още отдѣлни лица, дори и малки групички отъ икономисти, които все още съ пророческа вдѣхновеностъ, но съ детска наивность и слѣпота, продължаватъ да се борятъ срещу новата ересь, която иска да унищожи много отъ старитѣ доктрини на класическата икономия, но тѣхното влияние вече е така нищожно и тѣхнитѣ доводи и аргументи звучатъ понѣкога толкова фалшиво въ ушитѣ на съвременницитѣ, че ако на тѣхъ се обърне по-голѣмо

¹⁾ E. J. Working — The Objectives of economic Control (Economics, Sociology and the Modern World, Essays in honor of T. N. Carver), Cambridge 1935, p. p. 69—70.

внимание, то е по-скоро съжаление, за усилията и времето, което тѣ хабятъ за доказване на истини, които отдавна сѣ погребани за съвременния животъ. Животътъ непрекъснато тече и то винаги безъ да държи смѣтка за нашитѣ предвиждания и умствени построения. Подобно буйна рѣка, придошла вследствие на нѣкой пороенъ дъждъ, той руши всички прегради, безъ да можемъ ние да си дадемъ смѣтка за новото ниво, което потокътъ ще вземе следъ спадането на буйнитѣ води. И затова можемъ спокойно да подчертаемъ мисълта на Густавъ Каселъ — „наближава едно ново време, при което ще трѣбва да започнемъ да работимъ при нови предпоставки и нови задачи.“

Преди да пристѣпя къмъ същността на темата, трѣбва да изтъкна и едно важно обстоятелство, което трѣбва да се има всѣкога предвидъ, когато се разглеждатъ принципитѣ на съвременната стопанска политика. Това е стопанската литература. За мнозина ще се яви непонятно, че голѣма частъ отъ тази литература все още държи на старитѣ принципи, но не трѣбва да се забравя, че въ същностъ това сѣ все стари схващания, датиращи отъ преди свѣтовната криза, която съ граматна сила нанесе решителенъ ударъ на много класически доктрини. Наивно е да се мисли, че кризата направи преврата въ разбиранията и сложи началото въ новитѣ задачи на стопанската политика. Ако човѣкъ проследи хода на стопанскитѣ събития, ще разбере, че началото на този превратъ се крие много години преди кризата, дори и преди войната, но тия признаци бѣха съвсемъ незначителни и едва доловими, за да могатъ да послужатъ като основа за развиване на нови стопански принципи. Следователно, кризата само сгъсти и засили тѣзи признаци и то дотолкова, че да ги направи не само доловими, но и налагащи се на око то на стопанския деецъ. И все пакъ много кабинетни учени-икономисти продължаватъ да развиватъ и дори да „усвършенствуватъ“ редица построения на стопанския либерализъмъ. За тѣхъ съвременнитѣ стопански явления и политика сѣ една голѣма, груба грѣшка, която рано или късно ще трѣбва да се изкупи съ тежки жертви. За тѣхъ идеалътъ бѣ старата либерална, класическа икономия, чиито напълно издържани и многократно доказани на практика построения, сѣ така логични и убедителни, че човѣкъ трудно би могълъ да ги оспори. И ние виждаме, че особено въ последнитѣ 10 години не минава международна стопанска конференция, на която експертитѣ на почти всички страни да не подчертаятъ правотата на либералистичнитѣ схващания и да не направятъ внушителенъ апелъ за отрезняване и връщане къмъ здравитѣ и смислени принципи на стопанството. И колкото по-често ставаха тѣзи конференции, колкото повече се приближаваше и засилваше стопанската депресия, толкова по-силни ставаха заплахитѣ на експертитѣ и толкова по-отчаяни ставаха тѣхнитѣ апели за вънасяне повече разумъ и стопански духъ въ икономическата политика на народитѣ. Дори преди свикването на последната лондонска свѣтовна стопанска конференция, която събуди толкова надежди и упования, голѣми стопански теоретици заявиха, че ако и на нея не се постигне споразумение и тя не ликвидира съ стопанския хаосъ, то едва ли би могло нѣщо да спре свѣта въ неговия ходъ къмъ все по-голѣма и по-дълбока стопанска криза и упадъкъ. Но конференцията свърши безславно, безъ свѣтътъ да пропадне. Не по-добра бѣ участъта и на останалитѣ стопански препорѣки, които винаги се посрѣщаха като нѣщо много хубаво,

дори силно желано, но . . . за съжаление неприемливо. Къде се крие тайната на тѣзи противоречия? Защо никой не дръзваше да отрече тѣзи здрави стопански препоръки, базирани не само на солидна научна подготовка, но и на богата практическа опитност, но същевременно и никой нѣмаше желание да ги приложи? Отъ къде идваше това раздвояване между хората на науката и на стопанството, отъ една страна, и отговорнитѣ политически фактори въ отдѣлнитѣ държави, отъ друга? Много естествено, че тукъ трѣбва да има нѣкои силни и дълбоки причини, които предизвикватъ това несъгласие и даватъ основание на държавата да се противопоставя понѣкога дори на интереситѣ и на най-голѣмитѣ си стопански и финансови магнати. Нека се спремъ само на единъ малъкъ примѣръ отъ стопанската (научна и практическа) дейностъ на народитѣ въ последнитѣ години¹⁾. На опиращата се на най-добри познания анализа на кризата е излѣзла до сега огромна литература, която включва въ себе си изобилни знания и обширенъ материалъ. При все това, липсува най-вече народно-стопанскиятъ общъ възгледъ. Предполагало се е, че едно изложение на онова, което се е случило съ народното стопанство, може да се основава на гледни точки, които се обусловятъ отъ интереситѣ на търговеца, финансиста или банкера и които за тѣхната специалностъ могатъ да иматъ известна относителна валидностъ. Докато се постъпва по този начинъ, разискванията нѣма никога да надхвърлятъ нивото, което се опредѣля обикновено отъ стопанскитѣ статии на пресата съ тѣхнитѣ предимно частно-стопански разсждения. Искаме ли да отидемъ по-далечъ, трѣбва да разберемъ, че едно народостопанско обяснение, за да даде единъ общъ погледъ върху разгледания обектъ, трѣбва да бжде по-друго, а често пѣти дори точно противоположното на онова което изхожда отъ частно-стопанскитѣ интереси.¹⁾ Тази констатация на именития съвремененъ стопански капацитетъ Каселъ обяснява отчасти причината за констатираното по-горе противоречие, но тя засяга само едната страна на въпроса. Това се отнася до всички онѣзи, които желаятъ да бждатъ по-практични и затова базиратъ своитѣ изводи на една реална база—частнитѣ стопанства и тѣхната роль въ народното стопанство. Обаче, не сж рѣдки случаитѣ, когато известни икономисти, за да избѣгнатъ грѣшката, въ която изпадатъ първата категория стопански дейци, се стремятъ да разглеждатъ стопанството като едно отвлѣчено понятие безъ каквато и да било връзка съ отдѣлнитѣ стопански интереси. И най-парадоксалното е, че точно тукъ, въ желанието си да бждатъ обективни, тѣ изпадатъ въ друга крайностъ. Тѣ издигатъ стопанството едва ли не до идолъ, на който всички трѣбва да се кланятъ, дори да се пренасятъ понѣкога и голѣми и тежки жертви, каквито сж напримѣръ безработицата, низкитѣ работнически заплати и пр. и по този пѣтъ се отвлечатъ въ чисто теоретични разсждения, каквито, въпрѣки тѣхната здрава вътрешна спойка и желѣзна логика, често стоятъ много далече отъ живота, а по нѣкога влизатъ дори и въ противоречие съ него. Тукъ е първоизточникътъ на голѣма частъ отъ противоречията, съ които изобилствува съвременния животъ. За по-голѣмата частъ отъ теоретичитѣ стопанството е едно отвлѣчено понятие, което е съществувало и продължава да съществува едва ли не само за себе си и което тѣ въ

¹⁾ Проф. Г. Каселъ. Свѣтовната криза въ перспектива. Изъ тримесечния отчетъ на „Скацинавски Кредитакціеоблагетъ“ отъ м. януарий 1937 год.

желанието си да изучатъ по-основно и по-подробно се стремятъ да изолиратъ отъ всички странични въздействия, а допреди нѣколко десетилѣтия дори и отъ неговитѣ собствени движения и да си създадатъ подобно положение каквото има химикътъ, когато взема частица отъ даденото за изследване вещество, поставя го въ своята епруветка или колба и почва анализа. Но за съжаление това, което е необходимо за химията, е абсолютно невъзможно за стопанството, което е единъ живъ и непрекъснато подложенъ на хиляди промѣни организъмъ. Освенъ това никога и при които народи стопанството не е било, нито пъкъ може нѣкога да бѣде само целъ. То е било винаги въ услуга на човѣчеството или по-точно казано на отдѣлнитѣ народи и племена, а не обратното. Това принципиално различие дава своя отпечатъкъ върху развоия на съвременната стопанска политика и я тласка въ насоки, които отъ гледна точка на ортодоксалната икономическа наука сѣ не само погрѣшни, но дори разорителни за отдѣлнитѣ народни стопанства. Мнозина намираха за невъзможна руската стопанска политика, но въпрѣки това Русия днесъ е единъ индустриаленъ колосъ, за чиято мощъ и настроение всички индустриални страни сѣ длъжни да държатъ смѣтка. Наистина, тази индустриализация стана по пътя на нечувана човѣшка мизерия и чрезъ въвеждането на едно едва ли не закрепоствяване на населението, нѣщо, което е напълно неприложимо въ една културна държава съ по-високъ стандартъ на живота и по-силно чувство за свобода, но причината за това не лежи въ самото стопанство, а въ целта, която бѣ вложена въ неговата основа. Известно е колко малка е стойността на човѣшкия животъ въ Русия, и колко малка роль играе въобще човѣка въ большевишката политика. Целта на руската диктатура бѣ да създаде едно стопанство, което чрезъ своята мощъ да може да издържи напрежението, до което водятъ гиганскитѣ империалистически стремежи на большевизма. И трѣбва да признаемъ, че до голѣма степенъ Русия постигна тази си цель. Следователно, ако руската стопанска политика е създадала голѣма мизерия всрѣдъ народа, то причината за това не е, че тя се е отклонила отъ старитѣ, ортодоксални стопански принципи, а просто, че вмѣсто да постави своето стопанство въ услуга на руския народъ, большевишката диктатура го поставя въ услуга на тъмни сили, на нови завоевания, на нови войни и революции. Тукъ би могло да се възрази, че точно това отклонение е винаги възможно, не, дори винаги би трѣбвало да се очаква, ако държавата вземе въ рѣшетъ си цѣлото стопанство. Не може да се отрече, че направеното възражение съдържа голѣма доза истина. Обаче, не трѣбва да се забравятъ две нѣща: 1) че описаното положение е една изключителна крайностъ, антипода на либерализма, която сжщо като него едва би могла да разчита на дълготрайностъ и 2) че ако руската индустриализация бѣ прокарана така грубо, това съвсемъ не значи още, че при всички народи тя трѣбва да се провежда по комунистически образецъ, ако въобще се стигне до тази крайностъ. Следователно, комунизмътъ съ неговата стопанска политика би трѣбвало да се разглежда не като една система за дълготрайно творчество, а като бойно сръдство срещу либерализма, който последнитѣ погрѣшно отождествяватъ съ капитализма. Застанемъ ли на тази гледна точка ще можемъ вече лесно да разберемъ онази голѣма еволюция, които изживява Съв. Русия и която постепенно я отдалечава отъ прежитѣ крайности на комунизма. Азъ, обаче, нѣма да се

спирамъ на руската стопанска политика, а ще се задоволя да подчертая, че, все, пакъ тамъ се достигнаха успѣхи, които при една промѣна на политическата система биха били отъ грамадна полза за руския народъ. Подобенъ примѣръ, макаръ и въ противоположна насока ни даватъ Съед. Щати. На всички е известна новата насока, която Рузвелтъ даде на американската стопанска политика и която, въпрѣки всички отричания на заинтересуванитѣ, доведе до доста значителни и насърчителни резултати. Понеже, въ отличие отъ руската, тя бѣ насочена главно за подигане благосъстоянието на маситѣ, т. е. целта на държавнитѣ мѣроприятия бѣ главно прѣвъзможване поне на най-остритѣ прояви на кризата, то можемъ спокойно да кажемъ, че успѣхътъ и тукъ е на лице. Впрочемъ това не се отрича отъ никого, само че старитѣ либералисти признавайки подобренieto отричатъ неговитѣ причини; споредъ тѣхъ то се дължело не на мѣрkitѣ на Рузвелта, а на самото стопанство и на закона за неговото саморегулиране. На тѣзи възражения, обаче, ще се спра малко по-късно. За сега ще се задоволя само да изтъкна, че и втората политика, която съзнателно не желае да се опира на ортодоксалната стопанска теория, регистрира практически успѣхи. Не далече отъ тази политика се намира и Англия, която, следъ като скъса съ остарѣлитѣ принципи на либерализма, регистрира пълно и всестранно оживление въ почти цѣлото си стопанство.¹⁾ Тукъ би трѣбвало да се вмъкне и Германия, която откакто възприе принципитѣ на националъ-социализма и поведе една съвсемъ нова стопанска политика, регистрира безспоренъ успѣхъ; броя на заетитѣ работници отъ 13.8 милиона въ края на 1933 година се качва на 15.7 милиона въ края на 1935 и на 17.1 милиона въ края на 1936 година; индустриалното производство отъ 41.0 милиарда Райхсмарки на 80.5 и на 89.8; земеделското производство отъ 8.7 на 11.1 и на 11.7 милиарда, а националниятъ доходъ отъ 46,5 на 57,3 и на 61,5 милиарда Райхсмарки. Мисля, че всички тѣзи примѣри сж достатѣчни, за да илюстриратъ, че следъ кризата подобрене иматъ точно тѣзи държави, които възприеха нови системи и принципи въ своята стопанска политика. Не може да се отрече, че голѣмъ дѣлъ тукъ иматъ и гигантскитѣ въоръжения, които започнаха почти въ всички държави, но тѣхното въздействие се простира само върху последнитѣ 1—2 години, докато отбелязанитѣ подобрения датиратъ отъ по-рано, а най-важното, че тѣ обхващатъ не само военната индустрия, а цѣлитѣ народни стопанства на съответнитѣ държави. Друго доказателство е, че тѣ се отбелязватъ въ най-голѣмъ размѣръ точно въ тѣзи държави, които направиха една нова ориентировка въ своята политика, докато треската на въоръжения е обхванала еднакво всички. По този начинъ става ясно, че развитието на стопанствата въ всички страни безъ изключение върви по пѣтица диаметрално противоположни на онѣзи, които стопанскитѣ експерти и теоретици сочатъ и че тѣхнитѣ пророкувания за стопанска мизерия и едва ли не крахъ, за щастие не се сбжднаха. И това е много естествено. Ако проучимъ критическите всички тѣхни теории и мотивировки на препорѣжитѣ, ще видимъ, че всички тѣ изхождатъ отъ чисто стопанската страна на явленията, безъ да държатъ ни

¹⁾ Ср. Д-ръ Ст. Спасичевъ. Валутната политика на Англия следъ свѣтовната война. Списание на Д-вото на завършилитѣ Висшето търговско училище, Варна. Год. I. кн. 1 стр. 46—47.

най-малка смѣтка за национално-политическата обстановка, която ги създава и обуславя. За тѣхъ стопанството като че ли е една висша целъ, единъ съвършенно отдѣленъ свѣтъ, който се развива по свои собствени закони, едва ли не подобни на природнитѣ, които науката трѣбва да се стреми да открие и изясни, за да може човѣчеството да ги разбере и да ги спазва. И тежко и горко на този човѣкъ или народъ, който се опита да влѣзе въ противоречие съ тѣхъ. Тѣ всички, обаче, не взематъ подъ внимание, че стопанството е дѣло на човѣка и, следователно, трѣбва винаги то да бѣде подчинено на неговата воля и умъ, а не човѣкътъ да бѣде робъ на своето стопанство. Тукъ се крие първопричината за оня голѣмъ конфликтъ, за оня голѣмъ контрастъ, който наблюдаваме днесъ въ разбиранията на отдѣлнитѣ стопански дейци и теоретици, защото за всички тѣхъ стопанството бѣ единъ видъ самоцель.

За първи пѣтъ Адамъ Мюлеръ се опита да сложи въпроса за стопанството въ малко по-друга плоскостъ. Той направи отклонение отъ ортодоксалното схващане за стопанството като самоцель и се опита да го обхване като членъ отъ общността. Обаче, това бѣ направено, като че ли само, за да усили тезата си за продуктивността на умствения трудъ, която Ад. Смитъ отричаше. Неговата идея бѣ подета отъ Фр. Листъ, но той сѣщо не я разработи, а се задоволи съ своитѣ „възпитателни“ мита. Историческата школа на Рошеръ, Книсъ и Хилдебранъ, последвани по-късно отъ ново-историчитѣ Шмолеръ, Вагнеръ, Брентано, Бюхеръ, Зомбартъ, се отклониха отъ пѣтя на Мюлера и Листа и почнаха безконечни спорове относно методитѣ на изследването, въ които една отъ централнитѣ роли игра и Карлъ Менгеръ. Откриването отъ Госена на закона за предѣлната полезностъ и голѣмитѣ спорове, които се подеха по този въпросъ, отклониха интереса на икономиститѣ въ съвсемъ друга насока. Значително по-късно Отманъ Шпанъ възкреси отново универсалното учение на Мюлера като даде предимство на стопанството предъ останалитѣ области на обществения животъ, но и този повторенъ опитъ не можа да намѣри по-широкъ отзвукъ. Трѣбваше да преживѣемъ свѣтовната криза и да стигнемъ до чудовищнитѣ недомислия и абсурди, които преживѣваме понастоящемъ, за да разберемъ колко фалшиви сѣ пѣтицата на остарѣлия либерализъмъ. Интересно е въ това отношение забележката, която единъ мѣродавенъ европейски стопански вестникъ правѣше по поводъ неуспѣха на една свѣтовна аграрна конференция: на тази конференция експертитѣ следъ дълги обсъждания дойдоха до заключението, че народитѣ днесъ гладуватъ, защото сѣ имали неблагоприятното да произведатъ много повече жито, отколкото е нужно за тѣхното изхранване.

Всичко това довежда до убеждението, че стопанството, изолирано отъ външни влияния, т. е. само за себе си, не може да съществува и най-главно, че никоя стопанска система не може да претендира за абсолютна валидностъ презъ всички времена и при всички народи. „Има времена, когато човѣкъ трѣбва да бѣде инфляционистъ, други, когато трѣбва да бѣде дефляционистъ; има периоди, когато трѣбва да се закриля производството срещу една безработна конкуренция и съсипателно намаление на ценитѣ, други времена, когато трѣбва да се защитава консуматора срещу монополитѣ и неоправданитѣ покачвания на ценитѣ; има най-сетне моменти, когато трѣбва да се насърдчаватъ борсовитѣ

пазари, други—когато трѣбва да се възпиратъ.¹⁾ Историята на стопанското развитие и на стопанскитѣ доктрини най-красноречиво ни подчертава горната мисль. Ако проследимъ развоѣ на стопанството въ голѣмитѣ и стари индустриални държави, ще се убедимъ, че тѣхнитѣ държавници винаги сѣ възприемали онази стопанска система, която е била не най-свѣршена, а която най-добре е отговаряла на условията, въ които сѣ били поставени тѣхнитѣ народи. Следователно, тѣхната стопанска политика се е изграждала не върху принципитѣ на тази или онази стопанска доктрина, а на добре проученитѣ и разбрани нужди на тогавашнитѣ имѣ стопанства. Нѣщо повече дори, сѣ огледѣ на тѣзи именно нужди тѣхнитѣ икономисти сѣ строили своитѣ стопански теории. Най-яркъ примѣръ, както за създаването на тѣзи теории, така и за тѣхната промѣна въ зависимостъ отъ новитѣ условия, ни дава Англия, следъ своето оформяване като здрава и добре организирана държава, но преди периода на своето индустриализиране. Тогава за свобода на търговията и производството не е могло и дума да става. На всички сѣ известни голѣмитѣ борби около така нареченитѣ житни закони, забраната износа на вълна и редица други ограничителни мѣрки, които сѣ целили да подкрепятъ и засилятъ слабо развитото имѣ още народно стопанство. Нѣщо повече, тя не се е поколебавала дори сѣ орѣжие да следва пионеритѣ на своята търговия въ всички страни и материци и да имѣ оказва своята подкрепа, както и да налага своето владичество навсѣкѣде, кѣдето е могла да има нѣкакви стопански изгоди. „Следъ 16 вѣкъ тя е водила почти изключително търговски войни, като навсѣкѣде е използвала своето морско надмощие, за да прѣчи на конкурентитѣ си и то не само на тѣзи, които се намиратъ въ война съ нея, но и на неутралнитѣ“.²⁾ Обаче, следъ като мина този периодъ и Англия се почувствува достатѣчно мощна, не само за да се бори съ своитѣ конкуренти, но и далече да ги превъзхожда, тя отхвърли всѣкаква мисль за протекционизмъ и се превърна въ крепостъ на либерализма. И това бѣ напълно естествено. Англия притежаваше най-голѣмата и мощна флота въ свѣта, най-обширни и добре организиранъ търговски апаратъ, а нейната индустрия въобще нѣмаше конкурентъ. При тия условия тя не само че нѣмаше отъ какво да се страхува, но имаше и най-належаща нужда отъ принципитѣ на либерализма, за да може чрезъ него да засили своето владичество въ свѣта. Тази промѣна естествено не остана безъ влияние и върху теорията. Възъ основа на новата ориентация на английската стопанска политика и английското стопанство се изгради и разработи учението на класическата политическа икономия. И понеже тогава Англия бѣ ръководна страна въ стопанското развитие на свѣта, то много естествено, че тя налагаше своя отпечатѣкъ по всички краища на земята. „Учението на класицитѣ не е нищо друго освенъ национална икономия на Англия, единъ видъ „експортенъ артикулъ“, както го нарича Фр. Листъ. Свободна търговия, свободно движение на капиталитѣ и златната валута бѣха основнитѣ линии и принципитѣ, чрезъ които Англия владѣеше и управляваше свѣта.“³⁾ И наистина, нѣма човѣкъ, който да би могълъ да се усъмни въ ползата отъ либера-

¹⁾ Управительтъ на федералното резервно управление въ Съед. Щати Екслъ, въ една своя статия, публикувана въ ню-Йоркската преса презъ тази пролѣтъ.

²⁾ L. Bretano. *Handbuch der Politik*. 1921. Bd. 4, стр. 292.

³⁾ Prof. Edgar Salin. *Wirtschaft und Staat*. Berlin. 1932, стр. 33.

лизма за Англия. Но така ли бѣше и съ другитѣ държави? Извличаха ли тѣ нѣкаква полза отъ това, или бѣха поле за експлоатация отъ страна на Англия? Естествено, че тѣ нѣмаха никакви изгоди. По тази причина либерализмътъ не можа напълно да се приложи въ всички страни. Срещу него най-смѣло застана Фр. Листъ, който, изхождайки отъ интереситѣ на своето отечество—Германия, създаде и обоснова принципитѣ на съвременния протекционизмъ, възъ основа на които Германия успѣ да се освободи отъ английското опекуство, да си създаде собствена и мощна индустрия и да стане най-голѣмата и най-опасна конкурентка на Англия. Дойде и свѣтовната война. Англия бѣ победителка, но понесе толкова голѣми материални щети, че дълго следъ нея не можеше да се съвземе. Между това положението се бѣ вече коренно промѣнило. Английската индустрия, нѣкога най-мощната въ свѣта, сега бѣ далече надмината не само отъ германската и американската, но дори и отъ френската.¹⁾ Всичко това породи съвсемъ други настроения всрѣдъ рѣководнитѣ английски крѣгове. Отначало като изключение бѣ допуснатъ частиченъ протекционизмъ само за малкъ брой индустриални предприятия (химическата индустрия), за да може да се закрепятъ тази нова за английското стопанство индустрия. Но по-късно, когато подъ натиска на редица стопански дейци и теоретици рѣководителитѣ на английската стопанска политика водими отъ чувството на престижъ направиха фалшивата крачка назадъ къмъ златния еталонъ и трѣбваше да преживѣятъ тежки разочарования, тѣ окончателно се убедили, че времената на неоспоримата имъ стопанска мощъ сж вече минали. Ето защо, въпрѣки че Англия бѣ крепостта на либерализма, а нейнитѣ икономисти най-първитѣ му идеолози, тя, за да спаси стопанството си отъ чужда зависимостъ, бѣ принудена да напусне тази система и да трѣгне по единъ новъ, още не напълно проученъ, но все пакъ по-надеженъ пѣтъ. „Действително, имаше още хора, които продължаваха да вѣрватъ въ старитѣ кумири, но за по-далновиднитѣ икономисти бѣ вече ясно, че орѣжията, съ които Англия бѣ завладѣла нѣкога свѣта, днесъ сж обърнати срещу самата нея“.²⁾

Мисля, че този малкъ примѣръ отъ стопанската история на Англия е много ясенъ и много поучителенъ. Но трѣбваше тя да направи и последната крачка, за да се схване отъ много скептици, че стопанската политика се създава и гради преди всичко на политическа и социална основа и че тя може да вземе подъ внимание теоретическитѣ построения на стопанската наука само до толкова, до колкото тѣ сж въ хармония съ нейнитѣ цели. Това е най-голѣмото постижение, което се направи въ тази областъ следъ войната. Защото „днешното положение не може да се сравни съ това отъ предишнитѣ години. Днесъ срещу капитализма се поставятъ мощни антикапиталистични движения. Навсѣкѣде той буди и създава мощни сили, които се опѣлчватъ срещу него. Комунизмътъ въ Русия съ своята подвижностъ и приспособимостъ къмъ новитѣ условия, мощнитѣ работнически движения, най-последъ пробуждащия се нацио-

¹⁾ За положението на английското стопанство следъ войната, вж. Д-ръ Ст. Спасичевъ. Валутната политика на Англия следъ свѣтовната война. Списание на Д-вото на завършилитѣ Висшето търг. у-ще, Варна, год. 1, кн. 1, стр. 41/42.

²⁾ Ср. Д-ръ Ст. Спасичевъ. Валутната политика на Англия следъ свѣтовната война. Списание на Д-вото на завършилитѣ Висшето Търг. у-ще, Варна, год. 1, кн. 1, стр. 44.

наленъ духъ въ азиатскитѣ народи“.¹⁾ Либералистичниятъ капитализъмъ следъ войната създаде толкова много противоречия, доведе човѣчеството до толкова голѣми нещастия, че справедливо се поставятъ на нова преценка всички стопански принципи и методи въз основа на които се е развивала стопанската дейность до сега. Защото „единъ стопански режимъ, който може да произвежда за още единъ свѣтъ като днешния, но който не произвежда или унищожава произведеното, за да осъди милиони хора на тежки лишения и да остави други милиони хора безработни, като ги обрича на гладъ, мизерия и унижение, въпрѣки чувството имъ за собствено достойнство и за достойнството на труда, къмъ който тѣ се стремятъ — въ очитѣ на хората на ежедневната практика единъ такъвъ стопански режимъ не може да бѣде нито добъръ, нито отъ само себе си разбранъ, нито годенъ да се самоуравновесява на плоскостта на общочовѣшкитѣ интереси“.²⁾ По тази причина отклоненията отъ либералистичнитѣ схващания за стопанството, които до свѣтовната война се смѣтаха като изключение, днесъ се наложиха на практиката като едно правило, чиято валидность и влияние ще има телѣрва да се оценява. Трѣбваше да дойдемъ до днешната безпѣтица и противоречия, за да разберемъ, че този така много хваленъ принципъ за саморегулиране на либералистическото стопанство въ сѣщностъ е съществувалъ само за това, защото имаше още широко поле за приложение на човѣшкия трудъ и обширни области за експлоатация отъ страна на индустриалнитѣ народи. Днесъ тѣзи предпоставки не съществуватъ и всѣко унищожение на известенъ стопански клонъ въ нѣкоя държава не довежда вече до поевтиняване на съответния продуктъ отъ страна на конкурента, който е разорилъ даденитѣ стопанства, а обратното влѣче следъ себе си безработица, мизерия и гладъ.

Стопанската либералистическа политика отъ следвоенната епоха, както справедливо забелязва проф. Предьольтъ не се ръководи вече отъ идеи, а отъ влиянието на заинтересуванитѣ. А това е най-опасното. Всички принципи на либерализма, които сами по себе си звучатъ така привлекателно и така красиво, се изродиха въ най-отвратителнитѣ си антиподи. Азъ нѣма да разгѣвамъ всички елементи, които обусловятъ дадена стопанска политика, но ще се спра само на нѣкои основни положения на либералното схващане за стопанството, за да очертая тѣхното израждане и невъзможность за приложение.

Преди всичко изчезнаха всички предпоставки на прочутото класическо учение за разпредѣлението на труда. Неспокойнитѣ времена под-сказаха на всички, че една държава може да бѣде сигурна за своето съществуване само, ако е способна сама да се снабдява поне съ най-необходимитѣ за съществуването на нейното население стоки. Горчивиятъ опитъ, който направиха народитѣ презъ време на свѣтовната война, а така сѣщо и нѣкои международни акции отъ последно време (санкциитѣ срещу Италия, контролтѣ за вноса на разни материали въ Испания и пр.) създава въ всички народи справедливия стремежъ да се освободятъ колкото се може повече отъ чуждата зависимость, за да могатъ по-спокойно и по-смѣло да защитаватъ своитѣ международни позиции, когато

¹⁾ Prof. Edgar Salin. Wirtschaft und Staat. Berlin, 1932, p. 6.

²⁾ Ст. Чолаковъ. Идеята за организираното народно стопанство. Списание на за-вършилитѣ Висшето Тѣрг. у-ще, Варна, год. 1, кн. 4, стр. 302.

обстоятелствата наложат това. И много естествено, че въ такъв случай, производственитѣ разноси и въобще рентабилността, тѣзи основни принципи на политическата икономия, сѣ отъ много второстепенно значение. Какво значение може да има за една държава, че цената на редица отъ първостепенна важностъ за нея артикули сѣ много низки, когато въ сжщностъ тя поради блокада, санкции или други подобни причини въ най-решителниятъ моментъ, когато отъ тѣхното притежание зависи дори бждещото ѝ сжществуване, не може да си ги набави? Печалба ли или загуба ще има тогава съответниятъ народъ, щомъ той поради безразсждната си вѣра въ международната солидарностъ, се е оставилъ до такава степенъ подъ чужда зависимостъ, че въ моменти, когато неговото сжществуване е поставено на карта, той трѣбва да капитулира и понесе ужаситѣ на една изгубена война? За мнозина се вижда нерентабилно получаването на синтетиченъ каучукъ въ германскитѣ фабрики, докато той просто капи по земята изъ необятнитѣ английски и френски плантации, но никой не си задава въпроса достъпенъ ли е този естественъ каучукъ за германската индустрия и съ цената на какви жертви ще трѣбва тя да си го набави. Тукъ става едно непростимо смѣшание на понятията. За да се отговори на горнитѣ въпроси нужно е преди всичко да се изяснятъ понятията „евтино“ и „рентабилно“. Много естествено, че въ днешнитѣ времена тѣ иматъ много по-друго, дори съвсемъ друго значение бихъ казалъ, отколкото преди войната. За тогавашнитѣ времена напр. бѣше напълно достатъчно да се взематъ ценитѣ на дветѣ сравняеми стоки изразени въ злато и да се съпоставятъ; по-евтина ще бжде естествено тази стока, която може да се добие за по-малко количество злато. Днесъ такова сравнение въобще е немислимо. Причината е, че златото, благодарение погрѣшната политика къмъ него отъ страна на нѣкои народи, които отъ база за международна размѣна го превърнаха въ сръдство за политика и за налагане на своята воля на другитѣ народи¹⁾ изгуби своето прежно значение. Днесъ, за да се опредѣли коя отъ две дадени стоки е по-евтина, трѣбва да се съпоставятъ жертвитѣ, които даденъ народъ трѣбва да направи, за да добие едната или другата. По този начинъ въпросътъ за „евтиността“ на дадена стока се поставя въ съвсемъ друга плоскостъ. Наистина, естествениятъ каучукъ е по-евтинъ, много по-евтинъ, изразенъ въ злато, отколкото изкуствениятъ, но какъ може Германия да си го набави, когато тя нѣма злато? По този начинъ изпъква на пръвъ планъ не вече въпросътъ за евтиния и скжпотия, а за възможността на дадена страна да се снабди съ дадена стока. Това положение още повече се отегчава и отъ факта, че тази стока трѣбва да се купува отъ държави, съ които после се води конкуренция. Следователно, тукъ се натъкваме на цѣлъ купъ най-сложно преплетени въпроси, отъ които зависи изясняването на изглеждащото така просто на първи погледъ понятие „евтино“. Тукъ сѣ преплетени политиката, неправилното разпредѣление на златото, на суровитѣ материали, чуждата конкуренция и пр. Не по-малко сложенъ е и въпросътъ за второто понятие — „рентабилностъ“. Днесъ, въобще, тя не сжществува въ международнитѣ отношения, защото тамъ е царството на разнитѣ видове дѣмпинги. За съвременната държава нѣкога е отъ по-голѣмо значение да изнесе да-

¹⁾ Срв. Prof. Gustav Cassel. Die Krise im Weltgeldsystem. Berlin. 1933, стр. 80.

дена стока, па макаръ и на загуба, отколкото да се лиши отъ редица стоки и услуги, които за нея сж отъ първостепенно значение. Тази тенденция се усилва извънредно много; въ свързка съ гигантскитъ вѣоружения, които се предприематъ. Грижитъ за износа се оставятъ далече на заденъ планъ, или по-точно казано, за износа почватъ да се грижатъ само дотолкова, доколкото чрезъ него могатъ да си набавятъ необходимитъ имъ сурови материали. Вѣрно е, че последното е вече едно напълно аномално положение, което въ никой случай не може да продължава дълго време, но все пакъ то е типично проявление за настоящето. Но дори и като нѣщо изключително да не го вземаме подъ внимание, то все пакъ не можемъ да не констатираме голѣми разлики, както въ стопанската политика изобщо, така и въ схващанията на отдѣлнитъ стопански дейци. Въобще, днесъ цѣлата ось на международнитъ сношения е основно измѣстена и затова почти всички принципи, на които почиваше по-рано международната търговия въ частностъ и международнитъ връзки въобще, добиватъ съвсемъ друго значение. Естествено, че всичко това ще изисква и други методи на действие, въ всѣки случай много различни отъ онѣзи на предвоенния либерализмъ. За мнозина това би се видѣло много чудно. Ако днесъ подъ влиянието на току що изживѣната свѣтвна стопанска криза или пъкъ на общата политическа несигурностъ сжществуватъ малко по-особени международни стопански взаимоотношения, то това е едно изключително положение, което сжщо така ще се изживѣе, както се изживѣха напр. свѣтвната война и свѣтвната криза и тогава класическиятъ доктрини на политическата икономия ще добиятъ отново своята валидностъ. Да, вѣрно е, че днесъ преживѣваме изключителни времена, но когато се мисли за тѣхното изживѣване не трѣбва да се забравятъ две нѣща: 1) че дори това особено състояние на нѣщата да е временно и скоропреходно, то поне въ настоящия моментъ налага мѣрки и наредби или съ други думи стопанска политика, която, за да бжде действително ефикасна, трѣбва да почива не на класическиятъ схващания за стопанството, а на съвременнитъ условия и 2) че промѣнитъ, които тази изключителна епоха предизвиква, не сж нѣкакви скоропреходни, конюнктурни, а дълбоко структурни промѣни, които десетилѣтия подъ редъ ще налагатъ своя отпечаткъ върху народнитъ стопанства на засегнатитъ народи. Тукъ трѣбва да се има предвидъ и онова психологическо разбиране на стопанството, за което вече споменахъ и което налага вече съвсемъ друго отношение къмъ стопанскитъ процеси и явления, отколкото това е било въ миналото. А всичко това показва, че ние се намираме предъ прага на една нова стопанска епоха, чиито характеръ и насоки още не могатъ да се опредѣлятъ, но която по всичко личи, че нѣма да има много допирни точки съ стария либерализмъ. „Днешното явление, наречено криза, има толкова малко допирни точки съ конюнктурното движение на миналитъ столѣтия, че би трѣбвало да се разглежда като нѣщо съвсемъ отдѣлно отъ тѣхъ. Катастрофалното спадане въ ценитъ на земедѣлскитъ продукти и суровитъ материали вмѣсто да доведе до едно поефтиняване на фабрикатитъ, доведе до картелиране и стремежъ къмъ заемане почти монополно положение въ индустрията, за да се поддържатъ високи цени... Ако въ миналото кризитъ избухваха вследствие нарушение равновесието между производство и консумация, между производствена и покупателна сила, то тогава, вследствие непрекъснатото

увеличение на населението, все пакъ съществуваше известна възможност народното стопанство въ продължение на нѣколко години да надрастне увеличилото се индустриално производство, обаче, тамъ, кждето стремижтъ къмъ разширение на предприятията е стигналъ до едни безмѣрни и безмислени размѣри, когато цѣла редица отъ фабрики до толкова сж се увеличили, че всѣка отъ тѣхъ се стреми да задоволи цѣлото свѣтовно търсене, напр. отъ ж. п. релси или желѣзни тръби, тогава не може повече да съществува възможността, за едно надрастване отъ страна на консумацията¹⁾. Днесъ законътъ за търсенето и предлагането е сжщо неприложимъ. Независимо отъ новото значение, което ценитѣ на стокитѣ играятъ сега и което вече разгледахме, сегашниятъ пазаръ е измѣнилъ основно своя видъ. До като въ миналото тукъ сж си давали среща хиляди продавачи и хиляди купувачи и всѣки единъ е предлагалъ или пкъ търсѣлъ едно незначително количество стока, днесъ подобно нѣщо не съществува. Ние живѣемъ въ времена на гигантскитѣ организации, дори на свѣтовнитѣ картели. Следователно, на пазаритѣ не се борятъ хиляди конкуренти, а само единъ или пкъ нѣколко, които диктуватъ ценитѣ тамъ. Днесъ самата конкуренция, ако не е изключена чрезъ нѣкакво международно споразумение, се води въ грамадни размѣри и то въ повечето случаи безъ огледъ на производственитѣ разности. Тамъ малкитѣ народи могатъ да участвуватъ само ако стокитѣ, които тѣ предлагатъ, не се произвеждатъ отъ нѣкой голѣмъ концернъ. Съ създаването на гигантскитѣ „Мамутови предприятия“, които организиратъ производството на даденъ фабрикатъ отъ добиването на суровитѣ и спомагателни материали презъ всички стадии на обработката, дори до ржцетѣ на консуматора, се унищожи вече всѣка мисль за свободно опредѣляне на пазарната цена, за конкуренция и за саморегулиране на стопанството. Сжщевременно тѣзи тенденции въ развоа на индустрията наложиха вече енергичната намѣса на държавата — отъ една страна за субсидиране на предприятията, когато тѣ трѣбва да се борятъ на международнитѣ пазари, а отъ друга за регулиране на вътрешнитѣ цени, когато тѣ, облежнати на своето монополно положение, поискваха да експлоатиратъ консуматора. Въ миналото предприятията се борѣха едно съ друго и то на собствени срѣдства; днесъ тѣ сжщо се борятъ, но вече за смѣтка на държавитѣ, които тѣ експлоатиратъ. По този начинъ голѣмитѣ предприятия могатъ спокойно да продаватъ дори и далече подъ костумитѣ цени, защото въ края на краищата оказалата се загуба пада върху чужди плещи. А това дава вече възможностъ за съществуването дори и на най-нерентабилнитѣ предприятия и унищожава напълно прежното значение на конкуренцията. Благодарение на своята грамадна стопанска и финансова мощъ, тѣзи гигантски концерни почватъ да се чувствуватъ не вече господари само на пазаритѣ, но дори и на държавитѣ. Не сж рѣдки случаетѣ когато тѣ почватъ да упражняватъ влияние, за да насочатъ държавната политика по посоката на тѣхнитѣ интереси, които за съжаление често сж въ пълень разрѣзъ съ интереситѣ на държавата и народа. Тѣхното влияние непрекъснато расте и заема всички области на живота. Свободата на търговията, на мореплаването, дори на печата — всичко е използвано отъ тѣхъ, всичко носи печата

¹⁾ Prof. Edgar Salin. Wirtschaft und Staat. Berlin. 1932, стр. 29.

на тяхния контрол и стремежът е всичко да бжде поставено въ тяхна услуга. Сжщевременно, както вече изтъкнахъ, тѣ съ гениална ловкостъ избѣгватъ загубитѣ, които международната конкуренция би могла да имъ донесе. „Въ миналото при неуспѣхъ предприемачътъ рискуваше своето състояние, днесъ той рискува въ повечето случаи само капиталитѣ на своитѣ кредитори. Днешнитѣ мамутови предприятия сж тѣй грамадни, свързватъ интереситѣ на стотици хиляди хора и заематъ такова положение въ народното стопанство, че тяхниятъ крахъ е сжщевременно и крахъ за държавата, къмъ която тѣ принадлежатъ, и затова последната съ всички сили се стреми да го предотврати“.¹⁾ Примѣрътъ неотдавна съ Кредитанщалтъ въ Виена и голѣмитѣ усилия, които Австрия трѣбваше да направи, за да спаси тази голѣма банка, потвърждаватъ напълно горнитѣ мисли.

Промѣни имаме и въ областта на паритѣ и валутитѣ. Докато въ миналото тѣ образуваха гранитната основа, върху която се изграждаше стопанския животъ на народитѣ, днесъ сподѣлятъ общата сждба на стопанската система, която ги създаде и оформи въ сегашния имъ видъ. Защото „паричната система е изградена главно на довѣрието (кредита) и е предопредѣлена за развоя на мирновременнитѣ операции въ търговията и съобщенията, обаче, не е достатъчно устойчива срещу причиненитѣ отъ войната сътресения.“²⁾ — При това вмѣсто да схванатъ нуждитѣ на новото време и да нагодятъ паричната система къмъ тѣхъ, много държави продължаваха да държатъ на стария златенъ еталонъ, който наистина за миналитѣ години бѣ се указалъ като най-ефикасно срѣдство, но сега неговото въздействие бѣ отрицателно. Класическата теория оставя всичко на „самоурегулирацитѣ се сили“ на стопанството. Ако въ нѣкоя страна се внесе повече злато, отколкото нейното стопанство изисква, то се получава единъ видъ златна инфлация, ценитѣ се повишаватъ, износътъ силно намалява, а вносътъ се увеличава извънредно много и предизвиква отливъ на злато къмъ чужбина. По този начинъ изгубеното равновесие се възстановява и положението отново се нормализира. Така ли е, обаче, въ действителностъ? Ще взема типични следвоенни примѣри: Съед. Щати и Франция. Въ продължение на 8 години, отъ 1920 до 1927 год., въ Съед. Щати е било внесено кржгло 1.770 милиона злато, чрезъ което златнитѣ имъ резерви сж достигнали 4.610 милиона долара или почти една трета отъ всичкитѣ свѣтовни запаси на злато. Настѣпиха ли заедно съ това гореспоменатитѣ последици отъ това прѣкомѣрно натрупване на злато? Не само че не, но дори и нѣщо повече. Притокътъ на капитали продължаваше съ още по-голѣма сила и последнитѣ две предкризни години къмъ Ню-Йоркската борса се отправяха жаднитѣ за спекулации капитали отъ цѣлъ свѣтъ. Златнитѣ щокове вмѣсто да намаляватъ продължаваха да растатъ, търговскиятъ и платеженъ балансѣ си оставаха все така активни и то въ едно време, когато за нѣкакво стерилизиране на златото въобще не можеше да се говори. „Политиката на федералната резервна система далечъ не бѣше политика на дефлация, на стерилизация на златото. Обратното: не би било силно ако се каже,

¹⁾ Prof. Edgar Salin. *Wirtschaft und Staat*, Berlin 1932.

²⁾ Prof. Richard Reisch. *Vom Geld—, Kredit—und Notenbankwesen. Die Wirtschaftstheorie der Gegenwart*. Bd. Wert, Preis, Produktion, Geld und Kredit. Herausgegeben vom Prof. Hans Mayer. Wien. 1932, стр. 320.

че тя създаде една силна инфлация и една по-силна потенциална инфлация.¹⁾ Сжщият случай имаме и при Франция, кждето, вмѣсто гореописанитѣ явления, които споредъ класицитѣ отъ притокътъ на злато „би трѣбвало“ да настѣпятъ, наблюдаваме сжщото, което вече констатирахме при Съед. Щати. Наистина, не може да се отрече, че до последнитѣ дефлации (есенъта 1936 год.) Франция бѣ начело на държавитѣ, които водѣха дефлационистична политика, но тоя курсъ на своята монетна политика тя усвои значително по-късно отъ тукъ разглеждания периодъ. А всичко това навежда на мисълта, че класическата теория на равновесието въ свѣтовното разпредѣление на златото е погрѣшна и че днесъ тя въобще не може да сжществува. Днесъ ценитѣ далече не сж въ зависимостъ отъ златнитѣ запаси, които притежава дадена страна, нито пъкъ, както вече видѣхме, неравномѣрното разпредѣление на златото може да причини сжществени промѣни въ ценитѣ на стокитѣ. Причината е, „че тукъ класицитѣ взеха за основа количествената теория на паритѣ и то въ нейната най-изтѣркана форма.“²⁾ А знае се, че тази теория дори и въ най-финнитѣ си разновидности, кждето се взема подъ внимание вече и бързината на паричното обръщение, днесъ е изгубила почва. „Относно неприложимостъта на всички видове теории, които работятъ съ бързината на паричното обръщение, вече говорихъ. Не по-малко погрѣшно е и онова схващане на количествената теория, споредъ което промѣнитѣ въ количеството на паритѣ трѣбва да предизвикватъ пропорционални промѣни въ ценитѣ на стокитѣ. Тукъ не се взема подъ внимание, че всѣка промѣна на отношението между количеството на паритѣ и тѣхното предлагане влѣче следъ себе си промѣни въ разпредѣлението както на имотното състояние, така и на доходитѣ, а чрезъ това засяга много неравномѣрно ценитѣ на стокитѣ и услугитѣ.“³⁾ Следователно, „днесъ вече е явна невѣрността на количествената теория, даже и въ нейната най-рафинирана форма, и никой не се очудва на това, че е възможно дълготрайно натрупване на злато въ една страна безъ да се яви, като негово послѣдствие, нѣкакво чувствително повишение на ценитѣ, което да изгони метала навънъ. Погрѣшността на количествената национална теория за златото прави погрѣшна и теорията за равновесието въ свѣтовното му разпредѣление, която е само нейно послѣдствие.

Още по-малко трѣбва да вѣрваме, че разликата въ ценитѣ на отдѣлнитѣ страни, ако такава се окаже въ голѣмъ масщабъ, довежда непременно и винаги до важни промѣни въ външната търговия и, следователно, въ движението на златото. Тенденцията къмъ известно единство въ ценитѣ (мнозина държатъ на това понятие) може да се реализира и съ влиянието само на нѣкои психологически фактори. Когато въ чужбина се намалятъ ценитѣ на каучука или на медъта, достатъчно е само оповѣстяването на това събитие, за да спаднатъ ценитѣ и у насъ. Ни най-малко не е необходимо да се внесатъ голѣми количества стоки, за да се постигне въпросното спадане.

¹⁾ Проф. Ал. Афталионъ. Златото и неговото свѣтовно разпредѣление. Преводъ отъ Ас. Кемилевъ. София. 1932 год. стр. 13/14.

²⁾ Проф. А. Афталионъ. Златото и неговото свѣтовно разпредѣление, стр. 21.

³⁾ Ludwig Mises. Die Stellung des Geldes im Kreise der wirtschaftlichen Güter. Wirtschaftstheorie der Gegenwart. Bd. Wert, Preis, Produktion, Geld und Kredit. Herausgegeben von Prof. Hans Mayer. Wien. 1932, стр. 315.

Въ миналото, когато въ обръщение бѣха почти навсѣкжде само-златни монети, може би металътъ се отправяше къмъ странитѣ съ по-високи цени на стокитѣ, но днесъ съвсемъ не е така. Ако е вѣрно, че златото естествено се отправя къмъ странитѣ, които му даватъ най-висока цена, то този законъ трѣбва да получи едно по-друго изпълнение отъ това, което му даваха старитѣ икономисти. Неговата по-висока цена въ случая е по-високата му стойностъ при камбиалнитѣ операции, а не по-голѣмата му покупателна мощъ, по отношение на стокитѣ. Обикновено първото довежда до обмѣняване на златото въ девизи и добива характеръ на предпоставка за износъ на металъ. Последниятъ се изпраща по-скоро тамъ, гдето ще бѣде по-скъпо платенъ съ монети, отколкото въ странитѣ, които биха му дали повече стоки. Размѣстванията на златото зависятъ повече отъ камбиалнитѣ промѣни, отколкото отъ тия въ ценитѣ на стокитѣ.¹⁾

Но въпрѣки всичко това, изхождайки отъ мисълта чрезъ златото да си осигури своето политическо влияние въ свѣта, Франция твърдо държеше на златния еталонъ и дори до сега продължава да прави опити за едно общо и опиращо се на златото валутно стабилизиране. А всичко това, заедно съ изтъкнатото вече крайно неравновѣрно разпредѣление на златото безъ каквито и да било изгледи за нѣкакво ново преразпредѣление на златнитѣ резерви възъ основа на стопанската дейностъ на народитѣ, сочи, че като регулиращъ стопански факторъ златото е изгубило вече своето значение и че днесъ то е повече инструментъ за политика, донѣкжде може би и за спекула, но твърде малко за здрава стопанска дейностъ.²⁾ Златниятъ телецъ не е още детрониранъ, но се правятъ решителни опити въ това направление. Мнозина се мжчатъ вече съвсемъ да го измѣстятъ и замѣнятъ съ други нѣща. Може да се каже, че въ областта на паритѣ тѣзи опити сж се увѣнчали съ пълень успѣхъ. Днесъ нѣма културна държава въ свѣта, кждето златнитѣ монети да не сж замѣнени съ банкноти, чието покритие непрекъснато намалява, а нѣкжде (Германия) просто отсъствува. Но най-интересното въ това направление сж американскитѣ опити за замѣняне на златото съ платина при тезоризирането. Въ Нью-Йоркъ се мжчатъ сега да привикнатъ да поставятъ на разположение на частнитѣ лица за тезоризация не вече злато, а платинови прѣчки отъ три унции. Всички си спомняме още каква изнената произведе напускането отъ страна на Англия на златния еталонъ. Това бѣ такъвъ силенъ ударъ за другитѣ народи и особено за Франция, че тѣ дълго време не можаха да се помиратъ съ новото положение. Изказаха се хиляди заплахи и съмнения по отношение на новата парична политика, но въпрѣки всичко тя успѣ да се закрепи и да даде толкова добри резултати, че и останалитѣ народи се видѣха принудени да я последватъ. Паритѣ промѣнника своята сжщностъ. „За модерното схващане вкоренелата се стара представа, която виждаше въ паритѣ само единъ инструментъ за мѣрене ценитѣ и ценността на предметитѣ, не сжществува повече.“³⁾ Обаче, практиката отиде още по-далече. „Преди периода на инфлацията и на девалвацията на монетитѣ, цѣлиятъ свѣтъ мислѣше, че монетата трѣбва да бѣде гарантирана съ златния еталонъ и че това бѣше една

¹⁾ Проф. Ал. Афталонъ. Златото и неговото свѣтовно разпредѣление. стр. 21—26.

²⁾ Срв. Prof. Gustav Cassel. Die Krise im Weltgeldsystem. Berlin. 1933.

³⁾ Ludwig Mises. Die Stellung des Geldes im Kreise der wirtschaftlichen Güter, s. 316.

международна работа. Но това бѣше фалшиво: всѣка държава бѣше възприела златния еталонъ като основа на нейната монета, но не съществуваха правни международни отношения между държавитѣ относно монетата, тъй че всѣка страна можеше да напусне златния еталонъ безъ да наруши договора или международната спогодба, поради което се нанесеа голѣми измѣнения въ международната обмѣна. Тукъ е, именно, заблуждението, това е грѣшката, която не трѣбва повече да се повтаря¹⁾ Паритѣ, а заедно съ тѣхъ и кредитътъ бѣха смѣкнати отъ тѣхнитѣ пиедистали и отъ богове, на които се кланятъ, бѣха превърнати въ слуги на народитѣ. „Нашата стопанска политика, заявяватъ националъ-социалиститѣ, не се чувствува зависима отъ паритѣ и кредита, но обратното чрезъ труда ние създаваме пари и кредитъ“. Народитѣ скъсха съ старата парична система. „Новата, макаръ и да не унищожава влиянието на златото, го свежда до скромни размѣри. Въ сжщностъ, съ известни изключения (лирата, марката, гулдена и пр.), ние и днесъ имаме златни национални монети: французки и швейцарски франкове, долари и др., но за разлика отъ миналото тѣ сж стабилизирани на една подвижна основа. Това е именно едно отъ най-голѣмитѣ отличия на новата монета. Докато стариятъ златенъ еталонъ бѣ една точно фиксирана и неизмѣняема система, новиятъ представлява нѣщо много по-еластично и като че ли по-пригодно за преходнитѣ времена, които преживява свѣтътъ“²⁾ Освенъ това, успоредно съ този златенъ еталонъ, съществува и системата на дирижираната национална монета (Англия, Германия и др.), която се стремятъ да поставятъ въ услуга на съответнитѣ национални стопанства и, следователно, нейнитѣ бждещи измѣнения ще се обуславятъ въ по-голѣма степенъ отъ народното стопанство, отколкото отъ металическото или девизното ѣ покритие. Масовитѣ парични обезценки и настѣпилиятъ вследствие на това валутенъ хаосъ, оказало лошо влияние върху международнитѣ стопански взаимоотношения и една несигурностъ, която подтиква много икономисти да дирятъ нова база за стабилизиране на монетитѣ. Ще спомена само за теоритѣ и индекснитѣ валути на Фишеръ и Кейнсъ, за разнитѣ имъ модификации въ стокови валути, валути на другитѣ благородни метали и пр. Всички тѣ се стремятъ да запазятъ стойността на паритѣ и тѣхната покупателна сила. Голѣма роль въ този валутенъ хаосъ играе финансовиятъ капиталъ, който напоследъкъ е взелъ огромни размѣри и чрезъ своята интернационалностъ и жажда за спекула почва да става нежеланъ гостъ за странитѣ, въ които се намира. Неговото влияние въ следвоенния периодъ е огромно и почти въ всички случаи отрицателно за народното стопанство на за-сегнатитѣ народи. Ето защо, колкото и да се нуждаятъ отъ срѣдства, народитѣ почватъ да се отнасятъ съ голѣма предпазливостъ къмъ тѣзи спекулативни капитали. Защото тѣхната цель е спекулата, а тамъ кждето има стабилностъ и строгъ държавенъ контролъ мѣстото за спекулата е извънредно стѣснено. Може би е много пресъисено, ако се каже, че точно този интернационаленъ спекулативенъ капиталъ е главната прѣчка за стабилизирането на валутитѣ днесъ дори на голѣмитѣ държави, които

¹⁾ Д-ръ Ст. Спасичевъ. Въ ерата на девалвацията. Архивъ за стопанска и социална политика. Год. 11, 1936, кн. 5, стр. 373.

²⁾ Д-ръ Х. Шахтъ въ изявленията си предъ журналиститѣ въ Брюкселъ презъ-априлъ т. г.

(Англия и Франция) изпитаха ударитъ му напоследъкъ, а за малкитъ народи той е една винаги грозеща ги опасностъ. Всичко това наложи почти навсѣкжде намѣсата на държавата както при валутното, така и при кредитното регулиране. Дори Англия, една, отъ най-мощнитъ финансови сили днесъ, е въвела контролъ върху движението на капиталитъ. Наистина, нейната главна целъ е да задържи въ страната повече капитали за нейното стопанство и затова усилията ѝ сж насочени срещу износа на капитали, но въ Съед. Щати наблюдаваме пѣкъ точно обратното—взематъ се мѣрки за възпрепятствуване вноса на капитали. Обаче, държавната намѣса не се спира до тукъ, а се разпростира върху цѣлата кредитна дейностъ, като се почне отъ емисионнитъ банки, та се стигне до частнитъ. Сжщевременно трѣбва да се отбележи, че и самитъ банки следъ войната сж еволюирали и сж видоизмѣнили отчасти своитъ функции. „Това е безъ съмнение едно развитие, което далече надхвърля първоначално опредѣленитъ функции на емисионнитъ банки — отъ едно търпимо допълнение на паричното обръщение чрезъ банкнотитъ, фактически се достигна до тамъ, че на емисионнитъ банки се възложи пълното и изключително снабдяване на държавата съ парични срѣдства;... защото сега нѣма други пари освенъ банкнотитъ.“¹⁾ Но отбелязаното развитие не спрѣ до тукъ. Отъ единъ регулаторъ на паричното обръщение, емисионнитъ банки се превърнаха въ мощни финансови институти, които подъ ръководството на държавата се намѣсиха активно въ стопанския животъ на народитъ. Новата кредитна политика се мѣси вече много осезателно въ дейността на всички банки. „Можемъ да се надѣваме, че за въ бѣдеще английскитъ банки въ много по-голѣма степенъ, отколкото до сега, ще станатъ инструменти на правителствената политика... Дори най-твърдоглавитъ стопански теоретици трѣбва да признаятъ, че една политика на „лесе феръ, лесепасе“ може да застраши стопанското възстановяване.“²⁾ Още по-разширени сж функциитъ на емисионната банка (Райхсбанкъ) въ Германия, а румънската има вече право да организира и участвува въ редица частно-стопански предприятия, нѣщо, което бѣ абсолютно недопустимо до преди 2—3 години. Изобщо на всѣкжде се забелязва стремежа на държавата да постави подъ свой контролъ банковото дѣло въ страната, за да може по този начинъ да го постави въ хармония съ своята обща стопанска политика. Обаче, тукъ тя трѣбва да се бори съ интереситъ на голѣмитъ капиталисти, една борба голѣма, тежка и пълна съ неизвѣстности. Интересно е, че капиталиститъ, които въ всички други направления (субсидии, картели, монополни цени и пр.) действуватъ въ разрѣзъ съ икономическата теория, въ борбата си срещу намѣсата на държавата, когато това отива противъ тѣхнитъ интереси, се позоваватъ на класическитъ доктрини. Обаче, трѣбва да изтъкна, че единъ отъ най-голѣмитъ имъ мотиви противъ държавата, че тя е лошъ стопанинъ, е вече окончателно съборенъ отъ практиката. Въ ерата на голѣмитъ трѣстове, концерни, картели и други подобни гигантски стопански организации трудно може да се говори за бюрократизъмъ само въ държавнитъ предприятия. Днесъ едно автономно държавно предприятие съ нищо не се отличава отъ едно голѣмо частно предприятие отъ сжщия браншъ, като не вземаме подъ

¹⁾ Prof. R. Reisch. Vom Geld—, Kredit—und Notenbankwesen. стр. 321.

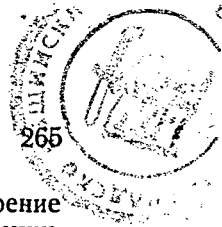
²⁾ G. C. Layton. Dauernde „Prosperity“ in England. Статия отпечатана въ Deutsche Bergwerks — Zeitung презъ м. априлъ т. г.

внимание разбира се неговата по-социална политика. Правата, които има главният директор или пък директориумът на един голъм концерн, сж сжщитъ, които иматъ съответнитъ органи на едно държавно автономно предприятие. При това и едниъ и другитъ сж назначени лица съ опредѣлени заплати и възнаграждения и затова не може да се твърди, че директорътъ на едно частно предприятие ще развие по-голѣма дейность, отколкото този на едно държавно. Най-послед като единъ компромисъ съ фридредеритъ отъ известно време бѣ допуснато сжществуването на нѣкои държавни предприятия и то въ строго ограничени клонове отъ стопанството. Но и тукъ тѣ биваха оградени съ хиляди закони и предписания, за да ги „освободятъ“ отъ опекунството на държавата, която можела при нѣкои затруднения да ги използва за своитъ цели, особено когато това се отнася до банцитъ и държавния кредитъ. Чрезъ тази хитра уловка, държавата често биваше принуждавана дори за своитъ най-належащи нужди да заобикаля централния кредитенъ институтъ въ страната и да прибѣгва до услугитъ на разни частни банки, които винаги сж съумѣвали да използватъ стѣсненото положение на държавата и да извлѣкатъ богати комисиони и високи лихви. Проф. М. Andreas¹⁾ изчислява, че Гърция преди войнитъ едва е получавала 60—65% отъ номиналната стойность на своитъ заеми. А това показва на каква явна експлоатация е подложена държавата. Може ли това да продължава и не е ли напълно естествено, че днесъ държавата отново стѣпва на краката си и взема въ рѣцетъ си управлението и дори създаването на кредита. Примѣра съ Япония, която почна своя стопански възходъ отъ момента, когато скжса съ старата практика и направи отъ своята емисионна банка единъ централенъ институтъ за кредитиране на народното стопанство и държавата, е много поучителенъ. И наистина, правъ е Д-ръ Шахтъ, когато изтъква до колко безсмислени сж огражденията на емисионния институтъ съ разни закони, за да бжде последния въ служба само на частнитъ, но не и на държавнитъ интереси. „И така законътъ защитава само до тогава, докато финансовото положение на държавата е добро. Обаче, престане ли то веднѣжъ да бжде такова, тогава не може повече да се прилага никаква клауза за независимостъ. Искане ли единъ финансовъ министъръ да поддържа дефицитерно стопанство, то затова съвсемъ не му е потрѣбна изпървомъ емисионната банка, той може да получи кредитъ винаги и навсѣкжде. Обаче, надхвърли ли дефицитътъ поносимия размѣръ, то на емисионната банка, колкото и „независима“ да бжде тя, не остава нищо друго освенъ, макаръ и съ известенъ рискъ, да се притече на помощъ. Ако тя не стори това, тогава би капитулирала държавата, а съ нея заедно и стопанството. Тѣзи две нѣща сж невъзможни; искаме ли обаче, да си ги представимъ мислено, то бихме дошли до единственото възможно заключение, че въ такъвъ случай би трѣбвало да капитулира сжщо и валутата.“²⁾

Освенъ това, както вече изтъкнахме, почти на изчезване е вече и принципътъ, че едно предприятие, което не е конкурентоспособно, трѣбва

¹⁾ Ср. Prof. A. Angelopoulos. Les finances publiques des Etats Balkaniques. Athènes, 1932, стр. 36.

²⁾ Д-ръ Шахтъ въ своята статия по възстановяването на германската банкова независимостъ, печатана въ списанието на Академията за германското право, части отъ която препечатва Frankfurter Zeitung въ изданието си отъ 2 мартъ 1937 год.

да загине. Днесъ този рискъ е сведенъ до минимумъ и благодарение картелитъ, тръстоветъ и другитъ подобни на тѣхъ търговски организации, както и на държавнитъ субсидии дори и най-нерентабилното предприятие може да живѣе. Въ това отношение държавнитъ и частнитъ предприятия се изравняватъ, защото рискътъ на предприемача е вече извънредно намаленъ. Голѣмиятъ въпросъ съ безработицата остава сѣщо да се разреши отъ новата стопанска политика и то съ много по-други срѣдства, отколкото това е било до сега. Човѣчеството има още голѣми перспективи за приложение на своя трудъ и увеличаване на своитъ богатства. То има още голѣми запаси земя, сурови материали, свободни работни рѣще и огромни капитали, които днесъ се разхищаватъ. Земитъ, които се намиратъ главно извънъ Европа, стоятъ необработени, суровитъ материали или се унищожаватъ, или пъкъ се ограничава производството имъ, капиталитъ странствуватъ отъ държава въ държава и създаватъ толкова грижи и безпокойства на съответнитъ правителства, а хората, тѣ скитатъ безцелно, дрипави и полунахранени изъ улицитъ на голѣмитъ градове и се чувствуватъ безпомощни, излишни въ този животъ. Човѣшкиятъ прогресъ вмѣсто да подпомогне човѣчеството усилва неравенството между отдѣлнитъ хора и убива толкова жадни за животъ и творчество младежи. За всички става отъ день на день по-ясно, че по стария пътъ не може повече да се върви. Трѣбва да се намѣрятъ нови начини и срѣдства, да се премине къмъ нова политика, която би могла да създаде хармония между горнитъ производствени фактори и да ги впрегне на работа за подигане благосъстоянието на народитъ. Много правъ е Хитлеръ, когато заявява, че стопанската политика или политиката изобщо е изкуство и за да бѣде човѣкъ добъръ политикъ трѣбва да има, преди всичко, нужното дарование и следъ това знание. Обширната теоретична подготовка на Франческо Нити не му попрѣчи ни най-малко да си остане отличенъ теоретикъ-финансистъ, но лошъ финансовъ министъръ.

Най-после трѣбва да се спра на още единъ фактъ, който вече споменахъ и който за настоящитъ схващания по стопанската политика е отъ решаващо значение. Това е ненаситната жажда за все по-голѣми и по-голѣми печалби, която днесъ е преминала всички граници на търпимостта и е причина за голѣми политически и социални конфликти. Днесъ предприятията не се задоволяватъ съ господството си на мѣстния пазаръ, но тѣхниятъ стремежъ е да станатъ господари и на свѣтовнитъ пазари. Тукъ вече се пораждатъ голѣмитъ борби между отдѣлнитъ държави за завладяване на пазари, а понеже всичко е монополизирано или пъкъ съ тенденция да се монополизира, то много естествено е, че всичко това става за смѣтка на широкитъ народни маси, та дори и на държавата. Ето защо, засегнатитъ субекти, особено когато тѣ притежаватъ сѣщо така голѣма материална мощъ, каквато е случая съ самата държава, ще реагиратъ срещу този стремежъ на либералиститъ. И ние наблюдаваме вече държавенъ контролъ върху калкулациитъ на онѣзи предприятия, които взематъ участие при английскитъ въоръжения, специални закони за регулиране печалбитъ въ Германия, Италия и пр. Все въ тази насока действуватъ и мѣркитъ за борба срещу скъпотията, за регламентиране, дори концессиониране на отдѣлнитъ предприятия и пр. и пр. А всичко това показва, че връщането къмъ остарѣлата формула „лесе феръ, лесепасе“ е не само немислимо, но и фактически невъзможно.

Всичко това поражда естествено стремежът за създаване на нова организация на стопанство, която да донесе повече благоденствие на народитѣ и възможности за разгъване на тѣхната пълна производствена способностъ. Ако народитѣ днесъ сѣ бедни, то тѣ никога нѣма да станатъ по-богати ако бездействуватъ, ако милионни армии отъ безработни пълнятъ улицитѣ на голѣмитѣ градове. И ако сегашната стопанска система не е способна да имъ осигури приложението на тѣхния трудъ, то следва, че самата система е вече надрастната отъ живота и трѣбва да се смѣни съ нова, която да осигури понататъшното развитие на човѣчеството. Защото трѣбва да повторя, че днешното положение въ никой случай не може да се сравнява съ кризитѣ отъ миналитѣ времена. Кризата, която току що приживѣхме и чиито последици (девизенъ режимъ, аутаркични стремежи, регулиране на търговията и стопанството и пр.) ще има още дълго да изживяваме, не е вече „капиталистическа криза, а криза на самия капитализмъ“. Следователно, илюзорни сѣ надеждитѣ на онѣзи, които мислятъ, че следъ изживяването на тѣзи преходни времена всичко ще се оправи и ще си потече пакъ така, както въ миналото, надежди, чиято абсурдностъ азъ вече нѣколкократно и достатъчно ясно изтъкнахъ. Обаче, това не е още достатъчно, за да убеди всички, и най-главното, че дори и тѣзи, които сѣ напълно убедени въ неприложимостта на старата система и за които е вече напълно ясно, че почти всички създадени до сега стопански теории сѣ имали въ основата си не нѣкаква абсолютна истина, справедливостъ или нѣщо подобно, а най-обикновенитѣ стопански интереси на своя народъ, по отношение на бъдещата стопанска политика, сѣ на различни мнения. И това донѣкъде като че ли е напълно правдоподобно. Ние видѣхме, че всички народи не могатъ едновременно и при всички условия да водятъ една и сѣща стопанска политика: когато единъ народъ притежава голѣми капитали и мощна и конкурентноспособна индустрия, той естествено ще се стреми къмъ свободната търговия и обратното, единъ беденъ народъ ще вижда спасението си отъ икономическото разоряване и робство въ протекционизма. Много естествено, че безъ брой ще бждатъ вариантитѣ между тѣзи две крайни политики. А това значи, че трудно би могло да се създаде понастоящемъ едно единство въ разбиранията на една обща свѣтловна стопанска политика. Но ако това е невъзможно, то още не значи, че не могатъ да се дадатъ общитѣ линии за една такава политика, които ще представляватъ нѣщо като ось, около която ще се движатъ националнитѣ стопански политики на отдѣлнитѣ народи.

За сега сѣществуватъ главно три направления: либералистичното, коригиранъ либерализмъ и планово стопанство.

Въпрѣки всичко изтъкнато до сега, и днесъ се намиратъ още хора, главно голѣмитѣ международни капиталисти и тѣхнитѣ привърженици, за които едно връщане къмъ стария либерализмъ (естествено съ малко по-голѣмо влияние отъ страна на държавата) е нѣщо не само напълно възможно, но дори и единственото правилно разрешение на въпроса. За тѣхъ описанитѣ по-горе промѣни като че ли не сѣществуватъ. Тѣ изхождатъ единствено отъ своитѣ лични интереси, безъ да държатъ каквато и да било смѣтка за интереситѣ на отдѣлнитѣ народи. За тѣхъ е нужна пълна свобода, защото въ грамадното си мнозинство това сѣ хора безъ отечество, хора интернационалисти, които търсятъ само спе-

кули и печалби и чиито капитали днесъ сж въ Лондонъ, утре въ Парижъ, а въ други день въ Нью-Йоркъ. Това сж на първо мѣсто голѣмитѣ финансови магнати, чиито огромни капитали сж и трѣбва да бждатъ въ непрекъснато движение, за да имъ носятъ нужднитѣ доходи. Тѣхната целъ не е да впрегнатъ своитѣ капитали въ производството, а да дирятъ голѣми и леки печалби по голѣмитѣ свѣтовни борси. Това сж хора съ огромни влияния не само върху цѣлия политически и стопански животъ на държавитѣ, но упражняватъ влияние и върху цѣлия периодиченъ печатъ. За тѣхъ е нужна свободата на стопанството и борситѣ, защото само по такъвъ начинъ тѣ могатъ свободно и безконтролно да господствуватъ тамъ и да разоряватъ всички, които се изпрѣчатъ на пътя имъ. За тѣхъ е нужна и безусловната свобода на печата, защото тя имъ гарантира възможността да откупватъ акциитѣ на неблагоприятно настроенитѣ къмъ тѣхъ вестници и да имъ налагатъ за редактори и сътрудници хора, които ще защищаватъ, преди всичко, тѣхнитѣ интереси. Тѣхната целъ е да съборятъ всичко, което все още може да устоява на силата на паритѣ, за да превърнатъ свѣта въ мѣсто, кждето всичко е подчинено на златото и на този, който го притежава. Обаче, всѣко нѣщо което достигне до своя върхъ, трѣбва да се замѣни съ друго. Властѣта на тѣзи магнати достигна до своитѣ възможни и търпими граници. Много смѣло би било, ако се допуска, че въ това направление може да се отиде по-далечъ.

„Съ старото свѣтовно стопанство е свършено вече. Новото едва сега се заражда. То е на голѣмитѣ стопански блокове, които въ своитѣ граници запазватъ принципитѣ на свободната търговия, а само съ малки части влизатъ въ връзка съ външния свѣтъ“.¹⁾ Това е второто направление, което заема срѣдно мѣсто между дветѣ крайности — пълненъ либерализъмъ и държавно стопанство. Проф. Крюгеръ²⁾ вижда реализирането на тази идея въ нѣколко огромни митнически съюза, на чело на всѣки отъ които ще стои по една голѣма индустриална държава: Англия, Германия, Америка, Русия, Италия и Франция. На тѣзи мнения, обаче, не мога да се спирамъ, защото това сж редица проекти, които се стремятъ. въз основа на описаното вече развитие на стопанството и на настъпващата безпжтица въ стопанската политика на народитѣ, да дадатъ указания за една възможна целъ, която да примири дветѣ противоположности: аутаркията и свободната търговия.

Третата насока е плановото стопанство съ множеството си нюанси: като започнемъ отъ държавното регулиране само на нѣкои по-важни клонове отъ народното стопанство, та стигнемъ до пълното държавно стопанство.

Началото на организираното стопанство сложи Съветска Русия. Впрочемъ, нейнитѣ първи стѣпки бѣха копие отъ германското военно стопанство, но на него, като развиващо се въ едно изключително, военно време, нѣма да се спирамъ. Русия се опита отначало, облекната на германския практически опитъ и на теоретичнитѣ построения на комунистическия доктрини, да изгради едно ново, комунистическо стопанство, въ което всѣки трѣбваше да взема участие споредъ силитѣ си, а да

¹⁾ Prof. Edgar Salin. Wirtschaft und Staat.

²⁾ Prof. Karl Krüger. Deutsche Grossraumwirtschaft. Hamburg. 1932.

получава възнаграждение споредъ нуждитъ си.¹⁾ Нѣколко години по-късно, когато се констатираха напълно отрицателнитѣ резултати на този принципъ на Ленинъ, бѣ предприета известна корекция въ това схващане, която постепенно се разширяваше, за да стигне до различното заплащане на труда и дори до стахановото движение понастоящемъ. Азъ нѣма да се спирамъ на фазитѣ, презъ които мина отъ тогава съветската стопанска политика. Ще изтъкна само, че тя е въ периодъ на бърза еволюция и че поради това е много трудно да се опредѣли въ какви конкретни форми ще се изрази тя. Но независимо отъ всичко това тя е първиятъ и то грандиозенъ опитъ за създаването на единъ националенъ стопански планъ. Фаталната грѣшка при него е само, че той не желае да държи смѣтка за човѣшката личностъ въобще и облегатъ на нѣкакви далечни и тъмни идеали, използва до възможния максимумъ силитѣ на работника, едно положение, което въ никой случай не може да бжде дълготрайно.

Подъ влиянието на руския опитъ въ Съед. Щати се създаде цѣло движение въ полза на плановото стопанство. „Защо трѣбва да оставимъ само на Русия удоволствието да прекроява свѣта?“, бѣ обосноваването, а може би и подтикътъ за това движение.²⁾ Само, че американскитѣ планове се различаватъ много отъ рускитѣ. Преди всичко, тѣ далечъ не сж така всеобемащи, така общо национални, а сж по-скоро единъ стремежъ на практичния американецъ да си създаде по-добро, по-рентабилно и по-полезно стопанство. „Интересътъ на нашия напредничавъ духъ къмъ новитѣ стопански форми на Съветска Русия, които постепенно засягатъ смутенитѣ отъ тѣхното въздействие стопански ръководители, предизвика сжщо така живъ интересъ въ пресата по отношение на плановото стопанство, като възможенъ изходъ отъ продължителната несигурностъ.“³⁾ Развитието на американскитѣ проекти за планове се подпомагаше до голѣма степенъ отъ опитността, която бѣха добили до тогава отъ работата въ следнитѣ три стопански области:

1) Създаването на една прецизна и научна организация на предприятията, която намѣри своето реално въплощение въ Америка съ прилагането на Тайлоровата система, а въ Европа — въ разнитѣ институти за рационализация на стопанството. Това доведе до множество и най-подробни проучвания на стопанската дейностъ въ отдѣлнитѣ клонове на производството, което безспорно е една здрава предпоставка за изработването на общъ националенъ стопански планъ.

2) Постройката на градоветѣ, която въ Съед. Щати се извършваше въ голѣми размѣри и за много кратко време, налагаше изработването на планове, които засягаха не само архитектурната страна на града, но и неговия бждещъ стопански животъ. И може смѣло да се каже, че тукъ американцитѣ иматъ най-голѣма опитностъ и отлични познания, събрани отъ дългогодишната имъ практика, които сж едно голѣмо преимущество за развоя на тѣхното движение за плановото стопанство.

3) Борбата срещу безработицата имъ наложи изработването на из-

¹⁾ Принципъ, провъзгласенъ отъ Ленинъ, който въ началото бѣше ръководното правило при съветското стопанство.

²⁾ Stuart Chase. A new Deal. New-York. 1932, стр. 43.

³⁾ R. G. Tugwell. The principle of Planning and the Institution of Laissez Faire. American Economic Review, Suppl. Vol. XXII, № 1, Marz 1932.

вестни планове, главно за мелиорации и обществени строежи, което съчетано съ опитността, добита въ първитѣ два случая, даде доста практически указания на онѣзи стопански дейци, които се занимаха или пъкъ продължаватъ да се занимаватъ съ въпроса за плановото стопанство.

Интересно е, че проектитѣ за планове, които се наброяватъ съ десетки въ американската литература, не излизатъ предимно отъ разни професори и други интелектуалци, но въ голѣма степенъ отъ хора на практическия животъ: индустриалци, директори на голѣми предприятия, разни стопански организации и др. Обаче, не по-малко интересенъ е фактътъ, че съсловието на банкеритѣ не само, че се държи на страна отъ това движение, но дори е и неприязнено настроено къмъ него. Това движение е сравнително ново. То датира едва отъ 1930 год. и се появи при опита да се намѣри изходъ отъ свѣтовната криза. Обаче, въпрѣки това кѣсо време на сѣществуване, то успѣ да събере голѣмъ брой привърженици, да създаде огромна литература и дори да надхвърли границитѣ на Съед. Щати. За първи пѣтъ това движение манифестира своето сѣществуване на международния конгресъ за организация на труда въ отдѣлнитѣ предприятия, който заседава въ края на августъ 1931 год. въ Амстердамъ.

Американскитѣ проекти сѣ отъ най-разнообразно естество, като започнемъ отъ най-малко реформаторскитѣ (проекта на сенатора Robert M. La Follette за създаване на националенъ стопански съветъ съ отдѣлни комитети за всѣки производственъ клонъ) до най-смѣло реформаторскитѣ (проектитѣ на Dr. Lewis L. Logwin, въ основата на които лежи схващането, че всички отдѣлни стопанства трѣбва да бѣдатъ разглеждани не като отдѣлни предприятия, а като части на едно цѣло, което да даде възможность за приложение на всички работни сили на нацията съ цель да се постигне задоволяването на всестраннитѣ нужди на народа). Нѣкои отъ тѣхъ сѣ само общо нахвърлени мисли (N. M. Butler председателъ на колумбийския университетъ), други разработватъ по-подробно предписанитѣ отъ тѣхъ мѣроприятия (H. S. Dennision, подпредседателя на Международния институтъ за рационализация), а трети съдържатъ дори точни изчисления и на разходитѣ, които сѣ необходими по извършване на свързанитѣ съ неговото приложение проучвания (изработенъ е отъ специаленъ комитетъ на Общия съюзъ на инженеритѣ въ Съед. Щати — Engineer Council). Интересни сѣ сѣщо и проектитѣ на George Soules, които той налага въ обширния си трудъ „A planned Society“, още повече, че тамъ той прави редица съпоставяния съ другитѣ проекти, съ съветската практика и пр.

Възъ основа на всичко това мисля, че нѣма да бѣде пресилено като кажа, че ако до сега всички тѣзи планове сѣ останали само на книга, то все пакъ тѣ подготвиха почвата за смѣлото стопанско законодателство на Рузвелтъ. Вѣрно е, че най-важнитѣ инициативи на този решителенъ американски президентъ (нира и AAA) бѣха отмѣнени отъ Върховния сѣдъ, но въпрѣки това той даде съвсемъ други насоки на американското стопанство и по всичко личи, че ако не на право, то по други пѣтища ще продължи започнатата вече стопанска политика.

Най-после трѣбва да се спра и на дветѣ европейски планови стопанства — Италия и Германия. И дветѣ се ръководятъ отъ принципа, че стопанството сѣществува само заради човѣка и че последниятъ като

неговъ господаръ е винаги властенъ да му дава онѣзи насоки, които интереситѣ на нацията налагатъ. Чрезъ редица организации и контролни органи производството е поставено напълно подъ властта на държавата. Въ общи черти тѣхнитѣ стопанства могатъ да се характеризиратъ като едно съчетание на частнитѣ интереси съ тѣзи на нацията, при което общитѣ интереси иматъ доминиращо влияние. Частната инициатива тукъ се запазва и частнитѣ интереси се защищаватъ само до толкова, до колкото тѣ не влизатъ въ разрѣзъ съ общитѣ. Въ това отношение националъ-социализмътъ е по-радикаленъ отъ фашъзъма. На всички е известенъ голѣмиятъ германски четиригодишенъ планъ, обаче, не трѣбва да се забравя, че той въ много отъ своитѣ постановления е рожба на извънредно лошото стопанско положение, въ което се намира Германия и че никога не би билъ приложенъ въ такава степенъ при други, нормални обстоятелства. Защото националъ-социалистическата стопанска политика, колкото и радикална да е тя, е все пакъ на доста значително разстояние отъ съветската. Вѣрно е, че въ Германия печалбитѣ сж значително ограничени, много повече, отколкото въ Италия, обаче, това не е премахване на частната инициатива, а нейното ограничаване въ интереса на нацията. Ето защо, въпрѣки тѣзи малки различия и независимо отъ принципалнитѣ различия въ двата мирогледа — националъ-социалистическия и фашисткия, тѣхната стопанска политика има доста сходни черти. Общо взето, тѣ и дветѣ влизатъ въ доста остъръ конфликтъ съ либерализма и разкриватъ нови възможности за развиване на стопанската политика. Тѣхната главна целъ е да превърнатъ човѣка отъ робъ въ господаръ на стопанството. Огромни сж исканията и тяжеститѣ, които се стоварватъ върху частнитѣ стопанства било то за благо на държавата или пъкъ на работницитѣ. Интересно е, че безъ да отричатъ напълно рентабилността на дадени производства и нуждата отъ засилване на тѣхната конкурентоспособностъ, тѣ въ никой случай не допускатъ това да стане по линията на най-слабото съпротивление — чрезъ намаляване на работническитѣ надници, нѣщо, което лежи въ практиката на стария либерализмъ и което бѣ причина и дори и сега още е причина за хиляди стачки и локауты по всички краища на земята. Тѣхната целъ е да превърнатъ предприемача и работника отъ врагове въ сътрудници за изграждане на общото стопанско благополучие на нацията, като дадатъ възможностъ на работника да вземе по-голѣмъ дѣлъ при разпредѣлението на социалния продуктъ. Изобщо, тѣзи две учения се стремятъ да издигнатъ социалната политика надъ чисто стопанската и да я направятъ, така да се каже, даваща тонъ при оформяването на общата стопанска политика на държавата.

Това сж накратко тритѣ основни типа схващания по съвременната стопанска политика. Много естествено е, че между тѣхъ има множество комбинации и нюанси, които, поради своето разнообразие и най-главно непостоянство, не могатъ да бъдатъ предметъ на разглеждане въ настоящата статия. Защото моята задача не се състои въ това да отбележа всички разновидности на стопанската политика, които съществуватъ понастоящемъ, а само онѣзи, които бележатъ по-трайни приложения и най-главното сж обосновани на изработенъ или пъкъ сега оформяващъ се националенъ и стопански мирогледъ. Дали, обаче, тѣ биха могли да се задържатъ въ сегашния си видъ или ще еволюиратъ въ едно или

друго направление и дали въобще нѣма съвършено да изчезнатъ, за да бждатъ замѣнени отъ още по-нови стопански форми, е въпросъ, на който днесъ не може да се отговори. Единственото нѣщо, което се знае, то е, че системата на предвоенния либерализъмъ е вече безвъзвратно разрушена, че връщането къмъ нея не е нито мислимо, нито пъкъ възможно, но сжщевременно и че доста отъ нейнитѣ принципи, въпрѣки всичко, може би ще я преживѣятъ, за да влѣзатъ като съставни части на онази нова стопанска система, която бавно и неусетно се гради предъ нашитѣ очи, но чийто обликъ още никой не може напълно да долови. Но независимо отъ всичко това, развитието на стопанството ни дава възможность да дойдемъ до нѣкои заключения, които по всѣка вѣроятность ще играятъ доста значителна роль при бждещето стопанско развитие на свѣта.

Преди всичко опита на миналото и историята на стопанското развитие на народитѣ ни показватъ, че за въ бждеще трудно може да се говори за общовалидни принципи въ стопанската политика на народитѣ, които да служатъ като основа за бждещето развитие. Всѣка политика се явява свързана съ редица условия отъ живота на даденъ народъ и затова не може да се поддържа, че веднажъ установени, дадени принципи би трѣбвало да иматъ валидность за всички времена и при всички народи. Въ сжщностъ, това заключение съвсемъ не е ново. То бѣ провъзгласено още отъ Фр. Листъ и приложено на дѣло въ много държави нѣколко десетилѣтия преди войнитѣ, но дори и до сега то имаше и можеше да има своитѣ противници. Днесъ, обаче, за всички стана ясно, че различията въ стопанската политика на отдѣлнитѣ народи сж нѣщо напълно естествено и че спороветѣ, които въ миналото се водѣха между привърженицитѣ на фридредерството и на протекционизма, губятъ своята универсална валидность. Сега е ясно, че и дветѣ страни могатъ едновременно да иматъ право и че подобни спорове сж напълно излишни въ днешно време. Днесъ стопанската политика не се ръководи отъ нѣкакви отвлѣчени и далечни идеали, а е много по-реалистична. Тя не си губи силитѣ въ преследване на онова, което трѣбвало да бжде, а се задоволява съ това, което фактически може да се направи.

„Клирингътъ е една временна система. Той е за предпочитане предъ обмѣнитѣ, които при днешното състояние на нѣщата, сж оставени за изпълнение отъ частната инициатива. Тази клирингова система трѣбва да се запази дотогава, докато съ една обща спогодба не се възстанови свободата въ търговскитѣ отношения. Но азъ заявявамъ, че пълната свобода въ търговскитѣ отношения трѣбва да бжде нашия идеалъ. Той е сжщо така и на Германия. Автархията ни бѣше наложена, тъй като стоквата обмѣна бѣше парализирана и тъй като ние не можахме да си доставимъ известни продукти, поради невъзможността да изнесемъ наши фабрики. Азъ повтарямъ, обаче, че автархията не е нашия идеалъ.“¹⁾ Въ сжщия духъ се изказва и министѣра на земедѣлието на Дания, който въ една своя речъ отъ началото на априлъ т. г. заявилъ: „Ако се въведе сега свободната търговия, това би означавало настѣпването на едно общо обедняване въ страната. Плановото стопанство е може би неудобно,

¹⁾ Д-ръ Н. Шахтъ въ своитѣ изявления предъ кореспондента на в. „Танъ“ въ Брюкселъ презъ м. априлъ т. г.

но за момента, то е една необходимост“. Следователно, стопанската политика сега не може да изхожда отъ това какво може да се направи, за да се създаде едно идеално стопанство, а какво трѣбва въ настоящия моментъ да се направи, за да се подобри положението на народа. Народитѣ схванаха вече, че стопанската политика не може да се копира, а още по-малко да се налага отъ тази или онази държава, а е нѣщо специфично за всѣки отдѣленъ народъ дори и нѣщо повече, за всѣка отдѣлна епоха. Това е първото заключение, което, въпрѣки хаоса, който царува днесъ въ стопанскитѣ отношения, може да се извади.

Второто заключение, което вече се оформява е, че стопанството изгуби онова значение, което му придаваха въ миналото класицитѣ. То не е създадено отъ природата, а отъ човѣка и следователно може да бѣде подхвърлено на сѣщата еволюция, на която е подхвърлено въобще всѣко човѣшко дѣло. Стопанството е създадено отъ човѣка, за да бѣде въ негова услуга и затова основната целъ на една здрава стопанска политика не трѣбва да бѣде развитието на стопанството безъ да се държи смѣтка за широкитѣ народни маси, а да се постави последното колкото се може въ по-голѣма и по-пълна услуга на човѣчеството. Тукъ за сега се намира най-парливия въпросъ на съвременното стопанство и въ това отношение се водятъ най-оживѣнитѣ спорове, но въпрѣки това новото схващане печели все повече привърженици и по-солидна почва за съществуване.

Най-после ведно съ засилването на социалнитѣ функции на държавата, която постепенно се превръща отъ полицейска държава на миналото столѣтие въ една модерна социална държава, расте и нейното влияние върху цѣлата дейностъ на нейнитѣ поданици. Следователно, наивно е да се мисли, че при така силното разрастване на социалнитѣ функции на съвременната държава биха могли да се допуснатъ безконтролни игри по борситѣ, правени отъ разни спекуланти за смѣтка на народното стопанство, диктуване ценитѣ на предназначениятѣ за масова консумация артикули отъ разни картели и концерни и редица други прояви на съвременния капитализмъ. А това значи, че ролята на държавата непрекъснато се засилва и че въпрѣки всички теории и усилия на заинтересуванитѣ финансови и стопански магнати, стопанското развитие ще трѣбва да държи за въ бѣдеще много по-голѣма смѣтка за интереситѣ на отдѣлнитѣ народи, отколкото е било до сега. Следователно, до колкото може да се схване въ днешния стопанския хаосъ, тенденцията на бѣдещето развитие е къмъ вънасяне на повече социални елементи въ стопанствата на отдѣлнитѣ лица и народи.

БАЛАНСОВОТО СЪСТОЯНИЕ НА Б. З. К. Б.

отъ

Проф. СТАНЧО ЧОЛАКОВЪ

Балансътъ представлява една концентрирана картина за състоянието на банката. По него се ориентира ръководството на предприятието за най-целесобразното нареждане дѣлата на сѣщото. Кредиторитѣ или които и да сѣ други заинтересувани лица опредѣлятъ отношението си къмъ предприятието пакъ възъ основа на баланса му. Сѣщо и общественитѣ,

а и чисто научниятъ интересъ къмъ дадено предприятие намиратъ отражението си въ баланса му и черпятъ даннитѣ си отъ него.

Отъ 1934 год. насамъ балансътъ на Българската земеделска и кооперативна банка включва смѣтките на Българската земеделска банка и Българската централна кооперативна банка. Сливането на дветѣ банки се уреди съ наредба-законъ отъ 18 октомврий 1934 год. Целта на сливането бѣше трояка: 1) единното управление на слѣтата банка ще спести персонални разходи; 2) ще се координиратъ и подобрятъ службитѣ по личния и кооперативенъ земеделски и занаятчийски кредитъ и 3) ще се засили мощта и стабилността на банковия институтъ.

Както знаемъ, Българската земеделска банка води началото си отъ „общополезнитѣ каси“ на Митхадъ паша. Такива започватъ да се създаватъ следъ 1863 год., по една за всѣка околия. За образуване на капитала селянитѣ сж внасяли въ натура свои произведения, които касата е обръщала въ пари чрезъ продажба. Набраниятъ капиталъ е служилъ за раздаване на селско-стопански заеми.

Презъ време на освободителната война турцитѣ сж ограбили повечето отъ общополезнитѣ каси, а на още повече отъ тѣхъ сж унищожили касовитѣ книги. Князь Владимиръ Александровичъ Черкасскій е наредилъ да се приведатъ въ известностъ вземанията на каситѣ, доколкото това било възможно чрезъ разпитъ на касиеритѣ, чрезъ сглобяване на намѣренитѣ откъслечни писмени сведения и пр. Въ комисията за привеждане въ известностъ на общополезнитѣ каси е билъ и Тодоръ Икономовъ. Къмъ доклада си той приложилъ единъ уставъ за възобновенитѣ каси, но подъ името земеделски каси.

Уставътъ на земеделскитѣ каси е билъ утвърденъ отъ Князь Дондуковъ — Корсаковъ на 27 юлий 1878 год. По сжщество земеделскитѣ каси сж били едно продължение на общополезнитѣ каси. Отъ тогава насетне службитѣ на земеделскитѣ каси сж бивали реорганизирани, реформирани и разширявани на нѣколко пѣти. Въ 1889 год. се предвижда набиране на капитала и въ пари. Презъ 1897 год. се предвиди и отдѣлянето на части отъ поземления данъкъ за засилване капиталитѣ на каситѣ.

На 22 декемврий 1903 год. влиза въ сила Законътъ за Българската земеделска банка. Земеделскитѣ каси ставатъ клонове на банката. Основниятъ и запасниятъ капиталъ остава собственостъ на селата и градоветѣ, които сж участвували при образуване капитала на Земеделскитѣ каси. Съ нѣколко последователни измѣнения и допълнения на закона, Българската земеделска банка просъществува самостоятелно до 1934 год.

Българската централна кооперативна банка се откри на 1. I. 1911 г. Капиталътъ ѝ се набираше чрезъ еднократни съучастнически вноски отъ Българската земеделска банка и Българската народна банка. Сжщо и държавата участвуваше. Целта на банката бѣше да се земе съ кооперативния кредитъ за села и градове и да внесе единство и мощъ въ кооперативната областъ. Българската народна банка и Българската земеделска банка бѣха освободени отъ всѣкакви операции съ кооперациитѣ. Презъ 1921 год. селскитѣ кооперации бѣха върнати при Земеделската банка, за да се запази единството на земеделския кредитъ. За Българската централна кооперативна банка остава главно градския кооперативенъ кредитъ. Въ този си видъ Б. Ц. К. Банка просъществува самостоятелно до 1934 год.

Баланситъ на Б. з. к. банка сж дадени по една схема, съответна на организацията на службитъ ѝ. Така напимѣрь, заемитъ срещу залози сж посочени на нѣколко мѣста: 1) заеми срещу залози; 2) заеми за възстановяване отъ земетръса презъ 1928 год. срещу залози; 3) текущу смѣтки срещу залогъ на ценни книжа и 4) заеми на кооперативни сдружения срещу залози. Такова служебно разчленение сжществува и по други смѣтки. Отъ гледището на балансовата анализа за ликвидността или стабилността на банката то е безполезно. Сжщо и редътъ на балансовитъ пера не подхожда направо за балансовата анализа. Така напимѣрь, „другитъ активи“, каквито сж разни дебитори и преходни смѣтки, сж поставени следъ ипотечнитъ заеми, макаръ че сж обръщаеми въ налични пари за по-кратко време. Другъ примѣрь: капиталитъ и фондоветъ сж поставени на първо мѣсто въ пасива и по таквъ начинъ сж противопоставени на наличнитъ срѣдства, които стоятъ на първо мѣсто въ актива. Наличитъ срѣдства сж готови пари, а капиталитъ и фондоветъ иматъ най-отдалеченъ падежъ: съ тѣхъ ще се ликвидира, когато се ликвидира и съ самото предприятие. Пасивнитъ групи сжщо следва да бждатъ подредени последователно споредъ падежа имъ.

И тъй, понеже оригиналната балансова схема не може да бжде направо използвана, така ще я регрупираме, че да бжде най-подходяща за целитъ на балансовата анализа. Оригиналната балансова структура може да се види отъ съответнитъ отчети на банката. (Вж. таблицата на стр. 275).

Активътъ е групиранъ и нареденъ по степенъта на обръщаемостъта въ пари, като се почне отъ касата и се стигне до имотитъ. Пасивътъ е групиранъ и нареденъ споредъ падежитъ, като се почне отъ веднага изискуемитъ и се стигне до дългосрочнитъ. Въ пасива не могатъ да се отдѣлятъ толкова групи, колкото сж въ актива, затова на нѣколко мѣста е направено обединение. Това сж III-IV, V-VI и VII-VIII-IX групи.

По-нататъшната анализа на баланса предполага едно кратко предварително обяснение на нѣкои пера и то главно въ актива. Пасивнитъ смѣтки сж по-малко на брой, по-опредѣлени сж, затова и наименованието имъ достатъчно изчерпва съдържанието имъ. Само за излишецитъ на кооперативнитъ сдружения може да се каже, че сж два вида: едни свободни и други блокирани за гаранции на влоговетъ. По последната причина тѣ сж вписани въ краткосрочнитъ задължения на банката.

Да се обърнемъ къмъ актива.

Наличитъ срѣдства се състоятъ отъ касовата наличностъ и отъ налични пари въ Б. н. банка и Уравнителната камара.

Въ разполагаемитъ срѣдства сж включени държавни облигации и държавни сконтируеми съкровищни бонове. Облигациитъ сж борсовъ артикулъ и сж, следователно, обръщаеми въ пари всѣки моментъ.

Краткосрочнитъ пласменти обхващатъ както индивидуалнитъ, тъй и кооперативнитъ заеми. По баланса на банката тѣзи две категории заеми сж вписани поотдѣлно. Тукъ сж включени и заемитъ за възстановяване отъ земетръса презъ 1928 год., заемитъ отъ занаятчийския кредитъ (20 и 50 мил. лева) и пр., които сжщо сж вписани поотдѣлно по баланса на банката. Отъ цѣлата група краткосрочни пласменти, индивидуалнитъ и кооперативнитъ заеми се разпредѣлятъ въ следната пропорция (Вж. втората таблица на стр. 275):

Активъ

Пасивъ

Смѣтки	Въ милиони лв.			Смѣтки	Въ милиони лв.		
	1934	1935	1936		1934	1935	1936
I. Налични срѣдства				I. Открити задължения			
1. Каса	72,-	71,8	60,1	1. Спестовни влогове	995,1	1.036,7	1.112,3
2. Авоари въ Б. н. б. и други	308,7	296,3	357,4				
	380,7	368,1	417,5				
II. Разполаг. срѣдства				II. Текущи задължения			
3. Ценни книжа	248,4	501,6	1.805,8	2. Лихв. текущи с/ки	1.510,-	1.497,4	1.828,7
III. Краткосрочни пласменти				III-IV. Краткосрочни задължения			
4. Заеми с/у залози	1.800,2	1.618,4	1.236,8	3. Срочни влогове	3.397,2	3.711,1	3.829,5
5. " " портф.	85,1	77,2	48,-	4. Излишени на кооп. сдружения	289,4	249,2	336,5
6. " " записи	2.723,6	2.698,7	2.722,5	5. Влог. загаран. и др.	100,7	110,4	237,2
7. Други активи	1.026,9	972,2	864,-	6. Сиротски влогове	288,5	275,2	260,-
	5.635,8	5.366,5	4.871,3	7. Други пасиви	406,8	257,6	235,8
IV. Доставка					4.482,6	4.603,5	4.899,-
8. Достав. земедел. и занаятч. оръдия и други	34,-	33,3	27,8				
9. Закупени земедел. произведения	266,7	287,1	251,9				
	300,7	320,4	279,7				
V. Дългосрочни пласменти				V-VI Облиг. заеми			
10. Разни ипотечни заеми	462,7	519,1	467,3	8. 5% заемъ 1896 г.	116,4	116,4	116,4
				9. 7 1/2% стабил. заемъ 1928 г.	358,6	358,6	358,6
VI. Заеми на публ.-правни тѣла					475,-	475,-	475,-
11. Заеми на държав.	556,7	658,7	635,-				
12. Заеми на общини	564,1	576,-	610,2				
	1.120,8	1.234,7	1.245,2				
VII. Сжд. портфейлъ	236,1	262,7	237,2	VII-VIII-IX. Капиталъ и фондове	1.050,9	1.098,2	1.125,-
VIII. Съучастия							
14. Въ Б. ипот. банка	35,8	17,9	—				
15. Въ Българ. кредитъ	10,-	10,-	10,-				
	45,8	27,9	10,-				
IX. Имоти	82,3	109,8	106,-				
X. Условни активи	514,5	361,3	149,2	X. Условни пасиви	514,5	361,3	149,2
XI. Статистич. активи	5.276,3	5.245,7	6.068,4	XI. Статистич. пасиви	5.276,3	5.245,7	6.068,4
Обща сума	14.304,2	14.317,8	15.657,6	Обща сума	14.304,2	14.317,8	15.657,6

Видъ на кратко-срочнитъ заеми	Въ милиони лв.		
	1934	1935	1936
Индивидуални	3.090,3	2.982,9	2.231,2
Кооперативни	2.545,5	2.383,6	2.640,1
Всичко	5.635,8	5.366,5	4.871,3

Индивидуалнитъ и кооперативнитъ краткосрочни кредити се различават по сумитъ си, но може да се каже, че е промѣнчиво и слабо. Презъ 1934 г. и 1935 г. превъзхождатъ индивидуалнитъ кредити, а презъ 1936 г. превъзхождатъ кооперативнитъ. Формитъ при ед-

нитѣ и другитѣ сж еднакви: срещу записи, срещу залози и по текущи смѣтки. И на дветѣ мѣста преобладаватъ заемитѣ срещу записи. Тѣ сж близо половината отъ всичкитѣ краткосрочни пласменти презъ 1934 год. и 1935 год. и сж повече отъ половината презъ 1936 год. Заемитѣ срещу залози заематъ повече отъ $\frac{1}{3}$ отъ всичкитѣ краткосрочни пласменти презъ 1934 год., и 1935 год. и крѣгло $\frac{1}{4}$ презъ 1936 год. Другитѣ активи включватъ разни дебитори и преходни смѣтки. Тѣ заематъ около $\frac{1}{5}$ отъ всичкитѣ краткосрочни пласменти. Специално за заемитѣ срещу залози следва да се каже, че залозитѣ сж земеделски произведения, добитѣкъ и отчасти ценни книжа. Последниятъ случай се среща при текущитѣ смѣтки срещу залогъ на ценни книжа.

Доставкитѣ изразяватъ стопанската дейность на банката. Сумитѣ по баланса представляватъ стойността на наличнитѣ закупени стоки.

Дългосрочнитѣ пласменти включватъ обикновенитѣ ипотечи и текущитѣ смѣтки срещу ипотека. Включени сж и ипотечнитѣ заеми на кооперации и заемитѣ по възстановяване отъ земетръса презъ 1928 год., които сжщо сж вписани поотдѣлно по баланса на банката. Ипотечнитѣ заеми на кооперациитѣ сж както следва: 71,9 мил. лева презъ 1934 год. (крѣгло 15% отъ всичкитѣ ипотечни заеми), 134,7 мил. лв. презъ 1935 г. (крѣгло 25% отъ всичкитѣ) и 126,9 мил. лв. презъ 1936 год. (крѣгло 22% отъ всичкитѣ). Останалото сж индивидуални ипотечни заеми.

При заемитѣ на публично-правнитѣ тѣла заслужава да се отбележи, че заемитѣ за общинитѣ се разпадатъ на обикновени заеми и заеми за кооперативенъ строежъ на основни училища.

Смѣткитѣ за Сждебния портфейлъ, за Съучастията и за Имотитѣ сж изяснени отъ самото си наименование. Имотитѣ сж главно недвижими. Включени сж и имоти на неизправни длѣжници за около 5—6 мил. лева.

Условнитѣ активи представляватъ длѣжници по гаранции. На тѣхъ съответстватъ условнитѣ пасиви, представляващи сумитѣ на гаранциитѣ.

Статистическитѣ активи изразяватъ само проводителни операции, съответстващи на статистическитѣ пасиви. При тѣхъ банката не е ангажирана непосредствено, а е само единъ проводникъ на външни интереси. По-главнитѣ пера тукъ сж ефектитѣ за инкасо, депозититѣ и пр.

За всички пера по актива и по пасива се намиратъ нѣкои поразчленени сведения въ отчетитѣ на банката. Напримѣръ, раздадени заеми до 5.000 лева, до 10.000 лева и т. н. или пъкъ влогове до 5000 лв., влогове до 20.000 лева и пр. Мѣстото не ни позволява да се спираме на тѣзи по-подробни информации, а не е и необходимо за нашата цель.

Гореприведениятъ балансъ дава идея за структурата и напрежението на актива и на пасива, но още по-нагледно ще се изразятъ тѣ чрезъ процентното имъ съотношение спрямо съответната обща балансова сума.

Да се спремъ на актива (Вж. таблицата на стр. 277):

Отдѣлнитѣ пера на актива изразяватъ различнитѣ форми, въ които активното имущество участвува въ доходоносната работа на предприятието. Колкото по-различенъ е активътъ, толкова по-многобройни сж източникитѣ на доходи. Сумата на всѣко активно перо показва дѣлътъ на сжщото въ доходоносната дейность на банката. Не сж доходоносни само наличнитѣ срѣдства, поради което всѣко предприятие се стреми да държи касова наличность, само колкото е необходима за добрата му ликвидность.

Най-големия дял от актива заемат краткосрочните плащменти—срѣдно 36%. Отъ тѣхъ крѣгло половината се падатъ на заемитѣ срещу записи. Други $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ се падатъ на заемитѣ срещу залози. Забележителното при краткосрочните заеми е това, че дѣлътъ имъ намалява отъ

Активни пера	1934	1935	1936	Срѣдно годишно
I. Налични срѣдства	2,7 %	2,6 %	2,8 %	2,7 %
II. Располагаеми срѣдства	1,7 .	3,5 .	11,5 .	5,6 .
III. Краткосрочни плащменти	40,— .	37,5 .	31,1 .	36,2 .
IV. Доставки	2,1 .	2,3 .	1,8 .	2,— .
V. Дългосрочни плащменти	3,3 .	3,6 .	3,— .	3,2 .
VI. Заеми на публ.-правни тѣла	7,9 .	8,6 .	8,— .	8,2 .
VII. Сждебенъ портфейлъ	1,6 .	1,9 .	1,5 .	1,6 .
VIII. Съучастия	0,3 .	0,2 .	0,01 .	0,1 .
IX. Имоти	0,5 .	0,8 .	0,7 .	0,7 .
X. Условни активи	3,6 .	2,5 .	0,9 .	2,3 .
XI. Статистически активи	36,8 .	36,6 .	38,9 .	37,4 .
Всичко	100%	100%	100%	100%

40% презъ 1934 год. на 31,1% презъ 1936 год.

За тѣхна смѣтка растатъ располагаемитѣ срѣдства и то главно облигациитѣ на погасителната каса. Отъ 1,7% презъ 1934 год. тѣ достигатъ до 11,5% отъ цѣлия активъ презъ 1936 год.

Срѣдно 37% отъ актива заематъ статистическитѣ активи, като отбелязватъ едно слабо повишение презъ 1936 год. Ставатъ 38,9% срещу 36,8% и 36,6% презъ 1934 и 1935 год.

Макаръ статистическитѣ пера да не изразяватъ непосредствено имущество на банката, каквото сж другитѣ активни пера, тѣхното включване въ настоящитѣ обсъждания е необходимо, понеже сж свързани съ интереса на банката и могатъ да й причинятъ едни или други последици.

Споменатото повишение на статистическитѣ пера се компенсира чрезъ значителното намаление на условнитѣ активи. Отъ 3,6% презъ 1934 год., тѣ падатъ на 2,5% презъ 1935 год. и 0,9% презъ 1936 год.

Чувствително намаление показватъ и Съучастията. Отъ 0,3% презъ 1934 год. тѣ спадатъ на 0,01% презъ 1936 год. Дължи се на обстоятелството, че Б. З. К. Банка откупи Ипотечарната банка, въ капитала на която участвуваше съ сравнително по-значителна сума.

Останалитѣ активи не отбелязватъ съществени колебания, а и заематъ слаби части отъ цѣлия активъ. Само заемитѣ на публично-правнитѣ тѣла представляватъ срѣдно 8% отъ актива. Всички други активни пера представляватъ по 0,5% до 3% отъ цѣлия активъ. Въ това число сж и ипотечнитѣ заеми. Поради това, Б. З. К. Банка се очертава като една банка на краткосрочния земеделски кредитъ.

Да се обърнемъ къмъ пасива. Процентното съотношение между отдѣлнитѣ пасивни пера е изразено въ следната табличка (Вж. първата таблица на стр. 278):

Първо мѣсто между пасивнитѣ пера заематъ статистическитѣ пасиви. Тѣ представляватъ срѣдно 37,4% отъ цѣлия пасивъ. Тука се забелязва слаба тенденция на повишение.

Второ мѣсто заематъ краткосрочнитѣ задължения. Тѣ представляватъ срѣдно 31,6% отъ цѣлия пасивъ.

Текушитѣ задължения заематъ срѣдно 10,9% отъ цѣлия пасивъ. И при тѣхъ се забелязва слаба тенденция за повишение. За нуждата отъ включването имъ въ схемата важатъ изказанитѣ по-горе мисли.

Капиталътъ съ фондоветѣ заематъ срѣдно 7,4%.

Пасивни пера	1934	1935	1936	Срѣдно годишн
I. Открити задължения	6,9 %	7,2 %	7,1 %	7,1 %
II. Текущи задължения	10,6	10,5	11,7	10,9
III—IV. Краткосрочни задължения	31,3	32,2	31,3	31,6
V—VI. Облигационни заеми	3,3	3,3	3,—	3,2
VII—VII—IX. Капиталъ и фондове	7,4	7,7	7,2	7,4
X. Условни пасиви	3,6	2,5	0,9	2,3
XI. Статистически пасиви	36,8	36,6	38,9	37,4
Всичко	100 %	100 %	100 %	100 %

Близко сжщо толкова заематъ и открититъ задължения (срѣдно 7,1%).
Отношението между собственитъ капитали и заемнитъ капитали представлява коефициентъ на солидността.

Това отношение е следното:

Въ милиони лева	1934	1935	1936	Срѣдно годишн
Собствени капитали	1.050,9	1.098,2	1.125,—	1.091,4
Заемни капитали	7.462,7	7.612,6	8.315,—	7.800,1
% на собств. къмъ заемнитъ капитали	14,1 %	14,4 %	13,5 %	14,— %

Собственитъ капитали представляватъ срѣдно само 14% спрямо чуждитъ. При това може да се каже, че това отношение клони къмъ понижение. Тъкмо различната голѣмина на отдѣлнитъ ак-

тивни и пасивни пера по баланса, а особено пъкъ решителното господство на заемнитъ капитали надъ собственитъ, поставя въпроса за ликвидността на предприятието. Подъ ликвидностъ въ този случай разбираме готовността на предприятието да посрѣща задълженията си на падежитъ имъ. Понеже тѣзи падежи сж различни, именно открити, при поискване, краткосрочни и дългосрочни, то покриването на всѣка отъ тѣзи групи задължения става ярезъ равнозначнитъ имъ по време на обръщането имъ въ налични пари активи. Тази мисль може веднага да бжде илюстрирана чрезъ следната таблица (Вж. таблицата на стр. 279):

Ликвидността на предприятието, изчислявана по неговия балансъ, е най-зорко наблюдаваното качество както отъ ръководството на сжщото, тъй и отъ кредиторитъ, защото е сждбоносно. Ако се забележи, че ликвидността не е добра, влоговетъ ще се въздържатъ, а и кредити не ще могатъ да се намиратъ. Ликвидността на едно предприятие е мѣрило на неговата кредитоспособностъ. Ако ликвидността е слаба, открититъ задължения ще бждатъ веднага поискани, вложителитъ ще започнатъ да изтеглятъ влоговетъ си и предприятието ще бжде изложено на рискове. Може и да фалира. Въ това отношение ликвидността на предприятието е мѣрило на неговата стабилностъ.

Най-опасна за стабилността на Б. з. к. банка е първата пасивна група. Това сж задължения, всѣки моментъ изискуеми. Тѣхното покритие е, обаче, добро въ сравнение съ практиката, създадена въ банковитъ предприятия. Покритието чрезъ налични срѣдства се движи между 36% и 38%.

Сжщо тѣй опасна е втората пасивна група — текущитъ задължения. Въ първата разгледана година тѣхното покритие е слабо — едва

Г р у п и	1934	1935	1936	% на активната към пасивната група		
				1934	1935	1936
I. Пасивна група ще се изплаща отъ	995,1	1.036,7	1.112,3			
I. Активна група	380,7	368,1	417,5	38,2%	35,5%	37,5%
Остатъкът отъ I пас. група и	614,4	668,6	694,8			
II. Пасивна група ще се покриватъ отъ	1.510,-	1.497,4	1.828,7			
II. Активна група	284,4	501,6	1.805,8	11,7%	23,1%	71,5%
Остатъкът отъ II пас. група и	1.876,-	1.664,4	717,7			
III—IV. Пасивна група ще се покриватъ отъ	4.482,6	4.603,5	4.899,-			
III—IV. Активна група	5.936,5	5.686,9	5.151,-	93,3%	90,7%	91,7%
Остатъкът отъ III—IV пас. група и	422,1	581,-	465,7			
V—VI. Пасивна група ще се покриватъ отъ	475,-	475,-	475,-			
V—VI. Активна група	1.583,5	1.753,8	1.712,5	176,4%	166,-%	182,1%
Остатъкът отъ V—VI акт. група и	686,4	697,8	771,8			
VII—IX. Активна група ще покриватъ	364,2	400,4	353,2			
VII—IX. Пасивна група	1.050,9	1.098,2	1.125,-	100%	100%	100%
Остатък	—	—	—			
X. Пасивна група покрива	514,5	361,3	149,2			
X. Активна група	514,5	361,3	149,2	100%	100%	100%
XI. Пасивна група покрива	5.276,3	5.245,7	6.068,4			
XI. Активна група	5.276,3	5.245,7	6.068,4	100%	100%	100%

кръгло 12% — но постепенно и бързо расте, за да стигне до кръгло 72% през 1936 год. Това е благодарение на облигациите отъ погасителната каса.

Краткосрочните задължения (III—IV пасивна група) сж покрити повече отъ добре въ сравнение съ обикновената банкова практика—кръгло 91% до 93%.

Повече отъ добре сж покрити и всички останали пасивни групи.

Посочената ликвидностъ на условните и статистическите пасиви и активи е въ нашия случай формална, понеже едините пера съответствуватъ на другите. Ако, обаче, би имъ се направила една оценка, напимъръ на длъжниците по гаранции, или на което и да е перо отъ тяхъ, вѣроятно би се явила разлика въ реалното значение на активите, въ който случай изчисляването и следенето на ликвидността имъ би било умѣстно и полезно. Понеже ний, въшните лица, не сме въ състояние да преоценимъ условните и статистическите активи, ликвидността на споменатите пасивни и активни групи ще остане въ формалния си видъ, именно 100%.

Изучаването и проследяването на банковата ликвидностъ би се угълбило, ако съпоставимъ отделните активни или пасивни балансови пера къмъ сумата на годишните обороти по смѣтките имъ. Въ такъвъ случай ще се разбере скоростта на обръщаемостъ и движението на смѣтката. Броятъ на обръщенията на балансовото салдо се намира като се раздѣли съ сжщото общата сума на оборота по смѣтката. Ако смѣтката се е движила по-бързо, т. е. ако балансовото салдо се е обръщало повече пжти, значи че смѣтката е повече ликвидна. И обратното, ако балансовото салдо е обръщано по-малко пжти, значи че смѣтката е по-слабо ликвидна за момента, макаръ дори споредъ наименованията си тя да е

третирана като лесно ликвидна. Въ такъв случай нѣкои активни балансови пера биха минали, напримѣръ, отъ III въ IV група и т. н. За сега ще изоставимъ този начинъ на ликвидитетна провѣрка, понеже мѣстотъ не ни позволява.

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

ЖИТНАТА ТЪРГОВИЯ НА БЪЛГАРИЯ, ОТЪ Д-РЪ С. Г. КАШЕВЪ.
(СОФИЯ, 1937 ГОД. 295 СТР.)

Търговията ни съ зърнени храни е най-големата по обемъ. Било е време, когато тя почти е изчерпвала външната ни търговия. Едва следъ войната започнаха да се развиватъ и налагатъ други носоки на външната ни търговия. Това сж индустриалнитѣ култури, животинскитѣ произведения, плодетѣ и пр. Поради това, бѣше единъ голѣмъ дефектъ въ нашата стопанска литература, че липсваше едно съвременно изучаване на все още тъй важната за народното ни стопанство експортна житна търговия и на най-важната за вътрешния ни пазаръ вътрешна житна търговия. Г-нъ Д-ръ Кашевъ е употребилъ много трудъ, за да ни поднесе едно обемисто и полезно съчинение, именно върху споменатата тема.

Книгата е раздѣлена на 19 глави. Всѣка отъ тѣхъ разглежда самостоятелни въпроси, но повече или по-малко органично наредени около централната проблема за житната търговия. I. На първо мѣсто е разгледана географската особеностъ на България, съ нейния климатъ и нейната растителностъ. Целта е да се очертае основата, върху която се развива зърненото ни производство.

II. На второ мѣсто се разглежда трудовиятъ характеръ и духъ на нашия народъ по-рано и сега, както и политическитѣ и особено юридическитѣ и фактическитѣ условия за упражняването на труда. Този въпросъ е сжщо фонъ, върху който ще

се очертае развитието на зърненото производство и отъ тамъ на зърнената търговия.

III. На трето мѣсто се излага кратка история на житната ни търговия до 19 вѣкъ и отъ началото на 19 вѣкъ до освобождението. България е била житницата на турската империя, а износътъ се е движилъ предимно по морскитѣ ни пѣтища къмъ италианскитѣ републики и за Франция.

IV. Авторътъ се спира и на освобождението, което постави нашето зърнено производство, и отъ тамъ нашата зърнена търговия, на сериозно изпитание. Отъ една страна вътрешнитѣ неуредици и щети поради войната, отъ друга страна откъсването ни отъ турския традиционенъ пазаръ и включването ни къмъ подвижния париченъ пазаръ на Западна и Централна Европа значително разстроиха зърнената ни търговия. Липсата на кредитъ съдействуваше въ сжщото направление.

V. По-нататъшното развитие на зърнената ни търговия става подъ влиянието на търговскитѣ ни договори и митническата ни политика. И за тѣхъ авторътъ отдѣля мѣсто въ книгата си.

VI. Въ шестата глава се разглежда развитието на съобщителното ни дѣло и влиянието му върху житната ни търговия.

VII. Специално за ролята на желѣзопѣжната тарифна политика е отдѣлена глава VII отъ книгата.

VIII. Въ тази глава се разглежда пакостното влияние на лихварството и закупуването на зелено. Дадени сж примѣри за потресающи факти.

IX. Тъкмо въ непосредствена връзка съ лихварството и зеленичарството изпъква благотворната роля на Българската земеделска банка. Авторът е отделил заслужено място за историята на създаването и значението ѝ.

X. Съ глава X започва II-та част от книгата, където авторът се спира на съвременни въпроси. Въ тази глава авторът описва различните видове и начини за сключване на търговските сделки и създава впечатлението, че производителът е бивал онеправданата страна.

XI. Общественият интерес налага все по-целесъобразното уреждане на отношенията между производител и търговец. Така най-после се създават и житните борси. Авторът описва тяхните особености.

XII. Въ глава XII авторът се връща към съобщителните средства, специално към корабоплаването и разглежда заслугите му за житната ни търговия.

XIII. Въ тази глава авторът се спира на страните по купателки след освобождението и проследява дислокацията въ пазарите — от тъй наречените източни пазари към западните.

XIV. Отделено е специално място и за житната ни търговия през време на световната война. Центърът на тежестта тук пада върху уреждането на вътрешната търговия.

XV. Следвоенната ни житна търговия е разделена и разгледана на три периода: 1) период на Консорциума, 2) период на свободната търговия и 3) период на Дирекция храноизнос.

Консорциумът е израз на оформената идея за намеса на държавата въ отношенията между производители и търговци с цел да осъществи известни предпочитани и желани цели. Това сж интересите на държавата. Консорциумът е тръбвало да се опита да примири тези интереси с

интересите на търговията. На практика Консорциумът се компромитира. Отг идеята остана само идея.

XVI. След 1.IX. 1922 год. Консорциумът е въ ликвидация. Настъпва периода на свободната търговия. Отначало вървеше добре, но скоро световното свръхпроизводство и автаркистичната политика на държавите зародиха познатата на всички ни земеделска криза. Цените на зърнените храни падат. Нашият производител изпада въ ужас.

XVII—XVIII. Идеята за намесата на държавата възкръсна. Създаде се Дирекцията за закупуване и износ на зърнени храни. За нея авторът е отделил две глави — XVII и XVIII. Той хвали този институт, но и за него би тръбвало да се каже както за Консорциума: на практика не върви тъй, както би се предполагало по смисъла на идеята му. И тука има маса грешки, само може би не толкова големи, колкото при Консорциума. На този въпрос няма да се спирам, защото тъкмо по него съм се изказал въ първата статия на настоящата книжка от списанието.

XIX. Последната глава от разглеждания труд на г-н Кашев се занимава с необходимостта от силиози и елеватори. Това е действително един от най-насъщните недъзи на нашата зърнена търговия. Складове има по гарите, но те нито сж достатъчни, нито сж годни за добротото манипулиране и запазване на храните. Съ право г-н Кашев иска да ни внуши, че добрите житни складове биха предотвратили развалянето и разсипването на храните и съ това биха донесли големи парични икономии. Би тръбвало да се прибави, че едни добре организирани складове биха дали възможност за развитието на валантния кредит за селските стопани. Тогава много недъзи и слабости на производството и търговията ще отпадат сами

по себе си. За житни складове се замисли още при създаването на Консорциума. Набранъ бѣше и крѣгло 230 милионенъ фондъ. Въ послѣдствие той се придаде къмъ Б. з. банка, но съ задължението единъ день да ги похарчи за целта.

Отъ нахвърленитѣ кратки мисли се вижда колко навременна и полезна е разглежданата книга на Г-нъ Д-ръ С. Г. Кашевъ. Препоръчваме я на нашитѣ читатели.

С. Ч.

ЧУЖДИТѢ ПАЗАРИ ВЪ ВРЪЗКА СЪ ИЗНОСА НА ГРОЗДЕ, ОВОЩИЯ И ЗЕЛЕНЧУЦИ, ОТЪ СИРКО СТАНЧЕВЪ, (СОФИЯ, 1937 ГОД. 74 СТР.).

Не по-мако ценна е и книгата на Г-нъ Сирко Станчевъ. Тя засяга сега зараждащи се проблеми на народното ни стопанство и, по-конкретно, на външната ни търговия. Ако при търговията съ зърнени храни все пакъ имаме известна опитностъ и традиция, а имаме и връзки съ чужбина, при търговията съ плодове и зеленчуци пѣтътъ трѣбва да се разбива сега.

Следъ като у насъ се заговори за „ножицитѣ на ценитѣ“, заговори се и за трансформиране на земеделското ни стопанство. Разбираше се едно ориентиране на селския стопанинъ къмъ скотовъдството или къмъ производството на плодове, зеленчуци и други търговско-индустриални култури. Смѣта се, че по този начинъ ще се постигне следната тройна целъ: 1) скотовъдството или производството на плодове, зеленчуци и други изисква повече трудъ, какъвто имаме и какъвто житното производство не може да погълне; 2) тѣзи отрасли сж по-доходни и следователно, чрезъ тѣхъ селското стопанство ще подобри доходитѣ си и 3) животинскитѣ продукти, плодовитѣ, зеленчуцитѣ и пр. иматъ по-сигуренъ пласментъ на чуждитѣ пазари отколкото зърненитѣ храни, понеже по-

следнитѣ сж вече масовъ машиненъ продуктъ и могатъ да вирѣятъ почти въ всички области на Европа, кждето, въ сжщностъ, сж нашитѣ пазари. Особенъ интересъ за насъ представляватъ онѣзи пазари, кждето съ други стоки мжчно можемъ да отиваме. Такива сж Англия, Скандинавскитѣ страни и др.

Тъкмо затова книгата на Г-нъ Сирко Станчевъ е много навременна и много ценна. Раздѣлена е на четири части. Първата часть третира плодовитѣ и зеленчуцитѣ по отдѣлно, втората часть характеризира особеноститѣ на отдѣлнитѣ чужди пазари за сжщитѣ плодове и зеленчуци, третата часть обсъжда транспортнитѣ условия и нужди и четвъртата часть се занимава съ ролята на Експортния институтъ.

Спре ли човѣкъ окоото си на първата часть, вижда колко е нарастналъ износътъ на плодовитѣ и зеленчуцитѣ презъ последнитѣ 2—3 години и то съ тенденция на бързо и смѣло повишение. Да изберемъ нѣколко примѣри изъ самата книга.

1) Ягоди сж изнесени презъ 1934 год. 9 тона, а презъ 1936 год. сж изнесени вече 100 тона прѣсни ягоди и 1862 тона ягоди въ пулпъ. Главнитѣ купувачи на прѣснитѣ ягоди сж Германия и Австрия, а на ягоди въ пулпъ — Англия. Презъ 1936 г. отъ прѣсни ягоди сж получени крѣгло 1 милионъ лева, а отъ ягоди въ пулпъ — крѣгло 19 милиона лева.

2) Гроздето заема първо мѣсто между всичкитѣ плодове. Износътъ му датира отъ 1926 год. (съ крѣгло 155 тона), но по-рѣшително значение добива следъ 1934 г. Презъ 1934 г. сж изнесени крѣгло 19300 тона за крѣгло 140 милиона лева, презъ 1935 год. сж изнесени крѣгло 34000 тона за крѣгло 248 милиона лева и презъ 1936 год. сж изнесени крѣгло 23200 тона за крѣгло 191 милиона лева. Намалението на износа презъ 1936 г.

се дължи на сравнително по-слабата ни реколта. Дветъ трети отъ износа отива за Германия, 10—20% отива за Англия, а остатъкътъ се разпределя за Швеция, Полша, Австрия, Чехия, Швейцария и др.

Г-ръ Сирко Станчевъ наблюдава изобщо вносътъ на грозде въ европейскитъ страни и установява нашия дялъ въ този вносъ. Така, докато презъ 1930 г. нашето грозде е заемало само 1,8% отъ цѣлия европейски вносъ на грозде, презъ 1935 г. достигахме вече до 28,4% и презъ 1936 год. — до 19,4%. Нашето грозде е получавало и по-добри цени въ сравнение съ чуждестранното.

3) Окуражителенъ е износътъ и на другитъ плодове: сливи, ябълки, праскови, орѣхи и т. н. За сравнение да вземемъ 1934 и 1936 год.

	1934 год. тона	1936 год.	
		тона	крѣгло мл. лева
Прѣсни сливи	1.753	3.215	10
Сушени сливи	4.162	5.559	62
Ябълки	126	4.561	39
Орѣхи и орѣхови ядки	2.083	3.384	42
Дюли, черешни, праскови и др.		257	

Господстващиятъ пазаръ на изброенитъ плодове е Германия. Далечъ задъ нея оставатъ Чехия, Швейцария, Англия и др.

Сжщо тъй окуражителенъ е и износътъ на зеленчуци въ прѣсно и консервирано състояние. Ако за сравнение вземемъ пакъ 1934 и 1936 год. добиваме следната картина (Вж. отсрещната таблица):

Главниятъ ни купувачъ на домати е Германия, а на доматиено пюре — Англия. Пиперкитъ и спанакътъ отиватъ почти изключително за Австрия. Голѣмиятъ купувачъ на лукъ е Англия и далечъ задъ нея оставатъ Германия, Швейцария и др. Арпа-

	1934 г. крѣгло		1936 г. крѣгло	
	тона	мл. лѣ.	тона	мл. лѣ.
1) Прѣсни домати	219	751,-	4201	21,-
2) Доматиено пюре			445	
3) Пиперки	305	2,-	616	4,-
4) Спанакъ			14	
5) Лукъ	2.780	3,-	288	1,-
6) Чесънъ	6	0,2	22	0,3
7) Арпаджикъ	416	1,-	104	1,-
8) Сушени зеленчуци	4	0,2	115	2,-
9) Червенъ пиперъ	4		13	
10) Картофи	1.052	1,-	2085	3,-
11) Зеленчук. консерви	3		62	0,6

джикъ купуватъ Германия, Австрия, Унгария и Чехия. Германия, Швейцария и Англия сж купувачитъ на сушени зеленчуци, а зеленчуковитъ консерви се купуватъ почти изключително отъ Англия и следъ това отъ Палестина. Египетъ и Палестина сж главнитъ ни пазари на червенъ пиперъ и картофи.

Въ втората частъ на книгата си Г-нъ Сирко Станчевъ разглежда чуждитъ пазари и условията, при които водимъ и трѣбва да водимъ конкурентната борба. Изброени сж Австрия, Чехия, Полша, Швейцария, Белгия, Палестина, Египетъ, Севернитъ страни, Англия и Германия. Трѣбва да се подчертае, че тука авторътъ прави обстоенъ разборъ не само на съответния пазаръ но и на по-специалнитъ условия за производство и търговия въ самитъ ни конкуренти. Напримѣръ, какъ и при какви условия се развива производството и износа на грозде отъ Гърция или отъ Унгария, или отъ другъ нашъ конкурентъ, да кажемъ на австрийския пазаръ, на германския пазаръ и пр. Старателно подбранитъ и проучени сведения отъ този родъ сж полезни не само за самото опознаване на въпроситъ, но и за правилнитъ насоки на търговската ни политика въ нейната цѣлостъ. Не по-малко интересни сж разсужденията на автора

относително правилното и равномерно разпределение на външната ни търговия между по-голям брой държави и опасенията, че по-голямата част от нея е съсредоточена въ Германия. „Това се налага, преди всичко, отъ стремежа за правилното разпределение и компенсиране на риска“ (стр. 58). На г. Сирко Станчевъ трѣбва да се благодари за това трезво напомняне.

Въ третата частъ на книгата си г-нъ Станчевъ засяга съществениятѣ нужди и задачи на транспортната ни политика. Той изнася, че вагонниятъ паркъ е недостатъченъ и че превозната тарифа трѣбва да бѣде по-подвижна. Особено настойчиво той подчертава нуждата отъ нашъ корабенъ паркъ по Дунава.

Последната частъ отъ книгата е

посветена на Експортния институтъ, макаръ и бѣгло. Авторътъ застава на гледището, че този институтъ не бива да се разширява до едно бюрократично учреждение за цѣлия износъ, а да се ограничи само за артикулитъ, за които е билъ създаденъ. Това сж плодетъ, зеленчуцитъ и нѣкои отъ животинскитъ произведения.

Повтарямъ, книгата на г. Станчевъ е навременна и ценна, особено за кръгляването на едно научно становище къмъ проблемитъ на нашата външна търговия и по-специално къмъ проблемитъ за производството и износа на младата, но особено надеждна издѣлка на народното ни стопанство — плодетъ и зеленчуцитъ. Препоръчваме я на нашитъ читатели.

С. Ч.

ВЪТРЕШЕНЪ, СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

РАЗВОЯ НА КООПЕРАЦИИТЪ ПРЕЗЪ ИЗТЕКЛАТА ГОДИНА.

Въпрѣки хилядитъ опасности, които почти на всѣка стѣпка срѣща кооперативното движение у насъ, отраденъ е факта, че то смѣло и неотклонно продължава своя пътъ напредъ. Интересни сж даннитъ, които дава въ това отношение току що излъзлия отчетъ на Бѣлг. земед. и кооп. банка. Отъ тамъ е явно, че презъ изтеклата година кооперацията въ всички свои разклонения е регистрирала новъ успѣхъ, който въ нѣкои случаи може да се отбележи дори като доста задоволителенъ. Особено внимание заслужаватъ въ това отношение селско-стопанскитъ кооперации, защото въ едно време, когато българскитъ селянинъ едва може да си отдѣхне отъ ударитъ на кризата, тѣ показватъ значителенъ успѣхъ.

Развой на кредитиранитъ отъ Б. з. к. банка селско-стопански кооперации.

Години	Брой на сдруженията	Собствени сръдства въ мил. лв.	Влогове	Кредити отъ Б. з. к. б.	Пласментъ
1934	1706	869.7	534.3	1894.1	1087.5
1935	1755	949.2	527.7	2034.7	1073.9
1936	1779	1050.7	559.1	2205.9	564.0

Политиката на земеделската банка къмъ тѣзи кооперации отъ нѣколко години вече е да засили колкото се може собственитъ имъ сръдства, за да създаде по-голямъ стабилностъ при раздаването на кредити отъ тѣхна страна. За постигане на тази целъ сж били дадени директиви за събиране съответнитъ вноски въ натура. Колкото и голѣми да сж неудобствата на подобна практика, все пакъ трѣбва да се признае, че при голѣмото безпричие на нашия селя-

нинъ, тя има известни добри страни.

Собственитъ срѣдства на разглежданитъ кооперации растатъ не само абсолютно, но и относително. До като презъ 1934 г. срѣдно на едно сдружение сж се падали крѣгло 510000 лв. презъ 1935 г. тази сума нараства на 540000, а презъ 1936 год. на 590000. Обаче, въпрѣки всичко това, оживление въ кредитната имъ дейностъ още не е настѣпило. Забелязва се само едно едва доловимо подобрене въ платежнoспoсoбността на тѣхнитъ клиенти, което 1—2 добри реколти, при сегашното положение на пазаритъ, биха могли още да усилятъ. Въ сжщностъ тукъ трудно биха могли да се очакватъ и по-значителни резултати преди да настѣпи едно чувствително подобрене въ нашето земедѣлие. Въ останалитъ отрасли, именно млѣкопреработване, търговия съ яйца, памукъ, зърнени храни, напояване и пр., кооперациитъ сж дали задоволителна дейностъ. Горскиятъ кооперативенъ сѣюзъ въ София презъ отчетната година е успѣлъ да открие и обзаведе своя собствена фабрика за паркетни въ Бургасъ.

Единствени тютюневитъ кооперации продължаватъ да бждатъ все още зле. Голѣмитъ загуби, които тѣ понесоха въ миналото и които ги разтърсиха изъ основи, все още не могатъ да се ликвидиратъ.

Още по-стабилно и по-добро е положението на градскитъ кооперации, които се застѣпватъ главно отъ кредитнитъ (поп. банки) и потрѣбителнитъ кооперации. Производителнитъ кооперации водятъ все още единъ твърде анемиченъ животъ.

Презъ изтеклата година сж работили 305 популярни банки, обединяващи 204445 члена и разполагащи съ 943 милиона собствени срѣдства или срѣдно по 3 милиона на банка. Съответнитъ цифри за 1935 год. сж били: 290 банки, 195458 члена и 956 мил.

собствени срѣдства. Въ сжщностъ новосъздаденитъ банки сж само две, а останалитъ сж сжществували и миналата година, но не фигуриратъ въ отчета, защото не сж се отчели своевременно. За отбелязваме е, че въпрѣки общия напредѣкъ въ почти всички области, собственитъ срѣдства показватъ чувствително намаление. Това се обяснява съ значителната ликвидация на дѣлове, която се наложи вследствие закона за облекчение на длѣжниците. Но това едва ли може да се вземе като нѣкакъвъ упадѣкъ, защото то представлява изключителенъ случай и при това не оказва никакво влияние върху общия развой на популярнитъ банки у насъ. Нѣщо повече дори, напоследѣкъ се наблюдаватъ все по-чести и по-сигурни признаци за едно настѣпващо оживление въ тѣхната кредитна дейностъ. Намалението на лихвения процентъ презъ изтеклата година допринесе сжщо своето за отбелязаното раздвижване. Редовността на пласмента на популярнитъ банки се е сжщо значително подобрила. До като презъ 1935 год. редовниятъ портфейлъ е билъ 45%, презъ 1936 г. той се качва на 50%, а просрочения и сѣдебенъ потфейлъ се намалява отъ 20% и 15% на 11% и 12%. Сжщевременно намалението на лихвения процентъ не е подействувало за намаление на влоговетъ, които дори сж се покачили съ крѣгло 100 милиона лева.

Най-мощната група потрѣбителни кооперации представляватъ тѣзи, които влизатъ въ кооперативната централа „Напредъ“. Тѣхниятъ брой понастоящемъ възлиза на 59 съ 70248 члена и крѣгло 78 милиона лева собствени срѣдства, които въ сравнение съ 1935 год. показватъ увеличение отъ 2 сдружения, 3819 члена и 2.6 милиона лева собствени срѣдства. Тази група кооперации сж зарегистрирали оживена дейностъ и значи-

телни успѣхи. Обаче, останалитѣ вънѣ отъ тази группировка кооперации, на брой 135, не проявяватъ особена дейность, а доста отъ тѣхъ водятъ дори твърде анемиченъ животъ.

Отъ останалитѣ видове кооперации по-значителна дейность проявяватъ само взаимоспомагателнитѣ каси, но понеже повечето отъ тѣхъ съществуватъ при отдѣлнитѣ професионални организации, то липсва каквато и да било връзка помежду имъ или пъкъ цифри, които биха могли да илюстриратъ тѣхния животъ.

По-значителенъ интересъ представляватъ производителнитѣ и други занаятчийски кооперации, чийто брой сжщо непрекъснато расте: отъ 360 сдружения презъ 1935 г. тѣ нарастватъ на 392 презъ 1936 год., а членовеѣ имъ отъ 4956 на 5025. Тѣ показватъ едно доста голѣмо за тѣхъ увлечение на собственитѣ имъ срѣдства, които отъ 86.8 милиона лева се качватъ на 94.3 милиона. Но въпрѣки това, нѣкаква особена дейность все още не могатъ да развиятъ. Изглежда, че трѣбва да мине още доста време, докато закрепнатъ тѣзи кооперации у насъ и почнатъ, както и останалитѣ видове сдружения, да зарегистриратъ непрекъснати успѣхи.

КРИЗАТА ВЪ НАШЕТО РОЗО-ПРОИЗВОДСТВО.

Кризата въ нашето розопроизводство за нещастие непрекъснато се задълбочава. Този нѣкога цвѣтуещъ клонѣ отъ нашето стопанство, съ който справедливо се гордѣхме и имаме едва ли не свѣтовенъ монополъ, изживява вече своитѣ последни дни. Наистина, синтетичната химия все още не е успѣла да създаде истинско розово масло, но въ замѣна на това тя създаде толкова много видове есенции, че тѣ въ мнопо случаи вече спокойно и съ успѣхъ замѣстватъ нашето розово масло. Свѣтовната криза и непрекъснатитѣ и

трудно подаващитѣ се на контролъ фалшификации допринесоха сжщо своето, за още по-голѣмото задълбочаване на кризата. Понастоящемъ, Бѣлг. зем. и кооп. банка разполага съ значителни запаси отъ розово масло, които тя съ мжка и много бавно пласира. Стигна се дори до тамъ, че бѣха задължени всички износители при износа на масло да закупватъ отъ банката и да изнасятъ равно на собственото имъ количество масло. Незадоволителнитѣ резултати отъ досегашната практика и непрекъснато увеличаващитѣ се трудности по пласмента на розовото масло, наложиха нѣколкократнитѣ промѣни на закона за розопроизводството и розоваренето, но разбира се безъ да се постигнатъ нѣкакви резултати, защото причинитѣ, както вече видѣхме, лежатъ вънѣ отъ нашитѣ възможности.

Новиятъ законъ запазва почти всички основни линии на предшестващитѣ го. Цѣлото производство, търговия и контролъ на розовото масло се възлага върху Бѣлг. зем. и кооп. банка. Министерскиятъ съветъ, възъ основа мнението на специална комисиия, въ която влизатъ представители на Министерството на земедѣлието, М-вото на финанситѣ, Бѣлг. зем. и коопер. банка, Общия съюзъ на бѣлг. земеделски кооперации, Сдружението на розофабрикантитѣ, Сдружението на износителиѣ на розово масло и най-после на розопроизводителитѣ, опредѣля цената на розовия цвѣтъ, по която банката закупува всичкия разполагаемъ цвѣтъ. По-нататъкъ тя е властна да се разпорежда съ закупенитѣ количества, които може да разпредѣля за изваряване между предварително изявилитѣ желание за това кооперации и розофабриканти, по опредѣлени по сжщия начинъ цени. При това цвѣтъ могатъ да получатъ само онѣзи отъ тѣхъ, които сж признати

отъ сдружението на розофабрикантите. За изваряване на своя собствен цвѣтъ банката може да разполага по свой изборъ съ всички свободни частни и кооперативни инсталации за производство на розово масло и конкретъ; наемътъ се опредѣля по начина за опредѣляне цената на розовия цвѣтъ, следъ привършването на изваряването. Всички други казани и инсталации за изваряване на розовия цвѣтъ се запечатватъ отъ общинскитѣ власти.

Интересно е постановлението на наредбата-законъ, съ което се стремятъ не само да ограничатъ засажданята, но и значително да ги намалятъ.

Забранява се засаждането на нови и подновяването на стари розови градини. Стопанитѣ на розови градини, които сж изкоренили или изкоренятъ всичкитѣ си розови насаждения, или частъ отъ тѣхъ, отъ 16 мартъ 1935 год. до 15 май 1937 год. включително, получаватъ обезщетение по 360 лв. на декарь. Обезщетение не се плаща за изкоренени стари и негодни розови градини. Освобождаватъ се отъ поземленъ данъкъ за 2 години, начиная отъ годината на изкореняването, притежателитѣ на изкорененитѣ розови градини за площта, която е изкоренена. Въ райони, където е възможно производство на доброкачествени тютюни, министърътъ на финанситѣ може да разреши на стопани, които сж изкоренили всичкитѣ, или частъ отъ розовитѣ си насаждения до 15 май 1937 год. включително, да засадятъ на подходящитѣ мѣста тютюнъ, но въ размѣръ не по-голямъ отъ площта на изкорененитѣ розови градини.

За изплащане на обезщетенията, както и за покриване на загубитѣ, които банката би претърпѣла отъ търговията съ розово масло, се запазва учредениятъ още съ първитѣ

наредби фондъ, а само по изключение, когато сумитѣ отъ този фондъ се окажатъ недостатъчни, държавата се намѣсва и поема върху си останалитѣ непокрити суми.

ТЪРГОВИЯТА НА БЪЛГАРИЯ СЪ РУМЪНИЯ ПРЕДИ ВОЙНИТѢ И СЕГА.

Външната търговия на България съ Румъния е резултатъ на различнитѣ природни богатства, съ които сж надарени дветѣ страни. За да бжде проследено развитието на търговията ни съ Румъния, наложи се да бждатъ взети даннитѣ за нѣколко етапи отъ преди войнитѣ и до сега. Първиятъ етапъ е предвоенното трилѣтие — 1910, 1911 и 1912 г. Тогава зърненитѣ храни имаха за насъ най-голямъ значение. Вториятъ етапъ е ранното следъ войната трилѣтие, а именно годинитѣ 1921, 1922 и 1923 г. Преминало презъ 7-годишния воененъ периодъ, българското народно стопанство се яви съ твърде промѣнена физиономия. Обществениятъ, социалнитѣ и индивидуални нужди дойдоха сжщо коренно промѣнени. Постепенно зърненото производство даваше мѣсто на индустриалнитѣ култури, а старитѣ дървени земеделски орждия се замѣстваха съ машини. Независимо отъ това, върху нашата следвоенна търговско—договорна политика силно тежаха стеснителнитѣ и ограничителни постановления на „мирнитѣ договори“. Това положение траеше до 9 августъ 1925 г., т. е. годината, до когато съглашенскитѣ държави си запазваха изключителното право да прилагатъ и да се ползуватъ отъ клаузата на най-облагодетелствуваната нация, безъ България да има права право да се ползува отъ сжщата клауза. Третиятъ етапъ, който е взетъ за сравнение, е трилѣтието — 1933/34/35 г. Това е едно достатъчно отдалечено време отъ военната епоха. Обаче, това трилѣтие съвпада съ оня

периодъ на международната търговска политика, когато се извършиха най-големите промени от различен характер. През същото време ставаша бързят смени на златните еталони (Англия, Америка и др.) и бързото преселение на едрия финансов капитал от един пункт въ другъ. Тъзи сж годинитъ на големитъ ограничения и формалности въ международния търговски стокообменъ: контингентна система, компенсационни сделки, разни забрани и контраограничения и пр. Нововъведенията въ търговската политика идваха постепенно да измѣстятъ и замѣнятъ старата вече формула на клаузата за най-облагодетелствуваната нация. Търговията ни съ Румжния презъ последния етапъ се развиваше подъ знака на сключената търговска спогодба на 1 септемврий 1930 год. съ едномесеченъ срокъ за денонсиране. Сжщата е въ сила и днесъ. Като основа за сравнение ще вземемъ общата външна търговия на България. Стойността е показана въ сегашни лева, за по-лесно сравнение.

Външна търговия на България.

Срѣдно годишно за трилѣтие	Количество		Стойностъ въ сегашни лева (въ хиляди)		Салдо
	Вносъ	Износъ	Вносъ	Износъ	
1910/11/12 г. г.	бр. 18.716 тона 546.671	1.097.850 808.536	5.308.306	4.230.835	—1.077.471
1921/22/23 г. г.	бр. 5.711 тона 271.198	426.703 336.280	4.060.867	3.361.390	— 699.477
1933/34/35 г. г.	бр. — тона 251.155	— 384.550	2.485.814	2.878.088	+ 392.274

Вносътъ и износътъ отбелязватъ сравнена общата търговия съ тър-
общо намаление както въ количест- говията ни съ Румжния, дава след-
вото си, тъй и въ стойността си. ното положение:

Външна търговия на България съ Румжния.

Срѣдно годишно за трилѣтие	Количество		Стойностъ въ сегашни лева (въ хиляди)		Салдо
	Вносъ	Износъ	Вносъ	Износъ	
1910/11/12 г. г.	бр. 704 тона 86.457	2.836 10.529	258.415	28.984	— 229.431
1921/22/23 г. г.	бр. 379 тона 80.495	32 9.362	255.490	24.073	— 231.417
1933/34/35 г. г.	бр. 80 тона 84.172	93 5.055	99.157	14.997	— 84.160

Вносътъ отъ Румжния спрѣмо общия вносъ на България презъ пър-
вото трилѣтие заема около 4.87%, презъ второто трилѣтие той е вече 6.29%, а презъ последнитъ години спада кръгло на 3.98%.

Износътъ ни за Румжния, спрѣмо общия износъ на България е 0.70% срѣдно презъ 1910—1912 г., 0.72% срѣдно презъ 1921—1922 години и срѣдно 0.52% презъ 1933—1935 г. Следователно, нашиятъ вносъ отъ

Румжния спрѣмо общия ни вносъ се е движилъ отъ 4 до 6.30%, когато износътъ ни за сжщата се е движилъ срѣдно отъ 0.52 до 0.72%. На тази причина се дължатъ и голѣмитѣ пасивни салда, съ които е приключванъ нашия търговски балансъ съ Румжния. (Крѣгло 230 милиона лева по-рано и крѣгло 84 мил. лева сега).

Вносътъ отъ Румжния обхваща следнитѣ по-важни стоки:

1) Химически произведения. Докато преди войнитѣ срѣдно годишно се е внасяло за около 890.000 лева (61 тона), следъ войнитѣ този вносъ се увеличава на около 1.986.000 лв. (260 тона), а презъ последното трилѣтие намалява на 1.272.000 лв., обаче количеството се увеличава на около 335 тона.

2) Смоли, минерални масла и др. Отъ 27.725.000 лв. (551 т.) преди войнитѣ, тия стоки се увеличаватъ на около 98.455.000 лв. (20.986 т.), а презъ последното трилѣтие по стойностъ спадатъ на 72.081.000 лв., обаче, количеството се увеличава срѣдно на 61.969 тона.

3) Други стоки, които проявяватъ постепенно увеличение на количеството и стойността си, сж: масла, тлъстини, восъкъ и др. Отъ 509.000 лева (32 т.) преди войнитѣ, вносътъ имъ става следъ войнитѣ на около 833.000 лв. (49 т.), за да достигне презъ последното трилѣтие за 1.213.000 лв. (123 тона).

4) Хартия и издѣлията ѝ преди войнитѣ е внасяно за около 212.000 лева (25 т.), следъ войнитѣ тоя вносъ се е увеличилъ почти двойно — на 424.000 лв. (55 т.), а презъ последното трилѣтие той е вече увеличенъ на 2.219.000 лв. (474 т.).

5) Най-после идватъ тѣй нареченитѣ „други стоки“. Най-голѣмо мѣсто между тѣхъ заема каменната соль. Вносътъ ѝ преди войнитѣ е билъ за около 17.134.000 лв. (11.924 т.), следъ войнитѣ се покачва на 25.693.000 лв.

(18.932 т.), а въ последното трилѣтие спада пакъ на 17.135.000 лв., но съ увеличение на количеството до 20.806 тона.

6) Вносъ на живи животни. Преди войнитѣ отъ Румжния се внасяло срѣдно годишно за около 4.503.000 лв. (724 глави), а следъ войнитѣ тоя вносъ намалява на 1.192.000 лв. (397 глави), за да спадне презъ последното трилѣтие на 12.000 лева (50 глави).

7) Сжщото бързо намаление се чувствува и при вноса на хранителни произведения, отъ животни и зърнени храни, варива и произведенията имъ. Отъ тѣзи стоки преди войнитѣ се е внасяло за около 9.368.000 лв., обаче, следъ войнитѣ почти нищо не се внася.

8) Бързо намаление имаме и при колониалнитѣ произведения, отъ които преди войнитѣ се е внасяло за около 7.719.000 лв. (605 т.). Първо мѣсто е заемала захарътъ. Следъ войнитѣ и до днесъ този вносъ изчезва.

9) Преди войнитѣ България е внасяла и горивни материали за около 3.551.000 лв. (3.938 т.). Следъ това презъ 1921—1922 г. този вносъ намалява на 1.719.000 лв. (3.381 т.), а презъ последното трилѣтие достига 2.000 лв. (2,7 т.) срѣдно годишно.

10) Камъни, земи, стъкло и издѣлията имъ. Презъ последното трилѣтие е внесено за около 72.000 лв. (27 т.), а преди войнитѣ вносътъ на този родъ стоки е билъ 3.458.000 лв. (3.086 т.).

11) Още по-чувствително намаление отбелязватъ дървенитѣ, резбарскитѣ и кошничарскитѣ издѣлия. Така, преди войнитѣ и непосредствено следъ тѣхъ, тази група отъ стоки е била най-внушителна, както по стойностъ, тѣй и по количество, обаче, презъ 1933/34 и 1935 г. този вносъ е съвършено намалялъ. Цифритѣ падатъ отъ 126.731.000 лева

(55.892 т.) на 114.356.000 лв. (55.627 тона), за да достигнатъ изведнажъ 132.000 лв. (едва 8 т.). Първо мѣсто между тѣзи стоки е заемалъ, вносътъ на некото европейско дърво, мебелитъ и строителнитъ материали.

12) Като наблюдаваме вносътъ на метали и издѣлията имъ, ще кажемъ че преди войнитъ България е внасяла отъ Румжния голѣми количества (836 тона за около 4.675.000 лв.), следъ войнитъ този вносъ намалява на 2.679.000 лв., а презъ последното трилѣтие достига едва на 65.000 лв. (13 тона).

13) Бързо намаление показва вносътъ на текстилни материали и издѣлията имъ. Отъ 5.675.000 лв. (146 т.) предивоененъ вносъ, той спада на 3.248.000 лв. (19 тона) и достига намаление до 59.000 лв. (0,333 тона) презъ последнитъ 1933/34 и 1935 год.

14) Вагони, коли, автомобили кораби и др., отъ Румжния преди войнитъ се е внасяло за около 2.809.000 лв., следъ това този вносъ намалява на 126.000 лв., обаче, презъ 1933/34 и 1935 год. сжщиятъ се увеличава на 3.133.000 лв. срѣдно на година. Внасяни сж повече луксозни коли и автомобили.

15) Вносътъ на плодове, зеленчуци, фуражъ и семена е вариалъ, като отъ 1.836.000 лв. (116 тона) преди войнитъ, следъ войнитъ спада бързо на 103.000 лв. (12 тона), обаче презъ 1933/34/35 години показва едно слабо покачване за около 136.000 лв. (20 тона).

Остава да разгледаме износъ на стоки за Румжния.

1) Живи животни. Износътъ имъ е значително намаленъ. Докато преди войнитъ сме изнасяли добитъкъ за Румжния за около 1.211.000 лв. (2836 глави) следъ войнитъ и особено презъ последното трилѣтие, този износъ е намаленъ до минимумъ, едва за 4000 лв. (93 глави) срѣдно годишно. Най-много преди войнитъ сме изнасяли

свини, а следъ войнитъ най-много кози и магарета.

2) Сжщото силно намаление, дори до изчезване, отбелязва износътъ на произведенията отъ живи животни, зърненихъ храни, варивата и произведенията имъ. Преди войнитъ България е изнасяла за 5.094.000 лв. (1.546 тона) кожи, зърнени храни и др. Следъ войнитъ този износъ се покачва на 9.163.000 лв. (1.416 тона), за да спадне много бързо на 90.000 лв. (20 тона) презъ последното трилѣтие.

3) Износътъ на плодове, зеленчуци, фуражъ и семена сжщо показва бързо намаление. Отъ 11.323.000 лв. (1.844 т.) преди войнитъ той спада на 5.262.000 лв. (644 тона) и достига до 3.849.000 лв. (221 тона) презъ последното трилѣтие. Най-много сме изнаесли градинарски семена, арпаджикъ, хардалъ и др.

4) Преди войнитъ България е изнасяла и твърде много торове и отпадъци (кости, копита, четина, ципи, мѣхури и пр.), приблизително за 1.136.000 лв., (944 тона), обаче, следъ войнитъ и сега изнася едва за 365.000 лв. (1.670 тона).

5) Намалялъ е износътъ на джбилнитъ вещества за боядисване и щавене. Отъ 1.787.000 лв. (721 тона) той става 520.000 лв. (239 тона), за да спадне презъ последното трилѣтие на 150.000 лв. (61 тона). Най-много сме изнасяли смрадлика, за 1.755.000 лв., която намалява на 445.000 лв. и въ последно време възлиза на 150.000 лева.

6) Износътъ на камъни, земи, стъкло и издѣлията имъ сжщо спада постепенно отъ 1.078.000 лв. (4.917 т.) на 907.000 лв. (1.308 тона). Първо мѣсто въ износа на тѣзи стоки заематъ строителнитъ камъни, после коалинитъ, мергелътъ и точилата.

7) Текстилитъ материали и произведенията имъ показватъ сжщо силно намаление. Преди войнитъ сме из-

насяли за 1.157.000 лв. (9 т.). Следъ можемъ да кажемъ следното. Съ това, 1921/22/23 год., износътъ се е повишилъ и достига до 1.785.000 лв. Румжния постепенно намалява. Преди войнитъ тя е била доста оживена, обаче, следъ тѣхъ и въ последно време, както свидетелствуватъ и цифритъ, тя е значително намаляла и продължава да намалява. Общо преди войнитъ отъ Румжния се е внасяло стоки срѣдно годишно за 258.415.000 лв. (86.453 т.), а срещу това България е изнасяла срѣдно годишно стоки за 28.984.000 лв. (10.529 т.) или вносътъ е по-голямъ отъ износа съ 229.431.000 лв.

8) Износъ на метали и издѣлията имъ. Той възлиза на 711.000 лева. (86 т.) преди войнитъ, на 1.381.000 лева (497 т.) следъ войнитъ и на 1.206.000 лв. (1329 т.) за последното трилѣтие. Повече сж изнесени ножове, ножици, вилици и желѣзни отпадъци.

9) По-чувствителенъ износъ е показанъ при колониалнитъ произведения, именно тютюнъ. Преди войнитъ сж изнесени 2 тона за 45.000 лв. Следъ това износътъ се повишава на 14 т. за 899.000 лв., като презъ последнитъ години този износъ достига до 1590 тона за около 4.233.000 лв.

Ако се помжчимъ да обобщимъ

Презъ второто трилѣтие 1921/22 и 1923 год., общиятъ вносъ отъ Румжния е билъ 255.490.000 лв. срещу износъ отъ 24.073.000 лв. или вносътъ е по-голямъ отъ износа съ 231.417.000 лева.

Общиятъ балансъ на търговията ни съ Румжния презъ 1933/34 и 1935 г. показва вносъ 99.157.000 лв. и износъ 14.997.000 лв. Внесено повече за 74.160.000 лв.

Н. К.

ВЪНШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

ЗЛАТНИЯТЪ ВЪПРОСЪ.

Следъ дълъгъ низъ отъ обезценки и следъ хиляди най-разнообразни валутни експерименти, въ последно време отново изпква на международната сцена детронираниятъ царъ на всички валути-златото и съ нѣгова стойчивостъ се стреми да си възвърне изгубеното положение. Въ борбата си за по-добри дни нѣкои икономисти отново спиратъ вниманието си на златния металъ съ надеждата, че той може би, отново възцаренъ, да върне онѣзи стари, хубави времена, за които днесъ мнозина пазятъ още скѣпъ и далеченъ споменъ. Други водени отъ чисто национални или, по-точно казано, отъ финансово-стопански подбуди, искатъ запазването на старото положение на златото, защото по та-

къвъ начинъ тѣ биха могли по-добре да осигурятъ просперитета на своитъ страни. Трети безъ да отказватъ значението на златото за международнитъ стопански връзки намиратъ, че неговата роля днесъ е много по-скромна, отколкото въ миналото, а нѣкои по-крайни сж наклонни да приематъ дори, че и безъ него националнитъ стопанства биха могли да водятъ единъ интензивенъ животъ. Безъ да влизаме въ подробенъ анализъ на изтъкнатитъ гледища, ние ще се опитае само да очертаемъ рамкитъ, въ които днесъ е поставенъ този голѣмъ и актюеленъ свѣтовенъ въпросъ.

Две голѣми явления породиха и изостриха въпроса за златото: засилото му производство и неговото

крайно-неравномерно разпредѣление между отдѣлнитѣ народи.

Производството на злато се засили извънредно много презъ последнитѣ години. Трудно биха могли да се дадатъ общи числа за свѣтовното производство, защото сведенията за производството на Русия, което е доста значително, не сж особено надеждни. Все пакъ може да се направи една обща оценка, която ще ни позволи да получимъ представа за движението на производството. Презъ 1936 год. производството на злато е надминавало крѣгло съ 80% това отъ 1929 г., а презъ първитѣ нѣколко месеца на текущата година то се е почти удвоило въ сравнение съ същото време отъ 1929 г. Това огромно увеличение на производството, както често се изразяватъ напоследѣтъ, напомня епохата отъ втората половина на миналото столѣтие, когато бѣше открито злато въ Калифорния, Австралия и Трансвалъ и когато свѣтътъ бѣше обхванатъ отъ така наречената златна треска. Причината за засилването на производството бѣше силното покачване цената на златото, което дойде като последица отъ направенитѣ обезценки на отдѣлнитѣ национални валути. Достатъчно е да се изтъкне, че цената на златото на лондонския пазаръ за сега е почти съ 70% по-висока, отколкото презъ 1929 г. (изразена въ лири-стерлинги), за да се разбере какъвъ мощенъ импулъсъ е даденъ за производството на златния металъ. Но това не е всичко. Прѣкомѣрното увеличение въ цената на златото не бѣ последвано отъ същото увеличение на надницитѣ, което влияеше сжщо твърде силно за намаляване на производственитѣ разходи и позволяваше експлоатацията на мини, които до тогава бѣха нерентабилни. Особено силно е влиянието на този факторъ въ Южна Африка, кждето надницитѣ не само че не последваха цената на златото, но

останаха почти непромѣнени. Това превърна производството на злато въ една много доходна стопанска дейностъ и събуди много алчни за печалба апетитѣ. Къмъ всичко това трѣбва да прибавимъ още единъ факторъ, който, макаръ и изключително руски, оказа значително влияние за увеличението на руското производство на злато. Революцията нанесе голѣмъ ударъ на руското производство. До като преди нея се произвеждаше крѣгло 60 тона годишно, следъ това то намаля значително и едва напоследѣтъ, когато форсъмажорни причини се намѣсиха въ това производство, Русия си постави за целъ да го увеличи до 100 тона презъ изтеклата година. Днесъ това производство е едно отъ най-важнитѣ, кждето, както почти въ всички клонове на руското стопанство, се работи безъ огледъ на производственитѣ разходи, съ единствената целъ да се достигне до колкото се може по-голѣмо производство. Засилването на Германия и нейната решителна позиция срещу комунизма, предизвика голѣма реакция въ Русия. Това измѣни и ролята на златото тамъ. До като до тогава то се използваше само за търговски цели, сега се превърна въ сръдство за осигуряване стопанската независимостъ на страната и за трупане на резерви за въ случай на единъ евентуаленъ международенъ конфликтъ. Това даде мощенъ тласъкъ на производството на злато въ Русия и го превърна въ една отъ първитѣ задачи на държавата. Текущето предлагане на злато надхвърли увеличението на производството още поради обстоятелството, че ликвидирането на тезоризираното злато продължи въ далечния изтокъ, макаръ и да е настѣпило известно отслабване въ този процесъ и да сжществуватъ изгледи, че той ще спре съвсемъ или ще вземе пакъ противоположна насока. Сжщо и въ

вързка със освобождаването на тезоризираното злато въ западнитъ държави се хвърлиха значителни количества злато на пазаря. Освенъ това, Френската банка е трѣбовало презъ последнитъ години да продаде злато почти въ размѣра на едногодишното свѣтовно производство. Поради всички тѣзи причини предлагането на злато е надуто до размѣри, единствени до сега по рода си. Това е първата голѣма причина за голѣмитъ грижи и безспокойства, които създава понастоящемъ златото на заинтересованитъ държави.

Втората причина лежи въ областта на неговото пласиране, кждето сжщо настѣпи голѣма промѣна. Докато до преди свѣтовната криза крѣгло една пета отъ годишното производство се употребяваше за индустриални цели, презъ време на кризата този процентъ намаля извънредно силно и достигна презъ 1936 г. до една двадесета.

Почти всичкото злато, което се предлага на пазаритъ, отива за валутни цели. Това само по себе си е все още нѣщо не особено ненормално или пъкъ опасно. Обаче, нещастieto идва не отъ това, а отъ факта, че днесъ само две държави, Съед. Щати и Англия, закупуватъ злато и че тѣ сж централизирали въ своитъ рѣце огромни количества металъ, до като въ сжщото време доста държави нѣматъ злато дори за покриване на своитъ най-належащи нужди. Това крайно неравномѣрно разпредѣление на златнитъ запаси оказва огромно влияние върху цѣлата търговия съ злато и носи голѣми грижи, както на държавитъ къмъ които златото се движи, така и на тѣзи, които го губятъ. Но особено тежки сж грижитъ на Съед. Щати, къмъ които главно е насочено движението на златото.

Валутнитъ власти въ Лондонъ и Нью-Йоркъ се страхуватъ, отъ една

страна, што като се увеличи премного кредитната база, увеличението на металическия запасъ да не предизвика една опасна инфлация и отъ друга страна, што бждещето изтегляне на внасяното злато, което служи за проводникъ на капиталитъ които търсятъ временно убежище, да не разклати дълбоко така разширената постройка на кредита. Този въпросъ днесъ е добилъ толкова голѣмо значение, че най-голѣмитъ банкови институти въ свѣта го слагатъ въ центъра на своитъ отчети. Въ това отношение заслужава да се спомене Банката за международни плащания, която посветява цѣли страници отъ своя отчетъ на развоя на златния въпросъ, изхождайки отъ момента когато се създадоха валутнитъ уравнителни фондове и почна официалната тезоризация на златото.

Британското правителство започна тезоризацията на златото съ стерилизиране на внасяния металъ отъ създаването презъ 1932 год. не уравнителния девизенъ фондъ. Тѣй като покупкитъ на злато ставаха не срещу емисия на банкноти, а срещу продажба на съкровищни бонове, базата на кредита не се измѣни. Явление на съмнително разширение ни най-малко не се отбеляза. И не ще се появи повече опасенъ застои, когато метала протече къмъ странство, тѣй като тогава ще бжде достатѣчно да се компенсиратъ на паричния пазаръ изтегленията чрезъ изкупуване или анулиране на боноветъ, продажбата на които бѣ позволила предварително да се придобие златото.

Процесътъ въ Съед. Щати бѣ малко по-друдъ. Американскитъ уравнителенъ фондъ купуваше златото съ сумитъ, които получаваха не отъ продажбата на ценни книжа на пазаря, а отъ федералнитъ банки, т. е. отъ емисионния институтъ, срещу връчване на златни сертификати. По този начинъ покупкитъ на металъ

продължаваха поне косвено да разширяват кредитната база: инфлацията на тѣзи кредити не се предотврати. Следъ като се помжчи, безъ голѣмъ успѣхъ, да премахне тази инфлация, финансовиятъ министъръ реши презъ миналия декемврий да измѣни системата за закупуване на метала. Отъ този моментъ американското съкровище купува златото съ произведението отъ продажбата на ценни книжа отъ държавнитѣ дългове. Така, въпрѣки нѣкои формални различия, най-после се възприе начина, употребяванъ отъ британския уравнителенъ фондъ. Що се отнася до златото придобито по този начинъ, то бѣ минато счетоводно отдѣлно и образува така наречения „неактивенъ златенъ фондъ“, който вече на 27 априлъ възлизаше на около 550 милиона долара, следъ като системата е била прилагана четири месеца.

Направеното е наистина много нѣщо. Обаче, мѣрките за отбрана или за стерилизиране на притока отъ злато, които се взеха до сега, не сж задоволителни поради две причини. Първо, тѣ сж разточителни и второ премахватъ само признацитѣ. Коренътъ на злото остава до известна степенъ напълно незасегнатъ отъ тѣхъ. Придобиването на злато, посредствомъ заеми отъ пазаря, налага на държавитѣ, които употребяватъ този методъ, тяжести, които се увеличаватъ съ натрупването на стерилизиранъ металъ. Британскитѣ уравнителенъ фондъ, следъ като изчерпи кредита отъ 350 милиона лири, които му бѣха дадени, си създаде до сега нови източници, както продаде на нѣколко пѣти и то наскоро металъ на Английската банка. Презъ миналия декемврий 60 милиона лири бѣха преотстъпени на емисионния институтъ срещу врѣчането на една равна сума отъ ценни книжа, което предизвика съответното намаление на банкнотното обръщение и позволи да

се избѣгне, щото това прехвърляне на металъ да предизвика увеличение на кредититѣ, но следъ тази операция златото на банката, оценено по сегашния курсъ, покрива напълно и даже надминава сумата на издаденитѣ банкноти, тѣй че не би било възможно да се постѣпва въ бъдеще по сѣщия начинъ. Следователно, ако нови количества злато трѣбва да бждатъ погълнати, уравнителенитѣ фондъ ще бжде принуденъ или да преотстъпи метала на емисионния институтъ срещу банкноти, въ който случай ще последва едно развитие на кредититѣ, или, ако правителството желае да продължи стерилизацията на внасяното злато, да поиска да му се отпуснатъ нови кредити, т. е. да направи заемъ отъ пазаря, за да уреди своитѣ плащания. Въ не по-добро положение се намиратъ и Съед. Щати, кждето, както вече изтъкнахме, въ първитѣ четири месеца отъ функционирането на новия механизъмъ бѣха вече издадени за половинъ милиардъ долара съкровищни бонове съ целъ да се направи неодоходно внесеното злато. Лихвитѣ, които плаща американската държава за тѣзи съкровищни бонове, сж все пакъ мъртва тежестъ. Защото паритѣ, които тя получава, не служатъ за продуктивни разходи, но за спирането на излишното злато. Че това разрешение не изпълнява никой съ задоволство, се разбира отъ само себе си. Най-сетне и американцитѣ иматъ бюджетни грижи и онова, което по само себе си е една неблагоприятна перспектива, става съ това двойно по-неблагоприятна: изгледитѣ, при известни обстоятелства, да се увеличатъ по необходимостъ държавнитѣ дългове до безкрайностъ, за да се укрие една грѣшка въ свѣтвно-стопанската организация, предизвикана отъ погрѣшната стопанска политика водена следъ войната, се увеличаватъ. По този начинъ

се стигна до единъ отъ многото парадокси на отживѣлия либерализъмъ, че страни чиито каси прѣцѣятъ отъ злато се чувствуватъ много по-загрижени, дори заплашени отъ развоя на своето стопанство, отколкото народитѣ, които по липса на злато трѣбва да търпятъ известни ограничения и дори лишения.

Защо златото, не само новопроизведеното, но и частта отъ сѣществуващитѣ резерви въ движение, се отправя почти изключително къмъ Лондонъ и Нью-Йоркъ? Първата причина е, че много страни като Германия, болшинството страни отъ Централна и Източна Европа, Испания и до известна степенъ Италия, сѣ изолирани отъ международния пазаръ съ прегради, най-често непреодолими. Повечето отъ тѣхъ притежаватъ малко злато, което ги е накарало да се ограничатъ до такава степенъ. Тѣ не разполагатъ съ чужди платежни срѣдства, за да могатъ да се снабвятъ съ значителни количества монетенъ металъ. Ето защо, въ голѣма частъ отъ Европа и въ нѣкои страни отвѣдъ океана, които се намиратъ въ сѣщото положение, златото не може да проникне.

Една втора причина лежи въ положението на странитѣ, където златото приижда, особено това на Америка, която трѣбваше да купи презъ четиритѣ първи месеца на настоящата година жълтъ металъ за около 600 милиона долари идещъ отъ чужбина. Съединенитѣ Щати бѣха порано голѣми износители на сурови материали и вносители на фабrikати. Днесъ тѣхната преработваща индустрия е може би най-мощната въ свѣта, сѣщевременно и една отъ тѣзи, които произвеждатъ най-евтино. Тъжи, Америка изнася вече едновременно съ суровитѣ материали сѣщо и фабrikати, докато вътрешниятъ ѝ пазаръ е защитенъ срещу чуждестранната конкуренция съ

вносни мита, често запретителни. А това е основната грѣшка на всички държави-кредиторки. Въмѣсто да иматъ силно пасивенъ търговски балансъ, който да се неутрализира отъ погашенията, които другитѣ държави биха имъ правили за дълговетѣ си къмъ тѣхъ, тѣ се стремятъ къмъ силно активенъ търговски балансъ и по този начинъ увеличаватъ активното салдо на своя платеженъ балансъ до размѣри, които свѣтовната търговия не може да издържи. Като трета причина може да се смѣтне нарастването до астрономически размѣри на паразитния спекулативенъ капиталъ на шепа алчни за печалби международни спекуланти.

Всичко това създава голѣми грижи и безпокойства не само на ръководящитѣ фактори, но дори и на отдѣлнитѣ народи. Въ последно време започватъ да се увеличаватъ привърженицитѣ за една обща монетна стабилизация, мислейки, че по този начинъ би могло да се разреши въпроса за златото. Въ сѣщностъ, при наличността на всички изброени до тукъ факти, една стабилизация, дори и да се прокара, не би могла да окаже желаното въздействие, нито пъкъ би могла да бѣде дълготрайна.

Една международна стабилизация не би оказала никакво влияние върху изтъкнатитѣ елементи на безпорядкъ. Странитѣ съ контролирана валута биха могли да възстановятъ допира на своитѣ монети съ другитѣ девизи и биха могли да намѣрятъ срѣдства да засилятъ своитѣ слаби металически резерви, но не заради това, че би била решена една стабилизация. Стабилизацията не би оказала влияние сѣщо за измѣнението на кредитния остатъкъ на търговския балансъ на Съед. Щати въ дебитенъ и да накара тази страна да продава по-малко и да купува повече. Не би било достатъчно, напримѣръ, да се стабилизиратъ монетитѣ, за да се

премахнатъ причинитѣ, които предизвикватъ въ Франция хроническо бѣгство на златото, бѣгство, което съставлява другъ видъ на сѣщия проблемъ, безъ съмнение, по-обезпокоителенъ отъ застоя на центроветѣ, задължени да погълнатъ емигрирания металъ. Освенъ това не е лесно да се накаратъ странитѣ, които сж изолирани да отворятъ наново своитѣ граници за движението на стокитѣ и капиталитѣ. Някои измежду тѣхъ и то не най-малкитѣ, ще се поколебятъ да се откажатъ отъ автархията било, защото последната е частъ отъ една политическа система, която би била разклатена отъ едно връщане къмъ стопанска свобода, било защото се страхуватъ, че капиталитѣ, които сж били държани блокирани въ продължение на години, ще се измъкнатъ масово и ще предизвикатъ сипването на валутитѣ имъ.

Ясно е, че една стабилизация не би служила за нищо, ако Съед. Щати и Англия останатъ сжщо както днесъ голѣми кредитори на другитѣ страни и продължаватъ да внасятъ златото, съ което отслабватъ прогресивно монетнитѣ резерви на останалия свѣтъ, главно на Европа. А до тогава, до когато сжществува това положение, никаква международна монетна система не би могла да функционира продължително.

Златото, излишекътъ на което причинява днесъ небивали до сега грижи, би могло вѣроятно въ по-голѣмата си частъ да бже погълнато, ако се сполучи да се премахнатъ затрудненията, които се изпрѣчватъ днесъ на пътя на редовното движение на стоки и капитали: търговски прѣчки, неуредени стари дългове, оскъдица отъ сурови материали. Важни части отъ свѣта сж почти откъснати отъ свѣтовнитѣ отношения вследствие на тѣзи затруднения. Трѣбва съвсемъ по само себе си да настѣпни сега момента, или той е вече дошелъ, въ който се на-

лага неотбиваемо въпроса, дали не е едновременно по-евтино и по-полезно да се направи нѣщо въ тѣзи области, което да донесе едно действително облекчение, отколкото да се влагатъ много пари и енергия въ сложни и опасни непродуктивни опити за стерилизация. Въ видъ на излишекъ отъ злато се изразява сега отмижението на грѣховетѣ на миналото. Ако не се трѣгне повторно по кривъ пътъ, то натискътъ на златото може да подействува твърде благотворно, тъй като това е забележителното въ положението съ което се отличаватъ разискванията върху валоризацията на монетитѣ: стопанското сближение на народитѣ не е вече само въпросъ на идеология, а съ него се свързватъ все по-наложително ставащи реални интереси.

МЕЖДУНАРОДНАТА СПОГОДБА ЗА ЗАХАРЪТА.

Следъ дълги заседания, събралитѣ се въ Лондонъ делегати на 22 държави успѣха да дойдатъ до пълно и окончателно споразумение относно производството и пласмента на захаръта. Въ сжщностъ, въпрѣки че захаръта е универсална храна и че търговията съ нея е твърде голѣма, както справедливо забелязва американскиятъ делегатъ Дейвисъ, едва ли сжществува другъ фабрикатъ, при който да се наблюдава такава пълна липса на съответствие между ценитѣ, които консуматорътъ плаща за захаръта и разходитѣ по производството на последната.

Трудноститѣ, възникнали въ свѣтовната търговия съ захаръта, трѣбва да се търсятъ презъ войната, когато производството на захаръ отъ цвекло въ Европа спадна извънредно много. Въ следвоенния периодъ произведената захаръ отъ цвекло съставляваше около 50% отъ общото свѣтовно производство. Недоимъкътъ отъ захаръ въ Европа се попълваше много

бързо отъ стихийното увеличение въ производството на захаръ въ Куба и Ява, дветѣ най-голъми износители на захаръ въ свѣта. Разходитѣ по произвеждането на захаръта въ Ява и Куба най-вече, дето Съед. Щати контролираха производството, добиха намаление до крайния минимумъ, благодарение въвеждането на такива сортове захарна тръстика, която дава най-голъмъ процентъ захаръ, както и на най-усъвършенствувани машини за изтегляне на захарния сокъ и рафинирането на захаръта. Отъ стопанска гледна точка, политиката на разширяване производството при низки разходи въ странитѣ-износители на захаръ изглежда напълно почтена. Намаляването на производството на захаръ отъ цвекло въ европейскитѣ държави ясно показва, че Куба и Ява не само ще могатъ да задържатъ пазаритѣ, които веднѣжъ сж завладени, но даже и ще увеличатъ продажбитѣ си, като ще намалятъ още повече ценитѣ на произведената отъ тѣхъ захаръ.

Сбѣтията, обаче, които се развиха, доказаха, че стопанската политика не се определя по необходимостъ отъ стопанскитѣ аргументи. Презъ годинитѣ преди стопанската криза, производството на цвекло наново се засили, благодарение закрилата на митническитѣ прегради и щедро отпусканитѣ субсидии на захарната индустрия и на цвеклопроизводителитѣ въ много европейски държави. Нѣкои страни отидоха до тамъ, че субсидираха и своя износъ на захаръ въ ущърбъ разбира се на своитѣ вътрешни консуматори. Така настѣпи една хроническа тенденция къмъ свѣрхпроизводство на захаръ, и то преди още да бабушува стопанската криза. Размѣрътъ на произведената захаръ въ свѣта отъ цвекло се покачи отъ 27% за 1920—21 год. на около 40% презъ 1930—31 год. Но проблемътъ за захаръта, произведена

при крайно низки разходи отъ захарна стрѣстика въ противовесъ на огромнитѣ разходи за произвеждане захаръ отъ цвекло при голѣми субсидии и протекционистични мита, се наложи съ голѣмата си тревожностъ.

Основнитѣ експортни контингенти за свободния пазаръ, опредѣлени за договорящитѣ страни по спогодбата за захаръта, сж, както следва:

Страни	Метрич. тонажъ
1) Холандия (вкл. презморскитѣ ѝ владения)	1,050,000
2) Куба	940,000
3) Австралия	406,000
4) Доминиканска република	400,000
5) Перу	330,000
6) Чехословашко	250,000
7) С. С. С. Р. (като се изключи износа ѝ за Монголия, Татариула и Синкѣ-Киянгѣ)	230,000
8) Южно-Африканския Съюзъ	209,000
9) Германия	120,000
10) Полша	120,000
11) Бразилия	60,000
12) Унгария	40,000
13) Хаити	32,500
14) Португалия (вкл. презморскитѣ ѝ владения)	30,000
15) Белгия (вкл. Белг. Конго)	20,000

Чехословашко ще получи единъ извънреденъ контингентъ за износъ на захаръ въ размѣръ на 90000 метрически тона за новата захарна кампания, почваща отъ 1 септемврий т. г., за 1938 г. — 60000 тона, а 1939 г. — 25000 тона. Единъ извънреденъ експортенъ контингентъ въ размѣръ на 47500 тона се поставя въ резерва, който ще бжде на разположение на онѣзи страни-износители на захаръ, които могатъ да увеличатъ износа си. Индия ще спре всѣкаквъ износъ на захаръ по море и ще се ограничи да изнася захаръ само за Бурма.

Въ случай, че консумацията на захаръ се увеличи въ владенията на Британската империя, които понастоящемъ сж вносителѣ на такава, (британскитѣ колонии и доминиони) фабрикантитѣ на захаръ въ Англия

ще получат единъ съответно увеличенъ дѣлъ въ това увеличено производство. Всѣки появилъ се излишъкъ отъ захаръ при увеличеното производство ще се запазва за износителитѣ на свободния пазаръ. Австралия и Южно-Африканския Съюзъ сж заангажирали своя дѣлъ отъ увеличеното производство на захаръ за износъ на свободния пазаръ презъ 1937/38 год.

Югославия запазва правото си върху запаситѣ отъ захаръ въ размѣръ на 10000 тона за всѣка година докато трае спогодбата. Франция ще има право върху остатъка, стига нейното вътрешно или колониално производство да надвиши консумацията ѝ.

Правителствата на нѣкои държави вече сж съобщили, че презъ следващата захарна кампания, започваща на 1 септемврий г. г., тѣ не ще се възползватъ отъ известни части на своитѣ експортни контингенти на захаръ. Тѣзи страни сж: Белгия съ експортенъ контингентъ 5000 тона, Германия — 70000 тона, Унгария — 20000 тона, Полша — 20000 тона и С. С. С. Р. — 11500 тона.

Френското правителство се е съгласило щото презъ първата година отъ прилагането на спогодбата, резервния ѝ контингентъ да бжде намаленъ съ 22500 тона.

Две постоянни управителни тѣла съ седалище Лондонъ бидоха учредени отъ конференцията за захаръта, а именно: Международенъ съветъ за захаръта и Изпълнителенъ комитетъ, състоящи се отъ по 9 члена всѣко. Различни задачи се възлагатъ на тѣзи две ръководни тѣла, между които сж: съблюдаване на точното изпълнение на задълженията, поети отъ договорящитѣ страни по спогодбата, както и надзоръ върху сдѣлките съ захаръ на свѣтовнитѣ пазари.

Спогодбата задължава всички договорящи страни да взематъ пълни законодателни и административни

мѣрки, необходими за приложението на спогодбата, както и съобщаване съдържанието на тѣзи мѣрки въ секретарията на Съвета по захаръта.

Договорящитѣ страни по-нататъкъ се съгласяватъ да подложатъ на най-внимателно разглеждане всички предложения, които иматъ за целъ намаляване неравенството въ фискалнитѣ тяжести върху захаръта, насърчаване на увеличената консумация на захаръ, премахване на всички злоупотрѣби, произтичащи отъ въвеждането на известни вещества или сиропи, които да замѣстватъ захаръта, както и издирване и намиране приложения на захаръта за други цели, освенъ за консумация.

Въ случай на нѣкаква непредвидена опасностъ за сегашнитѣ експортни контингенти на захаръ, Международния съветъ на захаръта е упълномощенъ да увеличи или намали експортнитѣ контингенти за първитѣ две години въ размѣръ на 5%.

Ако търсенията на захаръ на свѣтовнитѣ пазари сж много засилени и надвишаватъ значително опредѣленитѣ експортни контингенти, то Съветътъ на захаръта има право да увеличи експортнитѣ контингенти съ едно решѣние, основаващо се на $\frac{3}{5}$ отъ болшинството гласове, подадени отъ членоветѣ на Съвета.

Изпълнителниятъ комитетъ на този международенъ съветъ за захаръта може да се събере на заседание, за да разгледа спешни въпроси и да консултира Съвета по въпроси, свързани съ неочакванъ недостигъ на захаръ или бързото покачване на ценитѣ на захаръта.

Голѣма важностъ се отдава на необходимостта отъ поддържане постоянни запаси отъ захаръ, които евентуално могатъ да послужатъ за задоволяване неочаквани търсения. Всички договорящи страни се съгласяватъ, че не е желателно да се струп-

ватъ на пазаря прѣкомѣрно голѣми количества захаръ.

Държавитѣ, на които сж възложени експортнитѣ контингенти, се задължаватъ да регулиратъ своето производство по такъвъ начинъ, щото никога да не се яви нѣкакво превишение въ наличнитѣ запаси съ повече отъ 25% отъ годишното имъ производство на захаръ.

Съветътъ може да направи известни изключения по въпроса за държанитѣ въ наличностъ запаси отъ захаръ и въ това отношение удобри съ специални постановления до-сежно държанитѣ въ наличностъ запаси отъ захаръ отъ Куба, Холандска Източна Индия и Унгария.

Въ странитѣ-производителки на захаръ отъ захарна трѣстика, производството ще се регулира по такъвъ начинъ, щото запаситѣ винаги да се равняватъ, въ опредѣлена дата на всѣка година, на не повече отъ 10% отъ дадения експортенъ контингентъ.

Спогодбата, съ изключение на Холандия, кждето сжществува известно недоволство за гдето конференцията не е направила нуждитѣ постѣпки за намаляване на митата и другитѣ налози върху захарѣта, се посрѣща съ задоволство отъ всички страни и дори се сочи като примѣръ за международно сътрудничество, който трѣбва да бжде последванъ и въ другитѣ области на стопанския животъ.

СТОПАНСКИ КНИГОПИСЪ

1. Български.

Списание на Българското икономическо дружество. Год. XXXVI, 1937, кн. 4: инж. Д. Драгановъ — Изгледы за рационализация на желѣзопѣжитѣ и автомобилни съобщения; д-ръ Н. Платикановъ — Нашето вѣлнопроизводство и нуждата отъ намѣсата на държавата въ търговията съ вѣлна; Б. Ц. Арнаудовъ — Насоки на вѣншната ни търговия презъ 1936 г.; А. Г. Христофоровъ — Развитие на свѣтовната стопанска депресия.

Кн. 5—6: д-ръ Б. Янчулевъ — Върху организацията на земеделския кредитъ въ България; инж. Г. Сираковъ — Производство и консумация на горски продукти у насъ; Хр. Ст. Хинковъ — Българското занаятчийство преди възраждането ни (XV — XVII в.); А. Кемилевъ — Банковото дѣло въ България; Н. Стояновъ — 64 сесия на финансовия комитетъ при Обществото на народитѣ (26—30 априлъ 1937 г.) и България; Ст. Сп. — Значението на германския пазаръ за българското народно стопанство; д-ръ Хр. Пѣвевъ — Наченки на ново свѣтовно стопанство.

Архивъ за стопанска и социална политика. Год. XII, 1937, кн. 3: д-ръ П. Джидровъ — Управление и народъ; Н. Агънски — Свѣтовната стопанска криза; д-ръ Т. Обрешковъ — Земеделскитѣ стопанства въ България; К. И. Григоровъ — Развитие на свѣтовното стопанство и стремѣжата къмъ автаркия въ икономическия животъ; д-ръ Д. Тошевъ — Стопанското съперниче-

ство на Германия и Италия на близкия изтокъ.

Народно стопанство. Год. XXXIII, 1937, кн. 5—6: Хр. Сп. Благоевъ — Началата на законностъ и целесъобразностъ при прилагане на трудовитѣ закони; д-ръ Л. Качамаковъ — Хладилното дѣло въ експортната ни търговия; д-ръ Хр. Златаровъ — Организирано производство.

Известия на Института на заклетитѣ експертъ-счетоводители въ България. Год. VI, бр. 5: Проф. д-ръ Д. Добревъ — Образоване на костюмитѣ стойности; Р. Райковъ — Сѣдебни експертизи; д-ръ Т. Калиновъ — Балансовото положение на Б. з. к. б. въ края на 1936 г.; С. А. Симеоновъ — Счетоводната ни литература преди освобождението на България; К. П. Качевъ — Нуждата отъ създаване на морско-дунавска камара.

Брой 6: Проф. д-ръ Д. Добревъ — Пакъ по въпроса за задължителното водене на търговски книги; А. Кемилевъ — Балканскитѣ емисионни институти за състоянието на народнитѣ имъ стопанства презъ 1936 г.; Ат. Желѣзковъ — Пазаритѣ и конкуренцията.

Брой 7—8: Ал. Миновъ — Заклетиетѣ експертъ-счетоводителъ и кооперациитѣ; Хр. Аврамовъ — Облигационнитѣ заеми на акционернитѣ д-ва; Д. Игнатовъ — Сметководството въ друж. учреждения и общинитѣ; Н. Гачевъ — Индустриално счетоводство; Ат. Желѣзковъ — Значението на търг. кореспонденция; К. Вълевъ — Кризата въ сп. строит.

дружества; К. П. Качевъ — Стопанскиятъ и счетоводенъ отчетъ на Бълг. парак. д-во за 1936 г.

Земедѣлие. Год. XLI, 1937, кн. 5: д-ръ Б. Янчулевъ — Развитието на ценитѣ на нѣкои фабрични стоки и земедѣлското производство на България; Л. Градинаровъ — Грижи за нашето фасулопроизводство; Хр. Аврамова — Растителни материали въ четкарската индустрия.

Книжка 6: Т. Заховъ — Градинарството и паркостроителството въ старитѣ сръдиземноморски народи; Г. Гр. Николиевъ — Възпитателната и образователната работа въ нашитѣ земедѣлски училища.

Списание на Съюза на народнитѣ кооперативни банки. Год. VI, 1937, кн. 5: Е. Кузмановъ — Кооперацията и направляваното стопанство; Б. Д. Иордановъ — Петгодишенъ планъ за възстановяване на популярнитѣ банки; Ив. Стефановъ — Междukoоперативно сътрудничество.

Кн. 6: Д. М. Пандовъ — Консумативенъ занаятчийски кредитъ; Н. Чакаловъ — Резултати отъ закона за О. Д. З. К.; В. И. Кацаровъ — Затрудненитѣ кредитни кооперативни сдружения; Хр. Ст. Хинковъ — Кредитораздаването при занаятчийскитѣ сдружения въ миналото.

Индустриаленъ прегледъ. Год. VI, 1937, броеве 6—8.

Месо и млѣко. Год. II, 1937, бр. 4: д-ръ Д. Шелудко — Износътъ на черва отъ България и международнитѣ пазари; д-ръ Н. Чобановъ — Насокитѣ на животновъдството ни въ зависимостъ отъ пазарнитѣ изисквания.

Бр. 5: Проф. д-ръ М. Московъ — Подобрене на скотовъдството — националенъ въпросъ; д-ръ Р. Гюровъ — Международната търговия съ сирена и нашето производство и износъ на такива.

Тютюневъ прегледъ. Год. VI, 1937, кн. 5: М. Поповъ — За държавната намѣса въ тютюнопроизводството; Ив. Михайловъ — Папирсната индустрия въ Германия; Н. Агънски — Тютюновото стопанство и тютюновиятъ пазаръ въ Германия.

Кн. 6: К. Паляковъ — Тютюневата индустрия у насъ; Н. Агънски — Тютюневото стопанство и тютюновия пазаръ въ Чехословакия.

Кооперативно дѣло. Год. XI, 1937, кн. 3: Д. Л. Радуловъ — Кооперацията като организаторка на производството и труда; Т. Мерсеръ — Къмъ кооперативно благоденствие.

2. Чуждестраненъ.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Band 145, Heft 5, Mai 1937: Graf v. Roeder — Nahrungsfreiheit durch Hebung der bauerlichen Produktion; Eucken, Walter — Vom Hauptproblem der Kapitaltheorie; Speer J. — Der Rohstoff Holz in der deutschen Wirtschaft; ** — Die Entwicklung des internationalen Geld- und Kapitalmarktes und der Märkte einzelner Länder während des Jahres 1936.

Band 146, Heft 1, Juli 1937: Reinhardt, Joh. — Der Ausbau der Währungsgesetzgebung unter dem Reichsbankpräsidenten Dr. Schacht; Conrad, Otto — Gleichgewichtstheorie und Beharrungstheorie. Eine Auseinandersetzung mit Peter Struve; Kruschwitz, Hans — Die deutsche Wohnungswirtschaft seit 1933; Hennig, Richard — Nach der Beseitigung der deutschen Strom-Internationalisierungen.

Finanzarchiv. Band 5, Heft 1: Prof. Dr. Jens Jessen — Wehrwirtschaft und Finanzpolitik; Dr. Hans Merkel — Wirtschaftspolitik und Wirtschaftswissenschaft; Dr. W. Volwassen — Die neuen Aufgaben der Wirtschaftspolitik; Dr. Hans Peter — Keynes' neue Allgemeine Theorie; Dr. G. Weisser — Gliederung der Wirtschaftswissenschaft nach ihrem heutigen Stand.

Zeitschrift für Geopolitik. XIV, Jahrgang 1937, Heft 6: O. Schäfer — Potitik gegen Geopolitik; F. Meissner-Hohenmeiss — Die Volkspolitik der Tschechen im Kartenbild; Silesius — Religion und Politik in der Tschechoslowakei; G. Hobus — Die Raumkameradschaft der Südostvölker.

Heft 7: R. Bauer — Irland und das Empire; R. Goltz — Kampf um Palästina; F. W. Fernau — Wehrgeopolitische Betrachtungen über Indien; W. Reinhardt — Die U. S. A. und der Stille Ozean; A. Haushofer — Berichterstattung aus der atlantischen Welt; K. Haushofer — Bericht über den indopazifischen Raum.

Zeitschrift für Betriebswirtschaft. Jahrgang XIV, 1937, Heft 2: Prof. Dr. Josef Hellauer — Das Codewort von fünf Buchstaben; Prof. Dr. L. Mayer — Der Goodwill im Versicherungswesen; Dr. Fritz Huhle — Die privatwirtschaftliche Kaufkraftbilanz als Ausdruck der gemeinwirtschaftlichen Wirkung der privaten Erwerbswirtschaft; Dr. E. Hellauer — Die internationale Effektenarbitrage unter der Einwirkung der deutschen Devisengesetzgebung; C. Fischer — Das Schicksal der G. m. b. H.

СПИСАНИЕ НА ДРУЖЕСТВОТО НА ЗАВЪРШИЛИТѢ ВИСШ. ТЪРГ. УЩЕ—ВАРНА
ГЛ. РЕДАКТОРЪ СТ. ЧОЛАКОВЪ, РЕДАКТОРИ: Б. П. БОЙЧЕВЪ, ИВ. ПАНДОВЪ.

Въ списанието се печататъ статии и монографии, третираши народостопански и частностопански въпроси. Работитѣ се отпечатватъ завършено и не може да бждатъ погълнати отъ 1½ кола. Хонораръ до 100 лв. на страница — по преценка на редакционния комитетъ. Ръкописи не се връщатъ. Адресъ на редакцията: Висш. търг. уще, Варна.

ФАБРИКА „ЦАРЬ БОРИСЪ“

АКЦИОНЕРНО ДРУЖЕСТВО — ВАРНА

**ПРОИЗВОДСТВО
НА ВСИЧКИ ВИДОВЕ
ПРЕЖДИ**

ТЕЛЕФОНИ № № 25-12 и 25-13

ФАБРИКА „ТЕКСТИЛЪ“

АКЦИОНЕРНО ДРУЖЕСТВО — ВАРНА

Производство на платна и прежди

Телефони № 29-22, 29-21

Българско Търговско Параходно д-во — Варна

ДИРЕКЦИЯ Г.Р. ВАРНА

АГЕНЦИИ — ВЪ ВСИЧКИ ПОСЕЩАВАНИ ОТЪ ПАРАХОДИТЪ НА Д-ВОТО ПРИСТАНИЩА

Корабенъ паркъ: $\frac{s}{s}$ „Евдокия“, „България“, „Бургасъ“, „Царь Фердинандъ“, „Кн. Мария Луиза“, „Балканъ“, „Родина“.

Дружеството поддържа нѣколко линии:

- 1) КРАЙБРЪЖНА, съ посещение на всички пристанища по черноморското ни крайбрѣжие 2 пѣти седмично.

Отъ 15 юний до 15 септемврий — директни съобщения Варна-Бургасъ и обратно специално за курортния сезонъ.

- 2) ЕГИПЕТСКО-ПАЛЕСТИНСКА — съ посещение на пристанищата: Цариградъ, Хайфа — Александрия — Яфа — Портъ-Саидъ — Родосъ — Калимно и факултативно — Пирей — о-въ Кипър (Ларнаксъ, Фамагуста, Лимасолъ), Смирна и др.
- 3) СРЪДИЗЕМНОМОРСКА И КОНТИНЕНТАЛНА — съ посещение на пристанищата: Варна, Бургасъ, Цариградъ, о-въ Малта, Ливерпулъ, Лондонъ, Хулъ, Анверсъ, Ротердамъ, и факултативно: Кюстенджа, Браила, Галацъ, Марсилия, Валенция, Барселона, Венеция и Стокхолмъ и пр.
- 4) СПЕЦИАЛНА ДИРЕКТНА ЛѢТНА ЛИНИЯ: Варна — Цариградъ и обратно за туристически пътувания съ престой въ Цариградъ отъ 3 дни за разглеждане на града и забележителноститѣ и околноститѣ му, съ храна и право на нощуване на парахода презъ време на престоя въ Цариградъ. Цени на билетитѣ и храната при извънредно намалена тарифа.

Специални цени и намаления за групови пътувания до Палестина и Египетъ. Въ зависимостъ отъ числеността на групата и по предварително споразумение намаление отъ 25 на сто до 75 на сто отъ редовнитѣ тарифи. Храна изобилна и винаги първокачествена. Конфортно и бързо пътуване.

Редовна превозна служба за всички видове товари по всички обслужвани отъ корабитѣ на дружеството линии. Навла вѣнъ отъ всѣкаква конкуренция.

За цени, дата на отплавания и въобще всички възможни необходими освѣтления и упжтвания, които биха били отъ интересъ за пътниците и търговцитѣ; дирекцията на дружеството и всички негови агенции въ посещаванитѣ отъ корабитѣ му пристанища — съ на разположение.

ГВА БЪЛГАРСКА КОНЦЕСИОНИРАНА ФАБРИКА ЗА ЮТЕНИ ИЗДѢЛИА

„КИРИЛЪ“

АКЦ. Д-ВО — ВАРНА

Фабриченъ складъ — София, пл. Бански, 6

ПРОИЗВЕЖДА:

Зебла (кеневири), торби (чуваи), тютюневъ амбалажъ, ютени карпети (пжтеки) и килимчета, чисто вълнени килими, килимчета и пжтеки персийски типъ, ленени пжтеки, бризенти, канафаца, памучни и ленени платове, плюшове, астрагани, каракюли, кадифета и др.

Телеф. фабриката 27-71, магазина 27-17

Телеграми: „Кирилъ“